

Alapította: Heimler Károly

Kiadja: a GYŐR-SOPRON MEGYEI LAPKIADÓ VÁLLALAT

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBJÁN LAJOS,
FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY,
GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HILLER ISTVÁN, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH
ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, RADÓ FERENC, RÉTHLY
ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS,
VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZÁMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KAROLY

Szerkeszti: CSATKAI ENDRE

Ágoston Ernő rajzolta a fejléct a 45., 94., 135., 236., 279., 344. és 383. lapon, a többi fejléct és
záródísz, valamint a címlapot Sterbenz Károly.

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Takács Menyhért: Liszt Ferenc stílustörekvései

Takács Menyhért: Liszt Ferenc stílustörekvései

Liszt zenei pályafutásának vezérmotívuma volt az új stílus keresése és kialakítása. Világosan kirajzolódnak ennek körvonalai már a Weimarba költözését megelőző időkből származó írásaiban is, igazán tudatossá és tervszerűvé azonban weimari működésében és az azt követő évek munkájában vált ez a törekvése. Eredményei egyenesen bámulatra méltóak. Az egyre szélesedő Liszt-kutatás kimutatta, hogy Liszt nemcsak kora zenei és általános művészeti stílusának, a romantikának volt kimagasló képviselője és kialakítója, hanem egyes műveiben félreérthetetlenül megpendítette az impresszionizmus és az expresszionizmus hangjait, sőt az ő meglátása adott iniciatívát a népzeneire támaszkodó modern zenei törekvéseknek is. Frank, Debussy és Ravel éppen úgy elképzelhetetlenek azok nélkül a kezdeményezések nélkül, melyeket Liszt zenéjében találtak, mint ahogy kétségtelen Liszt hatása Schönbergre, Skrjabinra és Bartókra is.

Miért volt olyan fontos Liszt számára a stílus problémája, miért tulajdonít ennek olyan nagy jelentőséget minden művész? A felelet egyszerű: azért, mert a stílus a művészet lényege, ez adja meg a műalkotásban megtestesülő érzelm esztétikai rangját és értékét. Stílus nélkül nincs művészet. Meghatározásul azt mondhatjuk, hogy a *stílus egy-egy kor és benne egy-egy művész érzelmi, esztétikai világnézetének kifejezése*, harmonikus egysége annak a sok és sokféle érzelmnek, melyet az ember a nagyvilággal való kapcsolatában, a külvilághoz való alkalmazkodása, külső és belső világának alakítása során megél.

Világnézet ez is, akárcsak az, amit a filozófia tár elénk, alapvető különbségük csak annyi, hogy az érzelmi világnézet nem az értelem, hanem az érzelmek eszközeivel dolgozik. Ebből azután további különbségek származnak. A filozófiai világnézet a *világmindenséget* az erre vonatkozó *ismereteket*, az érzelmi világnézet a *külvilághoz való viszonyunkat* tükrözi. Amabban csak az objektív tárgyaknak van létjogosultsága, emebben mindig benne van az ember is a maga szubjektív törekvéseivel. Ott az egység alapját a logikai összefüggés adja meg, itt a harmónia esztétikai kategóriája. Ezért a filozófiai világnézet értékét *igaz* volta, az érzelmi világnézetét viszont *szépsége* adja meg.

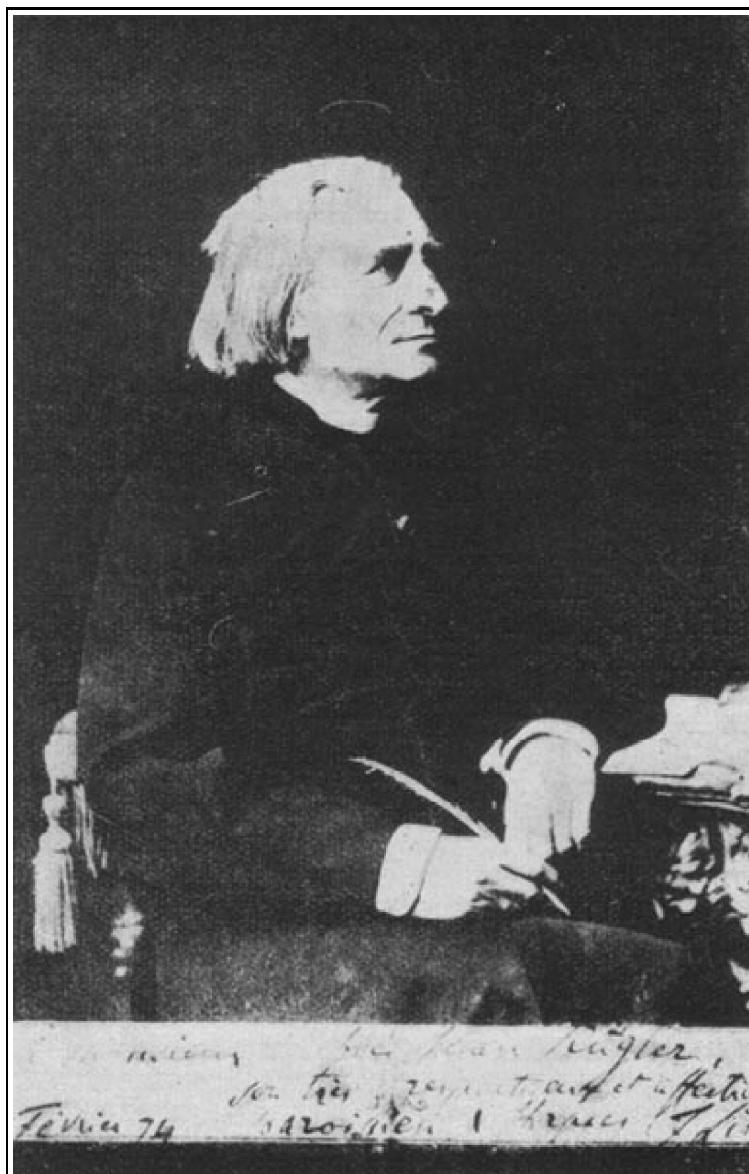
Az érzelmi, esztétikai világnézet absztrakció eredménye. Az érzelmi absztrakcióval nem sokat foglalkozott az esztétika. A burzsoá művészetpszichológiában Müller-Freinfels volt az, aki a legélesebben hangoztatta, hogy az esztétikai érzelmek alanya nem mindig az „Én” hanem sokszor a „Mi”. De megfigyelésének további következményeit nem vont le. A marxista esztétika kezdettől fogva következetesen hangoztatja, hogy a művész a maga műveiben mindig „a kor, a társadalom, az emberiség szócsöve és képviselője.” Ámde ebből természetesen 290 folyik, hogy az az érzelmek, melynek a művész alkotásaiban hangot ad, nemcsak az ő egyéni öröme és bánata, hanem az egész társadalomé, tehát általánossá tett, vagyis absztrakción alapuló érzelmek. Mik ennek az absztrakciónak lélektani, szociológiai feltételei? Erre szolgáltat gazdag anyagot a nagy stílusművész Liszt Ferenc élete.

Ha Lisztet ilyenképpen a tudatos stílusalkotó művész példaként emlegetjük, mulhatatlan, hogy kellő világításba helyezzük a mester zenetörténeti szerepét és jelentőségét. Mindenekelőtt gyökeresen szakítanunk kell azzal a korábban uralkodott, de néha talán még minket is befolyásoló nézetrel, amely Lisztben elsősorban az utólráhetetlen zongoraművészt látja. De nem elég az sem, hogy csupán zeneszerzői oevréjére irányítsuk figyelmünket. Tisztában kell lennünk azzal, hogy Liszt mindezek mellett vagy mindezekeken felül komoly zenetudós, zenepolitikus és zenepedagógus volt: korának egyik legnagyobb embere. Mindezt figyelembe véve vizsgálódásainkban elsősorban a mester írásaira támaszkodunk. Nem befolyásol bennünket a gáncsoskodóknak az a véleménye, hogy Liszt zenetudományi és zenepolitikai írásai nagyrészt Marie D’Agoult, illetőleg Carolyne Sayn-Wittgenstein tollából származnak. Meggyőződésünk, hogy a két nagyműveltségű, de tudálékos hölgy szerepe ez írásművek keletkezésében nem haladja meg az intelligens íródeák munkakörét. Liszt legkorábbi és legkésőbbi munkáiban ugyanazokkal a nagy horderejű és eléggé még ma sem ismétélhető alapgondolatokkal találkozunk. Elképzelhető, hogy két olyan ellentétes egyéniség, mint Marie D’Agoult és Carolyne Sayn-Wittgenstein, akiket a rivalitás is szembeállított egymással, – egyformán gondolkodott volna?

Liszt írásait komoly forrásmunkákként kell kezelnünk. És ha így járunk el, szinte megdöbbenéssel tapasztaljuk: milyen világosan látta Liszt a stílusalakítás egész problematikáját, milyen modern volt abban a meggyőződésében, hogy az új stílus kialakulásának jelentős részében társadalmi folyamata tudatos és rendszeres munkával meggyorsítható.

Említettük, hogy az új stílus létrejöttének elengedhetetlen feltétele az érzelmek bizonyos absztrakciója, általánosítása. Az érzelmi világnézet nem más, mint egy bizonyos kor társadalmának érzelmi állásfoglalása a környező világgal szemben. Benne vannak tehát mindazoknak a sok és sokféle érzelmeknek közös vonásai, melyeket egy bizonyos társadalom tagjai megélték. Ebből következik, hogy az érzelmi világnézet lényegében társadalmi produktum. Nyersanyagát, az egyes érzelmeket a társadalmat kitevő egyes emberek élményvilága szolgáltatja. A stílusalkotó művész ezeket az érzelmeket átveszi, és egységbe foglalva azokat, megalkotja belőlük az érzelmi világnézet szintézisét. Lélektanilag az érzelmeknek átérzése, átvétele beleérzés útján történik.

A stílusalkotó művésznek eszerint mindenekelőtt erős *beleérző képességgel* kell rendelkeznie. Alig szorul bizonyításra, hogy Lisztben ez a képesség egészen rendkívüli mértékben volt meg: részt tudott venni minden embertársának örömeiben és bánatában. Nemcsak a felső tízezer szellemes szalonjaiban volt otthonos. Ellátogatott a Como-parti falusiak ünnepségére és cukrot osztogatott a gyermekeknek, hogy örömeiket lássa, részt vett a doborjáni parasztok bálján és a cigányok vigasságán egyaránt. A mások szenvedése pedig mindig megindította szívét. Hangversenyei bevételeiből óriási összegeket ajánlott fel jótékony célra. Együtt érzett minden haladó társadalmi megmozdulással, lett légyen az a nyomorgó lyoniak emberibb életért folytatott küzdelme vagy a magyarok szabadságharca. Liszt érzelmvilága olyan hangszer volt, melynek nemes húrjait rezgésbe hozta kora emberének minden érzése. Hadd szóljon erről Liszt ²⁹¹maga! Wittgensteinnének írta élete alkonyán: „Az egyetlen aktív és nagyon eleven érzés, ami megvan bennem, a részvét – az emberi fájdalmak erőteljes rezgéseivel. Néha – rövid pillanatokra – átérzem a betegek fájdalmát a kórházakban, a sebesülteket a háborúban, a kínzásra, sőt halálraitéltékét. Olyasvalami ez, mint Szent Ferenc sztigmái – az extázis nélkül, ami csak a szenteké! A részvét érzésének ez a furcsa túltengése tizenhatéves koromban jött rám, amikor lassan éhen akartam halni a montmartre-i temetőben.”¹⁽¹⁾

Liszt Kugler Jánosnak 1874-ben Horpácson dedikált arcképe. Liszt Ferenc Múzeum

Maga a beleérzés és az azon alapuló részvét is feltételez már bizonyos absztrakciót. Ennek bizonyítására szolgál egyfelől az a körülmény, hogy másnak [292](#)individuális érzéseit nem érezhetjük meg, mert más ember egyéni sajátágaival nem rendelkezünk; amit átvehetünk, az csak érzéseinek egyetemes emberi lényege lehet, mert ennek felfogására mindenkiben megvannak a megfelelő képességek. Másfelől kétségtelen, hogy a beleérzés – legalábbis abban a formájában, amelyről itt szó van – nem annyit jelent, hogy végigéljük másnak érzéseit, hanem csupán annyit, hogy érzéseink segítségével felfogjuk, megértjük azokat. Ez másképpen időbelileg nem lehetséges. Az a fájdalom, amelyet a részvétben megérzünk, esetleg hosszú évek gyötrődése folyamán alakult ki embertársunk szívében, s mi mégis egy pillanat alatt érezzük azt át egész valójában. Ha embertársaink érzelmeit végig kellene élnünk, hogy megérthessük őket, akkor egész életünket mások érzelmei foglalnék el, ami végelemzésben lehetetlenné tenné az érzelmi életet.

Mindez arra mutat, hogy a beleérzés során mások érzelmeinek csak a *lényegét fogjuk* fel, ami feltételez bizonyos absztrakciót. Ennek az absztrakciónak folytatása és továbbépítése az érzelmi világnézet kialakítása, vagyis a beleérzéssel megismert és megértett sok és sokféle érzem legegységesebb vonásainak kiemelése és egy egységbe foglalása.

Az érzelmi világnézet kialakulását valahogy úgy kell elképzelnünk, mint ahogy például egy külföldi utazás során megélt élményeinkből kialakul bennünk valamiféle érzelmi kép az illető országról. Ilyenkor azt szoktuk mondani: megismertük a kérdéses ország „lelkét”.²⁽²⁾ Az érzelmi világnézet ugyancsak a lényegét, a lelket ragadja meg, de nem egy ország, hanem egy kor és egy kultúrkör lényegét és lelkét. Az absztrakció folyamata nem öntudatos lelki tevékenység sem ott, sem itt. A művész éppen úgy nem tud számot adni arról, hogy miképpen alakította ki magában érzelmi világnézetét, mint ahogy az utazó sem tudja megmondani, mi ment végbe lelkében, mikor a beutazott ország hangulati képe megformálódott érzelmi világában. A stílusépítő művész munkájának elemzése során tehát be kell érünk azzal, hogy rámutatunk a forrásokra, amelyekből a művész merített.

Az érzelmi világnézet első forrása kétségtelenül a kor emberének érzelmi világa, melyet nagyrészt beleérzéssel ismer meg a művész. De ismernie kell a kor szellemi áramlatait is. Elsősorban a filozófia az, amelyből meríthet. Hiszen ez a tudomány éppen úgy világnézet adására törekszik, mint a művészet. Nem elég az sem, ha a stílusalkotó művész csupán saját művészeti ágával foglalkozik, otthonosnak kell lennie a testvérművészetek stílustörekvéseiben is, hiszen ugyanannak a társadalmi állásfoglalásnak vagy látásmódnak szülte valamennyi. Ezért a művész a dolog természeténél fogva kapcsolatot keres kora egész szellemi életével és minden művészeti törekvéssel.

Liszt kitűnően ismerte korának minden szellemi áramlatát. Ez levelezéséből és írásműveiből kétségtelenül megállapítható. Megállapítható az is, hogy e tájékozottságát részben tanulással, részben személyes érintkezés, illetve levelezés útján, részben pedig az irodalmi művek zenei adaptációjával szerezte.

Fiatal korában egészen és kizárólag a zenének élt. Általános műveltséget nyújtó iskolai tanulmányokra nem futotta idejéből, de szülei anyagi erejéből sem. Műveltségének hiányait hamar észrevette és autodidaxis útján igyekezett pótolni. Már 1832-ben ezt írja Pierre Wolffnak: „...két hete úgy dolgoznak szellemem és ujjaim mint két kárhozott – Homérosz a Biblia, Platon, Locke, Byron, Hugo, Lamartine, Chateaubriand... mind itt vannak körülöttem. Hevesen tanulmányozom, meditálok rajtuk, falom őket”³⁽³⁾... Tanulmányaiban – a 293 későbbi idők folyamán – igénybe vette Marie D’Agoult majd Carolyne Sayn-Wittgenstein segítségét is. Olvasási tanácsokat kapott két nagy műveltségű barátnőjétől, sőt el is olvastatott velük egy-két könyvet – melyeknek áttanulmányozására nem tudott időt szakítani – azzal a kéréssel, hogy tartalmukról számoljanak be neki. Különösen világnézeti stúdiumokkal foglalkozott. Ismerte a filozófiai iskolákat. Itt csak arra a levelére utalunk, amelyben külön kiemeli: „Végtelen szükségem van arra, hogy tudjak, értsek, elmélyedjek. Ujra kezdek mindent. Olvasom Bayle-t, a Bibliát, a filozófiai rendszerek történetét.”⁴⁽⁴⁾ Hogy korának kiemelkedő filozófusaival komolyan foglalkozott, annak bizonyítására csak négy nevet idézünk: *Schellingét*⁵⁽⁵⁾, akit „a filozófus középszerűsége” között emleget, *Nietzscheét*, akiihez mély értelmű és a filozófus munkáinak alapos ismeretéről tanúskodó levelet intézett⁶⁽⁶⁾ *Schopenhauerét*, akinek Parerga és Paralipomenáját idézi is Agnes Streehez intézett egyik levelében⁷⁽⁷⁾, s végül utoljára, de nem utolsó sorban *Hegelét*, akinek Esztétikáját forrásmunkául használta.

Külön tanulmányt lehetne és kellene is szentelni annak a kérdésnek, hogy kora nagy emberei közül kikkel állott Liszt személyes kapcsolatban. Kiderülne, hogy híres kortársai közül alig akad egy-kettő, akivel Liszt ne találkozott, ne levelezett volna. A szellemi élet vezetőinek találkozására akkoriban a szalonok adták meg

a lehetőséget. Ezek valóságos gócpontjai voltak a szellemi életnek. Így érthető, hogy Liszt annyira belesodródott a társasági életbe, hogy szinte mindennapos vendége volt a szalonoknak. Nem pusztán szórakozás vágya vezette ide, hanem a tudásszomj: itt találta meg azt a kontaktust kora szellemi életével, amelyre művészi terveinek megvalósítására érdekében szüksége volt. Öreg korában, amikor ez a kapcsolata már lazábbá vált, terhére is volt a nagy társasági élet. Sokat panaszkodott miatta leveleiben.

A legbehatóbban természetesen a művészeti kérdésekkel foglalkozott Liszt, és pedig a zene után elsősorban a költészettel. Hogy korának költőit legnagyobbbrészt személyesen is ismerte – az előadottak után – nem kell külön hangsúlyoznunk. Olvasta műveiket; ez a leveleiben található sok idézetből nyilvánvaló. De meggyőződésünk szerint többet is tett: tudatosan igyekezett zenei stílusát összhangba hozni az irodalmi romantikával. Ezt – felfogásunk szerint – mindenek fölött dalai bizonyítják. Liszt több kötetre terjedő dalt komponált. Hankiss János kitűnő könyvében összeállította kompozícióinak irodalmi vonatkozásait.⁸⁽⁸⁾ Kitűnt, hogy a névtelen szerzők szövegeit leszámítva a vokális műveiben felhasznált irodalmi egységek száma 125. Szerepel ezek között német, francia, olasz, angol, orosz, lengyel, délszláv és magyar. A sok dallal – valljuk be őszintén – nem igen tud mit kezdeni a zenei irodalom. Hangversenyeken csak nagyon kevés hallható közülük s azok is meglehetősen ritkán. Ez talán nem egészen ok nélkül van így; nem igen tudnak sikert kiváltani, szemben például a zongorakompozíciókkal. Ha figyelemmel kísérjük a forrásokat, azt látjuk, hogy ez Liszt életében sem volt másképpen. Sajátságos, hogy ez Lisztet egyáltalában nem bántotta, mintha nem helyezett volna súlyt dalainak propagálására. Raabe hangsúlyozza, hogy Liszt dalaiban valami sajátosan csendes ²⁹⁴munkát végzett, amit nem kívánt felhasználni a Fortschrittsmusik küzdelmében⁹⁽⁹⁾. Annak megmagyarázásával azonban adósunk maradt Raabe, hogy milyen célt szolgált hát ez a sajátos „csendes munka”. Nem nyugodhatunk bele abba, hogy Liszt, aki minden megnyilvánulásában szinte csodálatosan céltudatos volt, idejének – tegyük hozzá *drága* idejének, hiszen mindig hangoztatja leveleiben, hogy mennyire lekötik elfoglaltságai – jelentékeny részét céltalan passziózással töltötte. De nem feltételezhetjük azt sem, hogy Liszt bőségesen buzogó dallaminvencióját akarta a dalokban lereagálni. Melódiákban a mester nem. volt különösen gazdag. Raabe találóan mondja, hogy nem sok olyan melódia van, amelyről azt lehetne mondani, hogy azt csak Liszt írhatta.¹⁰⁽¹⁰⁾ A dalokban egyébként nem is a dallamon van a hangsúly, hanem a festői hatásokon, a költemények tartalmának, hangulatának visszaadásán. Mindezeket egybevetve nem zárkozhatunk el az elől a következtetés elől, hogy Liszt dalai az új zenei stílus kidolgozásának melléktermékei; jelentékeny részük nem is más mint tanulmány, amelyben a művészetek egységben néző mester tudatosan igyekszik a zenébe átültetni a költészet területén már kiforrottabb, korszerű esztétikai-érzelmi világnézetet.

A beleérzéssel átvett érzelmeknek szintézisbe foglalásával még nem ér végett a stílusalakítás munkája. A stílus – mint láttuk – a kor emberének érzelmi világnézete, a művész által megteremtett szintézisből tehát csak akkor válik stílus, ha a közönség azt elfogadja és magáénak elismeri. Ez az elfogadás sajátos kölcsönhatást feltűntető folyamat, melynek szereplői a művész és a közönség. A művész a maga szintézisében szükségképpen megelőzi korát: kezdetben csak kevesen értik. A közönség ui. egyes emberekből áll, és ezek közül mindig csak egy-kettő akad, aki a szintézisbe foglalt érzelmek közül annyit már megélt, hogy élményei alapján megsejti a szintézis mibenlétét, igazságát. Liszt ezt világosan látta. „Ha az újítások – úgy mond – zsenitől származnak, szükségképpen visszatükrözik a korszellem színezetét és hangulatát, és így szükségképp akadnak itt is, ott is elszórtan rokon intellektusok, akik valami jövőbelátás révén eltalálják, mit akart mondani, hirdetni, megénekelni”.¹¹⁽¹¹⁾ A kevesek megértése, esetleg lelkesedése mellett azonban a közönség nagy tömege értetlenül és idegenkedve, sokszor egyenesen visszautasítással fogadja az új stílust. Ez az idegenkedés csak lassan enged az új stílussal való gyakoribb és behatóbb foglalkozás következtében. Az új stílus elfogadásának ez a folyamata visszahat magára a művészre is, aki

művei fogadtatása, visszhangja alapján teszi magában egészen tudatossá stílustörekvéseit és javítja ki esetleges tévedéseit. Ezzel is tisztában volt Liszt: „...ha a művésznak viselnie kell – ugymond – az egész felelősséget azért a merészségért, amellyel a művészi anyagot kezeli, ezt a szabadságot – amely elvben korlátlan –, a valóságban mégis korlátozza az általa fölkellett rokonszenvek természetes kontrollja, alkotásaival mintegy párhuzamosan haladnak és mindig szűkebb körből terjednek s csak később hatják át a tömeget.”¹²⁽¹²⁾ A közönség idegenkedésének fokozatos megszűnése tulajdonképpen nem más, mint hozzánevelődés az új stílushoz. Ennek szükségességét Liszt nagyon is világosan felismerte. Ábrányi Kornélnak írta a Parsifalról, hogy az „messze felülmúlja azokat a mesterműveket, amelyekkel 295eddig a színház rendelkezik. A közönség nevelődjék hozzá.”¹³⁽¹³⁾ De ezzel a „hozzánevelődéssel” nem érte be. És ebben mutatkozik meg igazán korát messze meghaladó modernsége. Komoly tudományos munkával kielemezte a közönség nevelődésének feltételeit és ezeket kezébe ragadva tudatosan is igyekezett a nevelődés folyamatát meggyorsítani, röviden: maga akarta nevelni a közönséget. Már 1837-ben, pályája elején ezt írja: „Ó milyen szép dolog is volna... ha a nép zenei nevelése általánosodna és kifejlődne...”

Steinacker: Liszt doborjáni szülőháza. 1857. Liszt Ferenc Múzeum

A közönség nevelésének első feltétele, hogy a közönség hallhassa az új stílusban írt műveket. Ehhez mindenképp az szükséges, hogy ezek a művek megjelenjenek, *publikáltassanak*. 1836-ban Liszt cikket írt a „Jelentős művek népszerű kiadásairól.” Az ebben kifejtett gondolatokra későbbi írásaiban is visszatért. Amikor azután az új zenéért folytatott mozgalomnak Európa-szerte elismert vezéralakjává nőtt ki magát, minden befolyását latba vetette a jónak megismert új kompozíciók kiadása érdekében. Levelezésének jelentékeny részét teszik ki azok az ajánló levelek, melyeket a kiadókhöz intézett egy-egy hozzá beküldött kompozíció megjelentetése érdekében. Az új kompozíciók hozzáférhetőségét szolgálta az a terve is, hogy a Goethe-alapítvány keretében rendezendő zenei versenyek díjnyertes kompozícióit egy külön zenei könyvtár

számára szerezzék meg és ott gyűjtsék.

A közönség nevelésének további nélkülözhetetlen feltétele az új zenei művek *előadása*. Ennek érdekében Liszt valósággal fáradhatatlan erővel tevékenykedett. „A művészek helyzetéről” írt cikkeiben sorra veszi a Konzervatóriumot, a lírai színházakat, a filharmóniai társaságokat, és mindegyiket első ²⁹⁶sorban azért marasztalja el, mert nem karolják fel a modern zenét. A Konzervatórium hangversenyei nem vesznek tudomást a modern zeneszerzőkről, a dalszínházak elzárkóznak minden elől, ami új s ugyanez áll a filharmóniai hangversenyekre is. Weimárban való megtelepedése alkalmával adott programjában kifejtette, hogy az operaház egyik legfontosabb feladata: „Tág és korlátlan vendégbarátság biztosítása az olyan még ki nem adott művek részére, amelyeknek jövőjében bizni lehet... a fiatal talentumok megértő és szeretetteljes fogadása, műveiknek előadása.”¹⁴⁽¹⁴⁾ Meg is tett mindent, hogy az új zeneszerzők s főleg Wagner műveit előadassa. A weimáriak az új zenét meglehetősen ellenszenvvel fogadták. Liszt azonban nem nyugodott addig, amíg Wagnert rájuk nem erőszakolta. Előadatta a Tannhäuser-t, a Lohengrint, a Bolygó hollandit és előadatta volna valamennyi operáját, ha ebben az anyagi eszközök hiánya meg nem akadályozza. Wagner mellett helyet biztosított több más fiatal zeneszerző operájának is. Bemutatta Raff, Cornelius és mások műveit, noha azokat a közönség nem egyszer kifejezett idegenkedéssel fogadta. Ugyanazt a harcot, amelyet az új operák érdekében folytatott, végigküzdötte a hangversenyéletben is. Egymásután adta elő Wagner, Berlioz, Schumann műveit, noha azokat az akkori közönség alig értette. Nem törődött sem balsikerrel, sem intrikával, csüggedés nélkül vívta harcát Németország csaknem minden nagyobb városában az új zene elismertetéséért. Nem ismert fáradtságot, ha arról volt szó, hogy személyes megjelenésével, vagy közreműködésével biztosítsa egy-egy mű sikerét. Tárgyalt, cikkeket írt, tanított, vezényelt, zenei ünnepségeket rendezett, lelkesített mindenütt. Végül zeneegyesületet is alapított, hogy legyen aki felkarolja és támogatja a haladó zeneművészeket.

Az új stílust formáló művek előadása azonban nem elégséges a közönség neveléséhez, mert a hallgatóság – ha más eszközökkel nem tudunk hozzáférni – egyszerűen nem hallgatja meg a neki visszatetsző új műveket. A másik eszköz, amellyel a közönség megközelíthető, a *kritika*. A kritika tulajdonképpen népszerű értékelése a művészi alkotásoknak. Közvetítő a művész és a közönség között. Tükrözi a közönség állásfoglalását a műben jelentkező érzelmi-esztétikai világnézettel szemben. Ennyiben tanulságokat nyújt a művész számára. De egyben megvilágítja a művész intencióit, és közelebb hozza a művet a közönséghez. Ennyiben tanítója, nevelője a közönségnek. Ezzel a kettős szerepével a kritika a stílusalakulás legfontosabb tényezőjévé válik. A kritika mint a közönség véleményének magasabb szintű tükrözője valamely új stílust képviselő művel szemben általában követi a közönség zömének véleményét: rendesen „lerántja” az új utakon haladó művészt. De még ezekben az elítélő kritikákban is – ha szerzőjük lelkiismeretesen fogja fel hivatását és komolyan foglalkozik a művel – mindig találunk pozitív értékelést, ami már kedvezően alakítja a közönség ízlését. Mindig akadnak azonban kongeniális kritikusok – amint akadnak, ha kezdetben kis számban, megértő hallgatóik is –, akik felismerik az új stílus jelentőségét, a művész pártjára állnak, közvetíteni igyekeznek művészi szándékait a közönségnek, és ezzel már komolyan alakítják, formálják a közízlést. Tulajdonképpen e kritikusok lelkes munkájának köszönhető, hogy a kezdetben idegenkedéssel fogadott új műveket ismét elő lehet adni, ami módot nyújt a közönségnek arra, hogy – a kedvező kritikában adott indítások alapján – türelmesebben és behatóbban foglalkozzék az újszerű művel s így, ha az valóban érdemes rá, megszeresse és elfogadja.

²⁸⁷Liszt a kritikának ezt a döntő fontosságú szerepét egészen világosan látta, bizonyítja ezt fentebb idézet sorai. De látta azt is, hogy a korabeli zenekritika feladatát nem tudja eredményesen ellátni, nem tudja a közönséget nevelni, mert művelői zenéhez nem értő író emberek, akik éppen ezért mindig csak a közönség

kitaposott úton járó, konzervatív részének véleményét tükrözik. A közönség nevelése, az új stílussal való megbarátkoztatása akkor biztosítható, ha maguk a művészek veszik kezükbe a kritikát. „Kit miért illet meg a művészeti kritika, – kérdi – ha nem a művészt? Kinek feladata a művészeti kérdésekben dönteni, ha nem a művésznek? Ki bírálhatja meg jobban az érző teremtmény szellemi produktumait, mint maga a produkáló művész?”¹⁵⁽¹⁵⁾ Érdekes megfigyelni, hogy Liszt annak ellenére, hogy elsősorban művész volt és így természetesen mindenekelőtt a művész elismertetésének szempontjai és problémái lebegtek szeme előtt – felismerte a kritika másik feladatát, a művész tanítását is. Erre utal, amikor kifejti, hogy az az irodalmi munka, amelyet a zeneművésznél alkotó tevékenységén felül magára kell vállalnia, ha a kritikus feladat körét is el akarja látni, a komponáló munkára is áldásos hatású, mert „mások munkájának összehasonlítása és megbírálása, valamint az azokból vonható következtetések összegezése által a művész saját gondolatai következetesebbek és reflexiói érettebbek lesznek.”¹⁶⁽¹⁶⁾

A közönség ízlését az új zenei stílus elfogadására nevelő tanulmányokat Liszt maga is szép számmal írt. Ezek a tanulmányok nem nevezhetők szoros értelemben vett kritikai műveknek: többek annál. Mint Hankiss találóan megjegyzi, Liszt ezekben az írásokban „nem annyira ismertet és elemez, mint inkább ugródeszkául használja tárgyát valami neki fontos általános igazság érvényesítésére.”¹⁷⁽¹⁷⁾ Annak ellenére azonban, hogy Liszt tanulmányai inkább a zeneesztétika, mint a zenekritika körébe tartoznak, éppen elég „elemzés” és „ismertetés” van bennük ahhoz, hogy a tárgyalt zeneművet közelebb hozzák a közönséghez. Jellemző valamennyire, hogy Liszt a közönséghez és nem a zenészekhez, a zenei szakemberekhez szól bennük. A zenei „tolvajnyelv” használata, a zenei szakkifejezések halmozása, a laikus számára nehezen érthető zeneelméleti fejtegetések helyett a tárgyalt művek eszmei és hangulati tartalmát igyekszik szavakban visszaadni. Néha olyan költői magaslatoakra lendül, hogy a figyelmes olvasó szinte hallja a zenét, amelyről az író beszél, és annyira beleéli magát a műbe, hogy amikor valóságosan is szembekerül vele, egészen otthonosan érezheti magát az új stílus új világában. Meg kell jegyeznünk, hogy Lisztnek az a módszere, hogy szépen, „költőien” ír a szépről, maga is úttörő vállalkozás volt, amely csak jóval később kezdett elterjedni és vált a kritikusok és esztéták tudatos célkitűzésévé. Mindenesetre el kell ismernünk, hogy a közönség nevelésének és az újszerű műalkotásokkal való megbarátkoztatásának ez az útja a legcélravezetőbb.

Az új stílus kialakításának és elfogadtatásának talán a legfontosabb állomása az *esztétikai értékelés*. Mindjárt bevezetőül meg kell jegyeznünk, hogy Liszt az „új zene” esztétikai értékelésében is újtó volt. Az esztétika a „szép” elméletével foglalkozik s ezért a már kész kialakult művészet és művészeti irányok legfőbb elveit foglalja össze. Amikor tehát Liszt egy még alakulóban lévő stílust az esztétika fegyverével megvédeni és fejlődésének irányát megrajzolni igyekezett, új útra lépett. Az azóta meghonosodott gyakorlat tovább haladt ²⁹⁸ezen az úton, sőt el is torzította Liszt eredeti elképzelését. Liszt ui. csak meggyorsította az esztétika munkatempóját és mint zenetudós megmagyarázni, elméletileg alátámasztani igyekezett azt az újítást, amit mint komponista bevezetett. Ezzel szemben a modern művészeti irányok programot kerekítenek az esztétikából születendő és megalkotandó művek számára, ami egy kissé már fejetetejére állítása a művészi gyakorlat és az esztétikai elmélet eredeti és helyes viszonyának.

Liszt zeneesztétikai munkásságának legfőbb jellemzője, hogy tulajdonképpen mindig a stílust nézi és azt igyekszik az értelem eszközeivel megvilágítani. Tudjuk – hiszen minden eddigi fejtegetésünkkel ezt igyekeztünk bizonyítani –, hogy a stílus társadalmi jelenség. Az tehát, hogy Liszt a stílust helyezi vizsgálódásai előterébe, annyit jelent: a mester mindig arra törekedett, hogy a művészeti alkotások társadalmi háttérét rajzolja meg. A stílusból kiinduló szemléletmód megkívánja, hogy az egy stílusban írt és alkotott műveket egy egységben lássuk. Ez a szemléletmód vezette Lisztet arra, hogy a cigányok

muzsikálását a cigányok zenéjének, a cigányzenét pedig a cigányok nemzeti eposzának tekintse. Meggyőződésünk, hogy Liszt újszerű és eléggé talán még ki nem érlelt stíluskutató módszere adja a magyarázatát annak a sok félreértésnek, amely a cigányokról írt könyve nyomán támadt. Kétségtelen ui., hogy a cigányok – főleg azok a „parádés”, nem egyszer komponálással is foglalkozó cigányok, akiket Liszt szeme előtt tartott – nem egyszerű interpretálói bizonyos kész és végleges formába rögzített zeneműveknek, hanem improvizáló, tehát részben alkotó muzsikuskok, akik formailag és tartalmilag egyaránt átköltik a felhasznált melódiákat. Vitathatatlan, hogy ezeknek az improvizációknak sajátos stílusa van, amit ma is „cigányosnak” nevezünk. Liszt tehát a stílusból kiindulva nem minden jogalap nélkül tekintette ezt a muzsikálást a cigányok zenéjének, függetlenül a felhasznált dallamok eredetétől. Ne felejtjük el, hogy Liszt maga is írt ugyanezekre a dallamokra Rapszódiaikat és senkinek nem jutna eszébe, hogy azok szerzői jogát tőle elvitassa. Hogy magukat a feldolgozott dalokat nem tekintette egészen cigány eredetűeknek – bár könyvében ezt nem fejezi ki világosan! – az kitűnik abból is, hogy rapszódiait nem „Cigány”, hanem „Magyar Rapszódiaiknak” nevezte.

A cigányokról írt könyvnek – sok vitatható részlete mellett – kétségtelen érdeme, hogy a cigányzene stílusának elemzését adja és pedig oly módon, hogy a stílus főbb vonásait a cigányok társadalmi életének ismérveiből igyekszik levezetni. Ugyanezt teszi egyébként Chopin-tanulmányában is. Gondoljunk csak azokra a poetikus sorokra, amelyekben a mester a lengyel nemzeti jellemet állítja elének.

A stílus mindenképpen központi probléma Liszt írásaiban. Ide torkollik minden kutatása akkor is, ha egy konkrét mű elemzése és ismertetése a kitűzött célja. Ezt láthatjuk Berlioz Harold szimfóniájáról írt munkájában éppen úgy, mint Beethoven Egmontjáról, Mendelssohn Szentivánéji Álomjáról, vagy akár Wagner operáiról szóló tanulmányaiban egyaránt. Feltehetően saját munkásságát is stílustörékvései szempontjából értékelte. Erre mutat rokon stílusú műveinek csokorba szedése (Album d'un voyageur, Années de Pèlerinage, Harmonies poetiques et religieuses; a Magyar rapszódiaik, Magyar Történelmi Arcképek stb.).

Milyen is az új stílus, amelyről Liszt álmodozott? Már pályafutása elején [299](#) megírta: [18\(18\)](#) „humanista” zene. Egyesíti magában a színházat és a templomot, a drámaikat és a szentet, pompás és egyszerű, ünnepélyes és komoly, tüzes és zabolátlan, viharos és csendes, világos és bensőséges zene, amelyet a népnek írnak, a nép számára költenek. Kissé talán dagályos formában, de világosan körvonalazza Liszt már itt azt a kettős feladatot, amelyet az új zenének és abban a zenei programnak szánt. Egyfelől *egyesítenie* kell a zenét a költészettel, ami új erőforrásokat nyit meg a komponista számára, másfelől pedig megközelíthetőbbé, *érthetőbbé*, könnyebben felfoghatóvá kell tennie a zenét a közönség számára.

A zenei program kérdése sok vitára adott alkalmat a zenetudományban. Liszt korában a konzervatív zeneesztéták valóságos szentségtörésnek tekintették a zenei mondanivalónak valamely irodalmi szövegben adott szemléletes kép köré csoportosítását. Azóta viszont annyira meghonosodott a program-gondolat, hogy ma már szinte az ellenkező végletbe esünk; nemegyesztéta elítélendő formalizmusnak tartja a szemléletes képet nem idéző muzsikát. A vita persze – ilyen élesen szembeállítva az ellentéteket – meglehetősen meddőnek látszik, hiszen abszolút muzsika és programzene egyaránt van és mindkét fajtából születtek remekművek. Lényegében tehát mind a két vitatkozó félnek igaza lehet. A kérdés legfeljebb az: miképpen egyeztethető össze a két álláspont?

Hanslick, az abszolút zene legszélsőségesebb védelmezője, tagadja a zenei tartalmat; szerinte a zene hangokban mozgó formákból áll. Ez az egyoldalú konstrukció mindennél jobban bizonyítja, hogy a vita gyökerében a zene tartalom és forma mibenlétének, egymáshoz való viszonyának félreismerése. Itt kell

tehát keresnünk a megoldás nyitját is. A műalkotás tartalmát úgy szokták definiálni, hogy az az bizonyos „mi”, amit a mű élénk ad, a formát pedig úgy, hogy az a „hogyan”, ahogy a „mit” a művész prezentálja. A zene érzelmeket közvetít. Az érzelem két tényezőből áll: egy érzelmi képből, amely az érzelem tárgyát jeleníti meg és az érzelmi érzésből, amely alanyi állapotainkat tükrözi. Mi sem közelebb fekvő, mint az, hogy e két tényező egyikét a művészi tartalommal, a másikat pedig a művészi formával hozzuk párhuzamba. Ez idáig elfogadható is lenne, kérdés csak az, hogy a kettő közül melyik a tartalom és melyik a forma? Az érzelem a közkeletű felfogás szerint úgy jön létre, hogy az érzelmi képben jelentkező külső benyomás váltja ki az alany szubjektív reakciójaként az érzést. Ebben az esetben a „mi” kétségtelenül az érzelmi kép, a „hogyan” pedig az érzés. Ámde igen gyakori a fordított út is, amikor érzéseink mozgása különféle fantáziaképeket vetít tudatunkba, és így jön létre az érzelem. Gondoljunk csak arra, hogy amikor rossz a közérzetünk, milyen hajlamosak vagyunk mindent fekete színben látni! Az érzelmi kép ilyenkor nem is egy bizonyos tárgyat jelenít meg: minden felmerülő képzetünket ugyanaz a színezet festi meg. Ebben az esetben a tartalom és a forma szerepet cserélnek, mert itt a tartalom, a „mi” kétségtelenül az érzés, míg az érzelmi kép, a „hogyan” a forma funkcióját veszi át. Ennek az egyszerű ténynek fontos következményei vannak a művészi munkában. Az a művész, akiben a külső benyomás indította meg az érzelmet – már csak azért is, hogy az érzelmet ébren tartsa lelkében – mindig vissza-visszatér az érzelmi képhez, s azt igyekszik hallgatójával is érzékeltetni. Viszont az a művész, aki érzéséből indul ki, elsősorban ezt tartja szem előtt, ez az amire mindig visszatér, ez az amit mindenek előtt fel akar 300kelteni hallgatóiban is. A irodalmi szövegbe foglalt vagy anélkül, magából a műből kielemezhető program adása eszerint csak egyik fajtája a zenei alkotásmódnak. Az ilyen program elvben mit sem von le a kompozíció művészi értékéből, de nem is ad hozzá semmit. Erősen valószínű, hogy a határozott képekkel vagy azok nélkül folyó zenei alkotásmód a zeneszerző tipológiai alkatának függvénye. Feltehető pl., hogy az extrovertált típusú zeneszerző rendszerint pontosabban körülírható képekkel dolgozik, mint az introvertált. Ez a magyarázat egyben világot derít a vitatkozó felek ellentétének alapjára is. A kétféle típus különbsége a műélvezők, s így az esztéták körében is megvan. Az egyik a zene hallgatása közben határozott képeket lát maga előtt, a másik nem. Így érthető, hogy az első típushoz tartozó mindig és mindenütt határozott „tartalmat” keres, míg a másik ezt elvetendőnek tartja.

Liszt az itt felmerülő problémákat világosan felismerte, ez kimutatható írásaiból. Semmi kétsége sincs afelől, hogy a zene érzelmeket fejez ki, mint mondja „az érzés a tiszta zenében válik testté”. A Hanslick-féle formajátékból tehát nem jöhet létre művészi alkotás. Az érzelem mindig vonatkozik valamire – még akkor is ha ez a „valami” az egész környező világ, mint a hangulatokban! – és ez a vonatkozási pont képzetekben ölt testet. A művész és vele együtt a műélvező képzeleti lehetnek egészen határozatlanok, „mint a lenyugvó nap aranyozta szép felhők”¹⁹⁽¹⁹⁾, de lehetnek „világosan meglevő képek”, „amelyek határozottan ott vannak a tudatában.”²⁰⁽²⁰⁾ Aszerint már most, hogy általában milyen képzetekkel dolgozik a zeneszerző, különbséget tehetünk szimfonikus specialista és költő szimfonista között.”... A szimfonikus specialista hallgatóit eszményi régiókba viszi magával s minden egyes hallgatójának fantáziájára hagyja, hogy ezeket kigondolja és kidíszítse... A költő szimfonista... azt a feladatot tűzi maga elé, hogy a lelkében világosan meglevő képet, a lelki élmények egy sorát, amelyek egyértelműen és határozottan ott vannak a tudatában, éppoly világosan visszaadja.²¹⁽²¹⁾ Hogy a szimfonikus specialista és a költő szimfonista különbségét merőben a zeneszerzés módjában megnyilvánuló eltérésnek tekintette, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy beható történelmi tanulmánnyal igyekszik bebizonyítani: a zenei program gondolata nem új, megvolt az már a régmúlt időkben is.²²⁽²²⁾ Kétségtelen, hogy a költői program bizonyos érzelmeket sugall a zeneszerzőnek, és ezzel megihleti alkotó munkáját, de mit sem ad hozzá ahhoz. Nem áll tehát az, hogy a programba foglalható tartalom nélkül alkotó zeneszerző üres formalizmust űz. „Óvjon ég attól – úgy mond – hogy valaki megtagadja régi hitét azzal az állítással, hogy az égi művészet nem önmagáért van,

nem elég önmagának... és csak mint egy gondolat képviselőjének, mint a szó erősítésének van értéke! Ha választani kellene a művészet ellen elkövetendő ilyen vétek és a program teljes elutasítása között, akkor föltétlenül jobb lenne inkább elapadni hagyni a művészet egyik legdusabb forrását.”²³⁽²³⁾

A költői programnak követése – Liszt elgondolása szerint – tulajdonképpen a zeneszerző munkáját nem módosíthatja. „Teljesen és minden fenntartás nélkül aláírom azt a szabályt. – úgy mond – ...hogy a zenei művek midőn valamiféle programot követnek a képzeletre és az érzelmre minden programtól ³⁰¹függetlenül hatnak. Más szóval minden szép zenének először és mindig a zene abszolút sérthetetlen és előírhatatlan felvételeit kell kielégítenie.”²⁴⁽²⁴⁾ Liszt kompozícióiban a program nem is vált sohasem a zenei szerkesztés elvévé. Nem helyénvaló tehát Raabe megjegyzése, aki azt veti szemére, hogy összekeverte a programzenét és az abszolút zenét, mert pl. ismétlésekkel élt ott, ahol az tisztán zenei szempontból nézve helyénvaló ugyan, de a programzenében zavaró, mert nem tudni, hogy mit jelent. Liszt – ezt fenti szavai eléggé világosan kifejezik – sohasem akart olyan zenét írni, amely a programra támaszkodik, amely irodalmi szöveg nélkül nem állhat meg. Alkotásmódjában a program, helyesebben a programban adott kép, egészen sajátos szerepet játszott. Segítségével megjelenített tudatában valamely tárgyat vagy történetet, mintegy lelki szemei elé állította azt, és elmélkedett fölötte. Valószínűnek látjuk, hogy Lisztnek, aki sokat foglalkozott a vallásos irodalommal, erre az eljárás módjára közvetve vagy közvetlenül az a szemléltető módszer szolgált például, melyet Szt. Ignác lelkigyakorlatos könyvében az elmélkedések számára előírt. Az ilyen alkotásmódnak a legjobban a variációs forma felel meg, s ezt Liszt nagy előszeretettel alkalmazta is.

Liszt a budapesti Vigadóban vezényel. Székely Bertalan rajza után. (1865)

Mindezeket átgondolva azt mondhatjuk, hogy a program Liszt számára mindig csak esetleges ihlető volt, amit nem is annyira művészi munkája érdekében használt, mint inkább azért, hogy a zenét közelebb hozza a közönséghez, könnyebben érthetővé tegye. „Mióta a zene mindenütt általánosan elterjedt, azóta nemcsak a közönség érezte szükségét, hogy Ariadne-fonállal vezessék át a zene labirintusán, hanem a művészeknek is be kellett látniuk, hogy ezt a kívánságot [302](#)teljesíteniük kell.”²⁵⁽²⁵⁾ A zenemű megértése szempontjából ui. kétségtelenül nagy előnyt jelent az, hogy a program segítségével a hallgató eleve behelyezkedhet abba a hangulatvilágba, melyet számára a kompozíció tolmácsol. Liszt így a programmal is a közönséget akarja nevelni, a néphez akarja közelebb hozni a művészetet. Nem szabad ui. felejtenuk, hogy Liszt igazi közönségen nem a zeneértőket, de még nem is a felső tízezret értette. Mindig remélte, hogy „a jövőben a zene éppen úgy mint a tudomány nem lesz a kedvezményezett osztályok monopóliuma.”²⁶⁽²⁶⁾ Hogy mennyire igaza volt, amikor a programot a művészi zene népszerűsítésére akarta felhasználni, azt mi sem bizonyítja jobban, mint Augusz Antalhoz intézett egyik levele, amelyben a következőket írja: „Remélhetőleg hamarosan véget ér már az a rossz komédia, amelyet az úgynevezett „jövő zenéje” ellenlábasai néhány év óta végigjátszanak... Egyik vezetőjük a legutóbb egészen naivul azt mondta, hogy ha nem mozgunk és védekezünk nagyon energikusan, akkor a publikum könnyen megkedvelheti a Liszt-féle komponálást.”²⁷⁽²⁷⁾

Bevezetőben említettük, hogy Liszt nemcsak a romantika nagy mestere volt, hanem egyes kompozícióiban megpendítette az impresszionizmus, sőt az expresszionizmus hangjait is. Ha emlékezetünkbe idézzük az

elmondottakat, ennek a titkára is rájövünk. Liszt annyira benne élt kora szellemi életében, annyira egy volt kora emberével, hogy mindig elől járó géniusza, megérezte a fejlődés szükségképpen irányát. A romantika az érzelmek kultusza, az érzelmek pedig forrása és egysége az értelmi és akaratirányulásoknak, amelyek belőle kidifferenciálódnak. Az érzelmek kultuszát tehát szükségképpen követte az értelem, majd az akarat előtérbe helyezése, aminek művészi vetülete az impresszionizmus és az expresszionizmus. A szellemi fejlődésnek ezt a dialektikáját némi utánajárással talán a művészetek egész történetében megtalálhatnánk. Mindez azonban nem kisebbíti azt a bámulatot, amellyel Liszt géniusának adózunk, aki szinte időtlen egységben mutatja a dialektikus fejlődés mindhárom állomását, és pedig nemcsak zenéjében, hanem egész életében is, hiszen a legnagyobb emberek között is igen-igen keveset találunk, aki érzelmei gazdagságától fűtve mélyebben gondolkozott és többet, emberibben cselekedett volna, mint Liszt Ferenc.

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Hárs József: A soproni idegenforgalom kezdetei I. rész

303 Hárs József: A soproni idegenforgalom kezdetei I. rész

Régi évszázadok békés utasai gyakran találtak szállást Sopron falain belül. A várost az Előkapu zöld kövéről¹⁽²⁸⁾ vagy a már akkor is messzire látszó Tűztoronyról ismerték fel. Néhányan csak látogatóként, pusztán ismeretszerzési vágyból érkeztek, a többség azonban politikai, gazdasági célok szolgálatában, akár mint kereskedő, akár mint valamely itt megtartott országgyűlés követek. Voltak olyanok is, akik Balf kénese vizével gyógyítták magukat, mások meg szórakozást adni, vagy szórakozást keresni jöttek ide, vagy tanulni az iskolákba. Kocsin, lóháton, gyalog: mindenre van példa a város történetében.

Az, hogy ebből a néha ritkuló, máskor hirtelen összesűrűsödő vándorlásból mit nevezhetünk idegenforgalomnak, s egyáltalán mióta nevezhetjük annak, olyan kérdés, amelyre érdemes választ keresni. A város ilyen szempontból meghatározható jelentőségének *története* van, s a ma használt prospektus-fogalmaknak *előzményük*. Megtudhatjuk, hogyan alakult ki Sopron mai idegenforgalmi értéke, s a gyökerek felkutatásával ki is jelölhetjük lehetőségeinek és vonzóerejének határait. A jelen érdekében kutatjuk a múltat, hogy a tanulságokat a jövő kiépítésére hasznosíthassák azok, akiknek ez a feladatuk.

Az idegenek forgalmának nálunk használatos meghatározása háttérbe szorítja az aktív sportolókét és a látogatókét, mert csak az utazás gazdaságilag nem túlságosan jelentős válfajaiként tartja számon. Pedig a múltban ez a két kategória sokkal lényegesebb szerepet játszott. A turisták mint a természet felfedezői a mai értelemben vett idegenforgalom elindítói voltak. Úticéljuk gyakran volt valamelyik vár, kevéssé vagy egyáltalán nem ismert falu, városka régi házaival, római sírköveivel és templomaival. Leírásaikban, otthoni elbeszéléseikben a lakosokra és vendégszeretükre is kitértek, s letagadhatatlan, hogy ők csináltak divatot

pl. Svájc és Ausztria megtekintéséből.²⁽²⁹⁾

Lehet, hogy a gazdag angol ifjak grand tour-ja, amely Párizs, Torino és Firenze után Róma, Nápoly, majd Bécs meglátogatásával, a Rajna-vidéken és ³⁰⁴Németalföldön keresztül három évi tapasztalatszerzést jelentett számukra, inkább jelzi az újkori idegenforgalom kezdetét. De ez a mozgalom csak a gazdagok szűk körére terjedt ki, a hozzájuk képest szegény, viszont szélesebb polgári rétegeket a természetjárók képviselték.

Különösen fontos ennek lerögzítése Sopron szempontjából, mert itt legfeljebb tízévenként egyszer tűnt fel valamilyen gazdag angol utazó.³⁽³⁰⁾ Azt viszont, hogy mit köszönhetünk a turistáknak, még bőven lesz alkalmunk tárgyalni a későbbiekben.

A látogatók válfaja a természetjárókéénál sokkal gyakoribb. Sőt, ha jobban megvizsgáljuk a fogalom jelentését, arra kell rájönnünk, hogy az ajánlólevéllel, címerrel vagy rokonsági kapcsolattal felfegyverzett *vendég* jelentette hosszú korszakok embere számára a békés *idegent*, akit házába fogadott, megvendégtelt és útravalóval ellátva engedett tovább.

Ilyesmire már korán találunk példákat Sopron történetében. 1596-ban szóvá is teszik a tanácson, hogy túlságosan sokat költ a vezetőség a környékbeli főnemesek és a kevésbé hatalmas megyei urak számára rendezett díszebédekre. A megvendégtelés jogosságát azonban senki sem vitatja, ez kötelesség, bár nehéz szabadulni a gondolattól, hogy az erre fordított összeg politikai vagy gazdasági előnyök formájában mégiscsak megtérült később.

A hatalmas földesurak jóindulatának elnyerésére ennél különösebb módokat is találtak. A római időkben is gyógyfürdőnek használt Balf 1560-ban lehetőséget kapott arra, hogy fürdővendégeitől bizonyos díjat szedjen. Balf a város tulajdona lévén, vendégei a város vendégei. A számadáskönyvekben gondosan feljegyezték egyrészt a májustól novemberig tartó időnyben befolyt összegeket, másrészt azokat a gazdag ajándékokat, amelyekkel az ott időző Nádasdy grófnőt vagy másokat megtisztelték. És amelyek nyilván nem álltak arányban a befolyt összegekkel.⁴⁽³¹⁾

Ebből az anyagiakat nem sajnáló szemléletből következik, hogy jelentéktelen a propagandája, és hiányzik belőle mindenféle tervszerűség. Hiszen a vendég akkor jön, amikor akar, elhatározásába nem illik beleszólni. A vendéglátónak pedig szerénynek kell lennie: világért sem dicsérheti a házat látogatója előtt.

Ez a szemlélet túlságosan hosszú ideig uralkodik a városban, s egy másfajta gondolkodásmód, amely tudatosan számbaveszi a lehetőségeket, és mérlegeli a vendéglátás várható gazdasági előnyeit, csak nagyon lassan tud utat törni magának. Első kitapintható jelentkezése az 1847. évi tudóskongresszus és a részben vele kapcsolatos iparműkiállítás.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók itt rendezték nyolcadik vándorgyűlésüket. Az első kettő Pesten volt, Sopron a vidéki városok sorában csak Besztercebánya, Temesvár, Kolozsvár, Pécs és Kassa után következett. Ha meggondoljuk, hogy a Széchenyi család, amelynek annyit köszönhet a magyar tudósügy, csak néhány kilométerre lakott innét, egyáltalán nem hízog a nyolcadik helye, de legalább megmagyarázza, hogy rákerült a listára.

A város mindenesetre nagy lelkesedéssel látott hozzá az előkészületekhez. Ezek leírására *Geiger Márton* kosárfonó nagy teret szentel krónikájában, ezzel is jelezvén, hogy az egész közvéleményt megmozgató eseményről volt szó. ³⁰⁵A kicsinosított, feldíszített város előtt bizottságok várták a vendégeket, augusztus

10-én megnyílt kongresszuson kiderült, hogy ez eddig a legnépesebb gyűlés. 483 tag váltotta ki igazoló jegyét a városházán. Ebből 154 helybeli, 67 pedig Budáról. Egyéb magyarországi városokból és helyekről 166-an jöttek, míg külföldi, köztük francia is, 58 volt. Ami az elszállásolást illeti, a sok tudós közül összesen csak húsz lakott fogadóban (a máshonnan érkezettek 6%-a). A többi vendégül látták. A bencések egymagukban annyit, mint az összes soproni vendégfogadók, úgyhogy saját főapátjuknak már csak a Halász utcai árvaházban jutott hely. A résztvevők – nem lévén más egyéb alkalmatosság – kocsikon érkeztek. Az első soproni vasút – Bécsújhely felől – csak az augusztus 17-én zárult gyűlés után három nappal nyílt meg.

Az egykori Magyar Király szálló. Lenin körút 73. (Adorján A. felvétele)

A napirend tanúsága szerint több soproni is vállalkozott városa ismertetésére, ezek az előadások azonban csak 1863-ban jelenhettek meg – a többivel együtt – nyomtatásban. Közvetlen idegenforgalmi hasznuk csak annyi volt, amennyi az előszónak lehetett a hajdani kaszinó nagytermében 1847 nyarán, annyi politikai és gazdasági változás közvetlen küszöbén. Ugyanezért nem lehetett szélesebb körű hatása a kongresszushoz csatlakozó iparműkiállításnak [306](#)sem. Ez volt a céhek utolsó seregszemléje, de már az is csak úgy, hogy a segédeknek és inasoknak is szerepük volt benne. [5\(32\)](#)

Magyar idegenforgalomról amúgyis kevés szó esik ebben a korban. De azért már kezdődik valami. Megindul a gőzhajóforgalom Bécs és Buda közt, és felépülnek az első dunaparti szállók: az Angol királynő, az István főherceg és az Európa.

Sopron még nagyon sokáig nem kapcsolódhat be ebbe az éledő vérkeringésbe. A vasút hiánya és a rossz utak elzárják az ország belsejétől. Csak a látogatók és az egyszerűbb kereskedők jönnek el ideig. A megye nyugati része, egészen a Rozáliáig a bécsújhelyi turisták és egyes merészebb bécsi természetjárók kedvelt

vidéke. Maga a város és környéke már nem olyan érdekes az Alpok sziklacsúcsai felől. Igaz, közelében van a melegvizű Fertő, de mégsem eléggé közel. Ezt a földrajzi távolságot még növeli az a gazdaságpolitikai, hogy ti. a fertőrákosi szakasz a győri püspöké, ettől keletre pedig az Esterházyak és a Széchenyiek osztoznak a nádason. Ha tesznek is néha valamit, nem a város érdekében.

A közlekedés a vasút megépültéig nehézkes. A postakocsijáratok már a 18. század elejétől fogva rendszeresek ugyan, több irányban is, és 1834-ben Sopron–Bécs között hetenként kétszer van már társaskocsi járat, ez azonban lassú és fárasztó ahhoz, hogy komolyabb ideirányuló forgalom alakulhatna ki. Csak egy lehetősége volt annak, hogy viszonylag nagyobb számú idegen látogasson ide: Balf.

Ez az időszak Európa-szerte a fürdőhelyek virágkora. Az idősebbek legtöbb bajára a levegőváltást és az ivóvízkúrát írta elő akkor az orvostudomány. És ha éppen nem volt ilyen előírás, a nyári társasági élet feltétlenül vonzott minden generációt. Hogy egy hazai példát említsünk: Balatonfüred már 1838-ban látogatott fürdőhely, közepén egy forrással, melynek vizét Vörösmartyval az élén, sok író és középnyemes, budai és más vidékről jött itta. A szomszédos Tihanyban még csak az apát volt a vendégfogadó, de „a templom s’ apátság előtt rakás gyermek, fiuk és lányok szoktak ögyelegni, s mihelyt idegenek érkeztek, nagy zsvajjal körül veszik az embert s kínálgatják csigáikat, kagylóikat s a kecskeköröm alakú kövecskéket...”⁶⁽³³⁾

Sopron mellett Fertőrákoson volt kénes víz, amelyről már 1738-ban ír Furlani János András orvos. A közeli Savanyúkút (ma: Sauerbrunn) csak egy az akkori Sopron megye számos kis gyógyfürdője közül. 1622-ben nagymartoni víznek hívja az egyik Esterházy, később pecsenyédi víz néven emlegetik, joggal, mert századunk elejéig ennek a községnek része volt. Még az 1800 körül keletkezett fürdőtelep első vasútállomására is „Pecsenyédi savanyuvízforrás”-t írtak föl 1847-ben. Egy bécsi helyi orvos gyógyintézetet nyitott itt 1854-ben, de még két év múlva is csak 85 vendége akadt. Később mégis eléggé ismert hely lett, különösen a soproniak látogatták, számos villát is építettek ott.”⁷⁽³⁴⁾

Ha az érdeklődés Balfra irányul, azt is felvirágoztathatták volna. A parkban zenepavilon, valamelyik forrás fölé oszlopokon nyugvó tető (később volt valami ilyesféle a Fertő partján levő savanyúvízforrás fölött, csak hogy árnyékot ³⁰⁷adó fasor híján nem igen látogatták), mellette fürdőszolgák tisztára mosott pohárral, körülötte villák és vendégfogadók, a vendégek néha beruccannak Sopronba színházat nézni vagy vitorláznak a Fertőn... A felszerelésen kívül mi hiányzott Balfon ahhoz, hogy ez még a szabadságharc leverése előtt megvalósuljon? A vasút. (David Wachtel orvos Ungarns Kurorte und Mineralquellen c. Sopronban, 1859-ben megjelent könyvében is még arról ír: a környék rendezetlenségén és a fürdőépület avultságán kívül az egyik fő oka annak, hogy Balfot még maguk a soproniak sem látogatják eléggé: hiányoznak a szükséges szállítóeszközök. Sopronból mindössze egy társaskocsi közlekedik, az is csak kétszer napjában s elég borsos áron.)

A bécsi közönséget a hozzájuk közelebb levő fürdőhelyek vonzották, Sopron lakói Savanyúkútra vonatoztak, a tőlünk keletre lakók pedig gőzhajón utaztak – Bécs felé.

Az egykori Arany Angyal fogadó. Lenin körút 51. (Adorján Attila felv.)

A közlekedés megoldatlansága okozta minden fertői kísérlet kudarcát is, ha nem éppen a vízállás szeszélyességén bukott el.

1839-ben Fertőbozon (Holling) a környék földesura, Széchenyi István szabadtéri fürdőt épített, amit nagyon sokan látogattak Sopronból is, legalábbis eleinte. A nyár abban az évben igen kedvező volt: júliustól szeptemberig tartott egyfolytában a hőség.⁸⁽³⁵⁾ A következő két évről még vannak adataink, aztán elmossa az egészet a víz. Az egyszer fellobbant lelkesedést nem követi állhatatos javító, bővítő és szervezőmunka. Az emberek megunták a hosszú gyaloglást, inkább a nagyuszodában fürödtek azontúl. És ha sétálni akartak, kimentek a Neuhoftba (ma Erzsébetkert), amely már 1763-tól nyilvános park. Arra ³⁰⁸már kevesen vállalkoztak, hogy az 1841-ben megnyílt tóalmi uszodában fürödjenek. Ezért volt akkor a Tómalom csendes, békés pihenőhely, amilyennek most már kissé nehéz elképzelni.

Sopron környéke különben is meglehetősen néptelen. Még a vasúti összekötetés előtt elvetődik a közeli tájakra egy jószemű bécsi gyalogló. Joseph Scheiger évek óta járja Bécs közeli és távoli környékét, s 1828-ban megjelent könyvében megállapítja, hogy a határmenti, kissé zavaros állapotok miatt bátorság, elővigyázat és lélekjelenlét, valamint egy barát vagy vezető társasága a legjobb védelem az esetleges bántalmazások ellen. A Fertő északi partjára azért elmegy és felmászik a kocsmárostól kapott létrán egy régi őrtoronyba. A kilátás gyönyörű: a tó olyan, mint a tenger, ha párák a horizont,⁹⁽³⁶⁾ vagyis ha nem látszanak a Sopron környéki partok...

Vége a szabadságharcot közvetlenül megelőző időben a Rozáliáról és Fraknóról Sopronba is leereszkednek az első osztrák turisták. Még nem látják meg a már 1800-tól virágzó lövereket, s úgy gondolják, az Ödenburg név joggal illeti meg a várost, mert a völgy, amelyben fekszik, pusztaság. Azt viszont már

tapasztalják, hogy lakói ügyesek, szolgálatkészek és nyíltszívűek, akik közt hamar otthonosan érzi magát az ember, s ahol anélkül, hogy majmolnák a nagyvárost, mégis távol állnak attól, hogy kisvárosiak legyenek.¹⁰⁽³⁷⁾

Maguk a polgárok is kezdik már észrevenni a tájat. Jobbára még csak a kerti házak ablakain néznek ki rá, de azért már elsétálnak Bánfalváig, a Deák-kútig. Lehet hogy csak a zugkocsmák kedvéért, vagy megbámulni az 1 öl 5 láb területű gesztenyefát, vannak azonban közöttük turisták is, olyanok, akikkel Slachta Etelka találkozott, s olyanok is mint Kis János, a költő, aki már 1815-ben kifejezte Sopron tájkáához írott versében a háborítatlan természet csodálatát, ahol szabadon leveti vasigáját, melyet a város kényszerített rá. Ez a turistaság egyik indítéka mind a mai napig. Így lesz fokról fokra természetes és magától értetődő, hogy a csillapult eső után egy fiatal lány kiszalad a dombtetőre, hogy egy fának támaszkodva a soproni táj szelíd szépségében gyönyörködjek.¹¹⁽³⁸⁾

A biedermeier korszaknak az a romantikusba hajló érzésvilága, amit a háborítatlan természet csodálatának neveztünk, a szabadságharc leverése után társadalmi forma és gazdasági alap nélkül maradt. A város életére rátelepedett az idegen tisztikar és a messziről jött hivatalnokok serege, s a kerületi székhellyé előlépett Sopron ügyeit a visszaszorított önkormányzat élére állított engedelmes bábok intézték. Az oktalanságig erőltetett kockázatmentes takarékoság ³⁰⁹volt az egyetlen gazdasági irányelv, ami az ötvenes, sőt a hatvanas évek városi határozataiban kimutatható. Még ebben a kilátástalan helyzetben is akadtak azért olyanok, akik álmodozás vagy lélektelen munka helyett igazi tetteket akartak, hogy ne csak ők, hanem mások is csodálhassák a természetet.

Az Oedenburger Intelligenz- und Anzeige-Blatt 1855. szeptember 7-i számában leírja, hogy a Fertőboz közelében lévő halászkunyhók környékén gyűltek mindig össze azok a vendégek, akik naponta hidegvízfürdővel akartak erősödni és felfrissülni. Mivel évekig senkinek sem jutott eszébe, hogy ott meg is lehetne szállni, és úgy élvezni a természetet, nagyon nehézkes volt a fürdés. A kocsival vagy gyalog érkezett vendégek kénytelenek voltak szabad ég alatt vetkőzni, és majdnem negyedórát gyalogolni, míg mély vízbe értek. Építettek ugyan egy „fürdőintézetet” (amelyről már megemlékeztünk), ez azonban rég eltűnt. Egy társulás, a Hollinger Bade-Anstalt Verein 1855-ben a nagy érdeklődésre való tekintettel újra megépítette. Fogadók létesültek, omnibuszok hozták a városból az embereket. Mindenki számára nyitva állt.

Két évvel később (1857. jún. 17.) már statisztikát is közöl az újság a látogatók számának alakulásáról, megjegyezvén, hogy ebben az „ambulante Cur- und Badegäste” (az átmeneti gyógy- és fürdővendégek) nincsenek benne. A statisztika:

Az állandó fürdővendégek száma:	1852-ben	44 család = 150 személy
	1853-ban	68 család = 120 személy
	1854-ben	60 család = 213 személy
	1855-ben	68 család = 323 személy
	1856-ban	103 család = 356 személy

Az általában július elejétől szeptember végéig tartó időnyre 1857-ben már Bécsből és Pestről is foglaltak szobát. Aztán nincs tovább. Megszűnéséért a szeszélyes Fertő vízállását is okolni lehetne, de az érzéketlenséget, a közlekedés megoldatlanságát és a gazdasági háttér hiányát sokkal inkább. (Ugyanekkor

Balf vendégeinek száma a használatban levő 37 kádra Wachtel i. m. szerint 245 állandó és 140 átmeneti 1858-ban, egy évvel később 197 állandó és 270 átmeneti.)

A város vendégfogadóinak forgalmáról hozzávetőleges képet kapunk az említett újság állandó rovatából („Angekommene Fremde”). A számon tartott négy vendégfogadó: az Arany Szarvas a maga tizenegy szobájával a mai Pannónia helyén, mellette a Magyar Király, távolabb az Angyal, szemben velük a Fehér Rózsa. A lap hétfőn és pénteken jelenik meg, s minden számában közli, hogy ezekbe a fogadókba hány idegen érkezett. Felsorolja a nevüket, foglalkozásukat, azt, hogy honnan jöttek és melyik nap érkeztek meg. Ez a szállodastatisztika 1855. november 9-én kezdődik és közel egy évig tart. Sajnos egészen pontos adatokra nem számíthatunk, mert gyakran kerül a név mellé az „és családja” kiegészítés, s akik egyedül szerepelnek a listán, azokról sem bizonyos, hogy egyedül voltak a szobájukban. Mégis mint első statisztikát érdemes megemlíteni. Hivatalnokok, ügynökök, kereskedők, gyógyszerész, magánzó, csodadoktor, grófok és papok szálltak meg itt. 1856-tól az Arany kakas és az Esterházy herceghez címzett fogadó is szerepel a jegyzékben.

Hogy hányan lehettek? Egy példa: az 1855. év november hónapjának forgalma a kimutatás szerint 291 név. Volt ennél lényegesen kevesebb is, éppen nyáron. 1856. július 11-én mindössze 28 nevet tudnak felsorolni. Ez jelzi, hogy az érdeklődés nem a környék szépségeinek szólt, hanem gazdasági vagy társadalmi [310](#)oka volt. A fogadósok mindenesetre elég jól megéltek az évi 1600 vendégből. Még jóval később is mint gazdag embereket tartják őket számon.

Történt még más is. A már idézett lap 1856. június 23-i számának helyi hírek rovatában olvashatjuk, hogy Braun Nándor kereskedő, városi tanácsstag és a Dalfüzér egyesület elnöke a korábban meredek és majdnem járhatatlan út helyett kényelmes ösvényt készíttetett a róla elnevezett Nándormagaslat (Ferdinandshöhe) szép kilátást nyújtó tetejére. A tavasszal készült sétaút a soproniak által ezerszer megjárt bánfalvi gyalogútból ágazik el, s ennek az évtizedek óta megszokott sétának változatosabbá tételeként fogható fel. És nem is valami különlegesen nagy vállalkozás. Két-három napszamos néhány krajcárért megtisztította a kanyargós ösvényt a gáztól, bozótól, s alighanem többet nem is csinált vele. Nem is az összeg fontos, hanem maga az elhatározás. A csendes, halkszavú ember a városi erdő területén utat építtet polgártársai számára. Ez annyira új, hogy engedélyt sem kért rá. És annyira új, hogy – nem is szólnak ellene semmit. Sőt tíz év múlva, 1866. május elsején itt fogadja az öt ünneplő tömeget, s az ünnepi szónok igazi soproni polgárnak nevezi. Ugyanez a szónok 1878. május 30-án megismétli ezt a kijelentését a ma is álló obeliszk felavatásakor. Braun akkor már egy év óta halott. [12\(39\)](#)

Az ünnepségen a hivatalos város is képviseltette magát. Ennél többet azonban nem tett. A Deákkúttól eltiltották a líceumi tanulóifjúságot, akik a szabadságharc előtt rendezték itt majálisait. Helyettük „Minden nyáron kocsmárosok ütötték fel tanyájukat... vasárnaponként gyakran zene is volt ott, s különösen alsóbb rangú kézműves és polgárlegények táncoltak, vigadtak egész estig.”

Végre 1863-ban „a Deákkut nevű völgyecskének ismétli használatáért folyamodik az evang. diákság.”

Ezt a tanári kar is pártolja. A válasz: visszaadják nekik, de „először ezen engedély minden percben visszahuzattatik, ha a község ezen helyiség iránt másképp kíván rendelkezni. 2-szor hogy az utak helyreállítására szükséges fa csak a főerdőmesteri hivatalnak közbenjárása mellett kivágattassék, 3-szor egyéb költségeket vagy szolgáltatást és terhet a község egyáltalában magára nem vállal.”

De az is, hogy egyáltalán odaadták használatra, annak volt köszönhető, hogy az előző évben „a Deákkutnáli (ital) mérési jog kibérleése 3-szori árveréstartás után sem sikerült.” Akkor ezt a jelentést

tudomásul vették „s kedvezőbb időszak bekövetkeztéig a tárgy eltétetik.” Majd rövidesen végleg lemondanak erről, annyi kárt okoztak annak idején a kocsmárosok. (Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy 1865-ben mégis áldoz valamit a város a kútra: 4000 téglát ad ingyen a diákoknak. Csakhogy ekkor már más szelek fújnak a politikában.)¹³⁽⁴⁰⁾

A löverekben ekkor és még hosszú évekig nem valami megnyugtató a közbiztonság. A kislétszámú városi rendőrség tehetetlen, a lövertulajdonosok által felfogadott örök gyakori bántalmazásuk miatt inkább nem is igyekeznek. Így érthető, hogy a távolabbi vidékeket még mindig nem keresik fel sokan. A posztós céh tulajdonában lévő Tómalmon csak 1866-ban észlelhető valami mozgolódás: a Nagytómalomra akad egy bérlő, aki a városhoz folyamodik, hogy ³¹¹ott uszodát nyithasson. De már három év múlva az ezzel kapcsolatos italmérési díj leszállítását kéri a részvétlenség miatt. (Nem kapja meg.)

A Fertőn még 1856-ban Illmitz és Fertőrákos között vitorlásjáratot terveznek, a tó azonban a hatvanas évek vége felé csaknem teljesen kiszárad. A város és a győri püspökség közt ádáz harc dúl a meder tulajdonjogáért, s hogy a püspökség birkáit elkergethessék, a város újabb csöszt fogad az eddigi mellé. S hogy ez éjjel-nappal ott lehessen, határozatot hoz: „a volt Zsolnay-féle villámcsapás folytán leégett halászkunyhó háztetővel ellátandó és jó karba helyezendő.” Csakhogy ez majdnem négyszáz forintba kerülne, s ezért évekig húzódik az ügy.

Mi sem bizonyítja jobban, hogy a város nem érdeklődik polgárainak környékbeli kezdeményezései iránt, mint a Dalfüzérnek Braun Nándor elnöksége idején és tevékeny közreműködésével tartott nagy dalosünnepélye. Az 1863-ban megrendezett első magyarországi dalosünnep a magas hatóság jóváhagyásával június 28-án és 29-én volt. Változatos műsorral és nyolc magyar, több osztrák dalkör részvételével.¹⁴⁽⁴¹⁾ A város véleménye:

„Habár a tanács nem akarja tagadásba venni, hogy a tervezett nagyobbyszerű dalár-ünnepély kedvező viszonyok között a rendezők és működőknek szintúgy mint egész városunknak diszére és dicsőségére válhatik, mind a mellett a városi vagyon lelkiismeretes kezelése iránt magára vállalt felelősség- és kötelezettséggel megegyeztethetőnek nem találja, hogy illetően magántársulat által rendezett és főképpen csak nagyobb körbeni társas vigalomra célzó ünnepélynek létesítésére a már túlterhelt községi pénztár is igénybe vétessék, annál kevésbé láthatja pedig magát indítatva mint hatóság ezen ünnepélynek rendezésében közvetlen és cselekvőleg résztvenni...” Csak gallyakat kapnak, ha nem pusztítják vele az erdőt.

Rémült hátrálás egy el sem hangzott óhaj elől: hogy a város közvetlenül és cselekvőleg vegyen részt valamiben. Hol vagyunk már az 1847-es időktől, mikor a polgármester állt az élére a tudósok fogadására alakult bizottságnak!

A hivatalos passzivitás, amelynek – mint láttuk – főleg politikai oka volt, azt eredményezte, hogy a soproni idegenforgalom kereteinek kiépítésére irányuló minden tudatos és ösztönös tevékenység néhány egyén vagy legfeljebb asztaltársaság, később egyesület műve volt.

Ausztria és Németország kisebb-nagyobb helységeiben működtek már a különböző szépítő törekvéseket összefogó egyesületek, nálunk a szabadságharcot megtorló elnyomás még az ilyen ártatlan dolgokat sem engedte meg. Azért így is megalakult a Szépítők asztaltársasága és már első évében, 1865-ben 146 tagja volt. Ha nem Braun Nándor, akkor bizonyára Flandorffer Ignác borkereskedő, a Soproni Takarékpénztár 1842-beli alapításának egyik résztvevője és a mai gázmű őseinek alapító tagja hozta létre ezt a számos egészséges ötlettel jelentkező tömörülést. Mindenesetre Flandorffer volt az 1869-től engedélyezett egyesület

első elnöke. Ez érthető is, mert egyrészt volt alkalma tanulmányozni a városszépítés eszméjét és gyakorlatát Németországban, másrészt nagy népszerűsége és több ízben megmutatkozó áldozatkészsége is alkalmassá tette erre a tisztségre. Nem kevésbé nagy embere a Szépítőknek a Flandorffer halála után elnökké választott dr. Printz Ferenc, egy könyvkötő fia, jogász és városi tanácsnok. A Szépítők működésére vonatkozó városi iratanyag azt bizonyítja, ³¹²hogy a szerény és fáradhatatlan tisztviselő már nemcsak a város belterületeivel törődött, hanem a környék fejlesztésével is. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az első évtizedekben sikerült az utcák és terek fásítását és parkosítását nagyjából megoldani, s jutott erő a legnagyobb feladat, a Deák tér rendezése mellett másra is. ¹⁵⁽⁴²⁾

Volt azonban az egyesületnek előzménye is. Szépítőbizottmány (Verschönerungscommission) már 1848 előtt alakult a város kebelén belül, Wagner (Vághy) Ferenc polgármester javaslatára. Ez a bizottság a hivatalos város egyik vezető szerveként hosszú évekig működött, s többek közt neki köszönhető a mai Széchenyi tér első fásítása is. A szabadságharc leverése után díszkertészeti bizottmány néven szerepel, s még 1886-ban is a Szépítők létesítményeinek őrzésével és fenntartásával foglalatoskodik. Annak bizonyítására, hogy mennyire él a városházi tisztviselőkben az a tudat, hogy a szépítés egy városi bizottság feladata, elég az egyesület nevének előfordulásait figyelemmel kísérni a hivatalos iratokban. 1865-ben tűnik fel először a tanács jegyzőkönyvekben a Verschönerungs (Privat) Gesellschaft, a következő iratba azonban véletlenül Verschönerungscommission került, majd – óvatos fogalmazásban – Verschönerungs (Privat) Commission stb. Még 1875-ben is Verschönerungscommissionnak nevezi őket a városi rendőrkapitány. Pedig akkor már évek óta Oedenburger Verschönerungs-Verein-ként a láttamozott alapszabálya egyesületek sorában található. ¹⁶⁽⁴³⁾

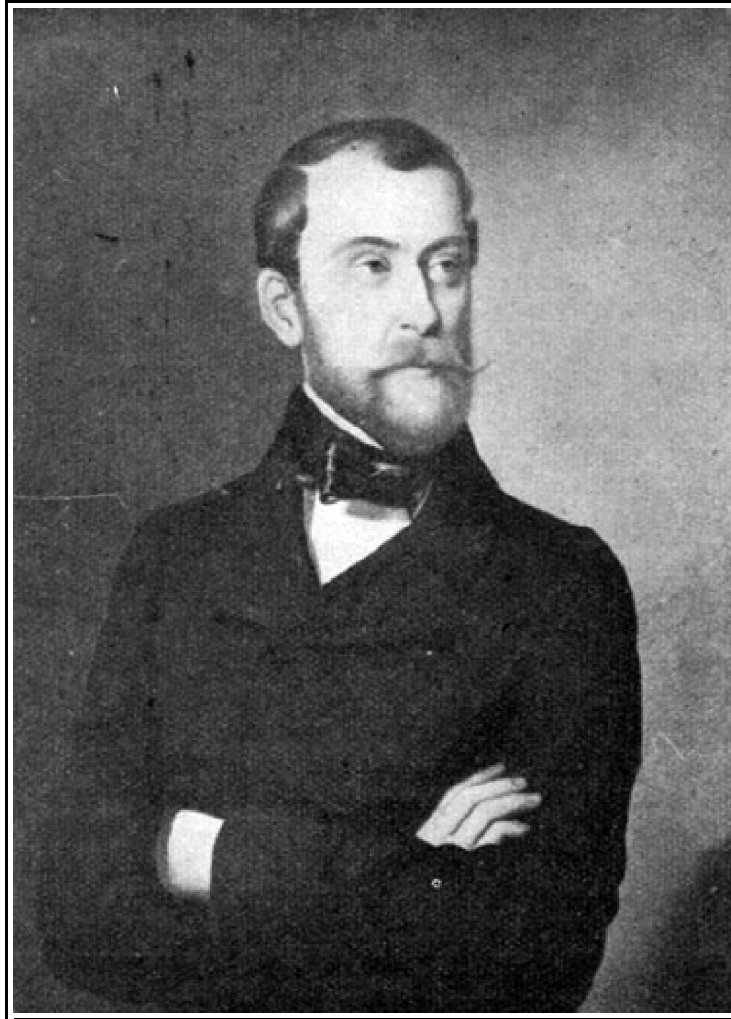
Tevékenységük köre főleg a város utcáinak és tereinek fásítása, parkosítása. Ezt úgy végzik, hogy az év elején beadják tervezetüket a tanácshoz, aztán ha megkapták a hozzájárulást, ingyen anyagot, facsemetéket stb. kérnek és kapnak. Majd a bér munkásokkal megvalósított létesítményeket átadják az előbb említett városi bizottságnak. Tehát mindössze az elkészítés munkabére terheli a költségvetésüket.

Ez így megy éveken keresztül. Van egy fertői kísérletük – Printz ötlete volt –, amely a hivatalos város felháborodásával találkozott. Természetesen azért, mert túlságosan drágára sikerült.

Kugler Henrik ékszerész és lövertulajdonos, akit buzgó tagnak mondanak, kilátót javasol a Vashegyre 1874. szeptember 3-án. Ezt azonban mint tanácsstag teszi, s a város nyolcvanegynéhány forintját (osztrák értékben) óhajtja erre fordítani. S annak ellenére, hogy az illetékes bizottság elnöke éppen Flandorffer, az ügy innét csak az év végén kerül tovább. A kilátó – első a környéken – két év múlva épül fel. A városi mérnök 1876. június 2-án jelenti, hogy készen van.

A Szépítőknek ehhez semmi közük sem volt. Sem Flandorffer, sem Kugler nem említi az egyesület nevét. Ez szerénységből is történhetett, az azonban kétségtelen, hogy a magános szépítő, Romwalter Károly alkotásaival semmiféle kapcsolatban sem állottak.

³¹³A Kőszegről Sopronba származott nyomdász, majd nyomdatulajdonos és újságkiadó 1877-ben kérvényezi a károlymagaslati kilátó ősenek felépítését. Ebben az augusztus 20-i levélben egyúttal azt is kéri, hogy a saját költségén készítendő faépítményt a szinte családias Karlshöhe-re keresztelhesse. ¹⁷⁽⁴⁴⁾

Pálmai: Romwalter Károly arcképe. Liszt Ferenc Múzeum

Már egy hét múlva, augusztus 28-án megkapja rá az engedélyt, s a következő év március 28-án írott leveléből kitűnik, hogy az alkotás készen áll. Sehol egy szó a Szépítőkről. Pedig ezt éppen úgy, mint az 1886-ban elkészült várhelyi társát, valamint az 1888-beli alomhegyi (Streuberg, a bánfalvi köfőjtő fölött) kilátót, az 1878-tól folyamatosan készülő utakat, padokat és az első kísérletek után 1881-ben kialakult és évtizedekig használt útjelzéseket az egyesület tevékenységének szokták tulajdonítani. Az első költségek erdei utakra és padokra csak 1888-ban találhatók a pénztáros jelentésében.

(A Károly-kilátó később annyira népszerű kirándulóhellyé vált, hogy felmerült annak a gondolata: kőből kellene felépíteni. Az ezzel kapcsolatos elképzelések, [314](#)tervpályázat és különféle akciók már a Városszépítők egyesületi történetébe tartoznak.) Romwalter az eddigi adatok szerint sohasem volt a Szépítők tagja. Fiai viszont beléptek és vezető tisztségeket viseltek a kilencvenes években. A szükséges pénzt vagy a sajátjából, vagy újságja, az Oedenburger Zeitung gyűjtéséből teremtette elő. Szakértője és támogatója a városnál az a Muck András volt, aki csehországi származása ellenére annyit tett Sopron erdeiért és idegenforgalmáért az erdőmesteri hivatalban és azon kívül![18\(45\)](#)

A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút győri vonalának 1873. évi megnyitása az ország akkori nagy vasútépítéseinak csak egyik szakasza. Amerre felépültek a pályák, fejlődni kezdett a környék. A Balaton déli partja a nyolcvanas években, a Budapest–Nagykanizsa vonal elkészülte után. A fővárost pedig akkor kezdték felfedezni az idegenek, mikor már nem végállomása egy Bécsből erre vezető vonalnak, hanem összekötő Nyugat és Kelet, London és Isztambul között. Az 1885-ben rendezett Országos Kiállításon a 102 000 látogató közül 40 000 volt a külföldi, az Ezredéves Kiállításon 1896-ban már 60 000 a 152 000 közül.

Ekkor már a hivatalos körök is kezdték felismerni az idegenforgalom jelentőségét és megpróbálták a svájci Alpokhoz szokott gazdag közönséget a Magas Tátra vidékére csalogatni. A kormány két módot talált erre célravezetőnek. Az egyik: villatelepek építése és kedvezmények adása révén idegen tőkét lekötni, a másik: ismertebb helyeken luxusszállók építésével alkalmat adni arra, hogy minél többen költsék el itt a pénzüket. Tátralomnicon mágnás-telep létesült, Fenyőházán pedig magasrangú tisztviselők számára parcellázták az állami területet, s adtak egyéb kedvezményeket. Ez a kísérlet azonban nem vált be. A tulajdonosok bezárkóztak villáikba, s a fővárosból vagy hazulról hozott cikkekkel látták el magukat. A közeli vendéglők nem bírtak megélni a villák árnyékában, hiszen még cigányzenéjük ellen is tiltakoztak az előkelőségek, mert zavarta nyugalmaikat. Körömbánya hasonlóképpen járt a maga villa-telepével.

A szállodaépítésekkel sokkal jobb eredményeiket érték el. Először ugyan itt sem a helyes utat választották. Több kisebb, 15–20 szobás szállóval kezdték, hogy a közös helyiségeket csak egyszer kelljen felépíteniök, de az ilyen pavilonos megoldásnak sok kényelmetlensége volt a vendég számára, s a rezsiköltség is magasabbra sikerült, mint a későbbi megoldásnál: a Csorba tó mellé épített nagyszállónál vagy a tátralomnici Palace Hotelnél. Ezek már gazdaságosak voltak és valóban sok idegent is vonzottak a környékre.

A tátrai kísérletnek soproni vonatkozása is van. A fenyőházi telep adminisztrációját az a Zügn Nándor intézte, akit 1908-ban soproni erdőmesterként és egyúttal Muck András főnökeként láthatunk viszont. Az összefüggés azonban nemcsak ennyi. Mucknak, a népszerű erdőgondnoknak sikerült 1892-ben elfogadtatni a várossal egy parcellázási tervet a Spangenwald nevű erdőrészt (ma Villa sor) és létrehozni egy részvénytársaságot vendéglőépítésre. Ez a vendéglő szolgálta volna ki az idegen tőkével megépítendő villák lakóit. Muck maga mondta el Zügnnek, hogy ez a terve kifejezetten az idegenforgalom előmozdítására született. Az ötszáz négyszögöles telkeket potom áron adták el. ³¹⁵Az első években még csak akadt a vevők közt néhány idegen, hamarosan ezek is túladtak a telkeken. Villa pedig alig épült kettő-három. Szerencsére a vendéglő mégis életképesse vált, sőt idővel még üdülővé is fejlesztették. Ha nem is volt éppen összkomfortos, sokáig jó szolgálatokat tett a soproni idegenforgalom terén. ¹⁹⁽⁴⁶⁾

A Magyar Történelmi Társulat 1883. augusztus 21-től 27-ig Sopronban és a megyében tett tudományos kirándulást. Az itt foganatosítandó munkálkodások tárgy- és sorrendjéről díszes kivitelű könyvecske jelent meg a város kiadásában, Romwalterék betűivel. Címlapján a városháza és „vigyázótorony” látható, először, de nem utoljára díszítve az ilyen jellegű sajtótermékeket. A kiadványból megtudhatjuk, hogy a huszonhat tagú előkészítő bizottság (élén a polgármesterrel, Finck Jánossal) és a kaszinóban székelő állandó iroda változatos program lebonyolítására vállalkozott. Számos értekezlet, bizottsági ülés, ismerkedési estély, közös vacsora (a Neuhoftban, amit ez alkalommal Újtelepnek fordítottak) és köztük városnézés, irodalmi műsor és számos kirándulás (a Bécsi-dombtól a Várhelyig és a Pihenőkeresztől Brennbérgig). Felsorolják, hogy mit érdemes megnézni a városban és a megyében, pl. a rákosi Mithras-barlangot! stb. stb. A szervezésre a Beszállásolási rovat a legjellemzőbb. Az 52 meghívott közül

mindössze kettő került az Arany Szarvasba, a város vendégfogadójába. Rangsorban a két legutolsó: két cím nélküli tanár. A többiek társadalmi szerepüknek megfelelő családoknál kaptak helyet. Tehát megtisztelő az, amit ma fizetővendég-szolgáltatnak hívunk.

Egyre gyakoribbak a látogatók Budapest felől, s ebben része van az ott 1881-ben alakult Soproni Társaskör Budapesten c. egyesületnek is.

Már megjelenik az első igazi idegenforgalmi hirdetés is. A Sopron c. lap 1881. március 26-i számában olvasható, hogy két szép nyári lakás az Újkertben kiadó. Bővebbet a vendéglőben.

Az osztrák turisták csoportjainak száma mindinkább nő. Ismételt látogatásaik valamennyire felrázták a vendégforgalom előnyeire iránt még közömbös polgárokat, s 1886-ban az eddigi ad hoc bizottságok helyett valami állandó szervezetet kívántak adni a fogadások, programok és vezetések lebonyolítására. Rösch Frigyes reáliskolai tanár, a Soproni Torna- és Tűzoltó Egyesület alapítója szervezte meg ezt az idegenforgalom emelésére alakult bizottságot (Comité zur Hebung des Fremdenverkehrs), amelynek célja a tömeges kirándulások és különvonatok (a Bécsből jövőkről volt szó akkoriban) megszervezése, bármilyen felvilágosítás megadása, és az idegenek kérésére vezető állítása.²⁰⁽⁴⁷⁾

Büszkén írják, hogy Sopron kirándulási hely lett. Különösen nagy tömeget vonzanak a nyár elején és végén rendezett lóversenyek. Nem csodálható, hogy ezt az élénk érdeklődést látva, a jó üzleti érzékű Romwalter Károly egy soproni kalauz kiadására gondol. A turisták, üzletemberek és szórakozásból utazók részére írott kézikönyv 1886 pünkösdjére jelent meg első kiadásában, s azért németül, mert az ünnepekre bécsi kirándulókat vártak. Ezek az 1 fl 50 kr-ért árusított példányok alighanem hamar elfogytak, mert már 1891-ben megjelent 1 második, szövegében és képeiben is bővített változat. A kalauz szép kiállítású, tartalmas, pontos munka, a korszak hű panorámáját adja. A mellékelt 316 térképek közt pedig egy unikum is van: a várostól délre eső hegyvidék első útjelző térképe.

A könyv szerzője többé-kevésbé Diem Gusztáv, a város levéltárosa. Neve még szerepel az első kiadáson, de a másodikról már lemaradt. S bár előszavában óvatosan fogalmaz a felhasznált forrásokat illetően, mégis alig több mint két héttel a könyv megjelenése után már magyarázkodásra van szükség. S ez nem valami meggyőző. Visszautasítják a vádat, hogy a kézirat Alexander Heksch műve lenne, de nem tagadják, hogy az ilyen jellegű művek szerzői több forrásból is meríthetnek. Lehet, hogy a kiadó először Hekschel, az ismert tudományos íróval tárgyalt, sőt kézírata is a birtokában volt, mikor Heksch váratlanul meghalt. Ennek a kéziratnak a létezését sem Diem, sem Romwalter nem tagadja. Nem is valószínű, hogy egy már majdnem kész művet, melynek kiadását határidő sürgeti, csak azért dobjanak félre, mert fölhasználása sértene egy halott szerzői jogait. Ami a honoráriumot illeti, Diem valószínűleg kevesebbet kapott, mintha teljesen saját alkotását adták volna ki. Így Romwalter is jól járt, és a könyv is megjelent időre.²¹⁽⁴⁸⁾

A néhány évig tartó élénkséget visszaesés követte. Ennek oka az idegenforgalmi keret hiányosságaiban keresendő. Az idegenek, ha tudtak is, nem szerettek Sopronban megszállni. Meg kellett érnie a városnak azt a szegyet, hogy a lóversenyek előkelő bécsi vendégei a két-háromnapos futtatások alkalmával esténként felkerekedtek és hazautaztak éjszakára.²²⁽⁴⁹⁾ A város vendégfogadói piszkosak, poloskások és túlon túl régimódiak voltak ilyen fényes vendégsereg számára. Az Arany Szarvas pedig már olyan rozzant, mint a városháza. Magán viseli az ötvenes, hatvanas évek már említett ésszerűtlen takarékoságának következményeit. Azért még 1886-ban is azt válaszolják egy szállodát sürgetőnek, hogy ilyesmire nincsen szükség.²³⁽⁵⁰⁾ Az építési láz azonban elkapja a város vezetését. Előbb laktanyákat emelnek, majd elhatározzák a városháza lebontását és az újat egy bécsi céggel (a miskolci származású Hinträger Mór és

Károly) terveztetik meg. Közben az italmérési joggal kapcsolatban vitába keveredik a város az Arany Szarvas bérlőjével, aki 1890 áprilisában elkedvetlenedve visszavonul, s átadja bérletét Csitkovics Pál kávésnak. A törvényhatósági bizottság ez év szeptember 25-én, rendkívüli közgyűlésen úgy határoz, hogy „a városi... szálloda jelenlegi minőségében korántsem felel meg azon igényeknek, melyek egy Sopron sz. kir. város rangjának méltó szálloda tekintetében joggal támaszthatók és ezért egy új... hotelnek létesítése nemcsak felette kívánatosnak, hanem mint az idegenek forgalmának városunk gyarapodására nézve fontosságu emelésének egyik alapfeltétele, múlhatatlanul szükségesnek jelentkezik...” Ezért eladják a Szarvast azzal a kikötéssel, hogy modern szálló építendő a helyére.

A határozat azonban törvényellenes, mert a község törzsvagyona csak akkor adható el, ha a bizottság abszolút többsége ezt megszavazza. Ez pedig háromszori kísérletre sem sikerült. Abban ugyan majdnem mindenki egyetértett, [317](#) hogy szükség van az új hotelre, de abban már kevesen, hogy miként lehetné ezt elérni.

Az árverés – minden ellenvetés ellenére – mégiscsak megtörtént. Az eredmény viszont siralmas volt: a hivatalosan is 45 000 osztrák értékű forintot érő épületet 20 000 o.é. forint kikiáltási árért sem akarta senki sem megvenni, éppen a feltételek miatt. Még bérlő sem akadt más mint Csitkovics, ő is az eddiginél kisebb összegért. Printz Ferenc mint az ügy előadója 1891. április 20-án javasolja a közgyűlésnek, hogy a város maga építse fel a szállót a regále kötvények beváltási összegéből, s aztán adja ki bérbe. A javaslatot három nappal később egyetlen ellenszavazattal el is fogadják. S egyes adófizetők lázongása ellenére elég hamar meg is valósítják. [25\(51\)](#) A szálló tervezői a már ismert Hinträger Mór és Károly. Az építkezés 1892. tavaszán kezdődik. Az 1893. március 9-i árverésen Schambach Emil zentai vendéglős ajánlatát fogadják el: az új Pannónia szálló 50 szobájával 1893. augusztus 1-től az ő bérleménye lesz. Berendezést a bérlő köteles szerezni. [25\(52\)](#)

A szálló már megvan, de az idegenforgalom nem akar kifejlődni. A Rösch-féle bizottság beolvad a Szépitők egyesületébe, s az általános részvétlenség miatt a turisták sem tudnak egyletté szerveződni. Pedig már 1884-ben javasolja Heksch, hogy alakítsanak egy Transdanubianischer Touristenvereint. A Dunántúli Turista Egyesület azonban csak 1903-ban kezdhette meg működését. Printz Ferenc és néhány barátja ugyan már 1889-ben ki akarták mondani az alapítást, ezért az Österreichischer Touristen Klub Baden an der Wien-i szekciójával közös gyűlést is hirdettek a városban, az osztrákok felé fordulás azonban nem volt elég népszerű, az agitálók elkedvetlenedtek, s az egész ügy elaludt. Hatvan Ferenc kereskedelmi iskolai tanár érdeme, hogy a századforduló után mégis lett belőle valami. Sőt nemcsak éppen valami, hanem jól vezetett, országosan elismert egyesület, amely az egész környéket, fel a Rozáliáig, behálózta jelzett útjaival, kiépítette kapcsolatait a szomszédos osztrák turistaosztályokkal és megtette az első lépéseket a kölcsönösségen alapuló idegenforgalom kiépítésére. Erre a célra alakított bizottsága nem élt ugyan sokáig, de maga az egyesület sokat áldozott a cél érdekében akkor, mikor – városi és egyéb pénzen is – megjelentette dr. Thirring Gusztáv baedeker-pontosságú művét Sopron és a Magyar Alpok címmel. A Romwalter-nyomda újabb terméke a bevezetés 16 oldala után 240 oldalon tárgyalja a város és tágabb környékének minden nevezetességét, számos képpel és a katonai térképek alapján készült, az útjelzéseket is tartalmazó térképekkel. Ezt az első magyar nyelvű [318](#) soproni kalauzt az évek folyamán több kisebb-nagyobb változat követte németül is. [26\(53\)](#)

Az idegenforgalom most már legalább beszéd tárgy városszerte, és felfedezik gazdasági jelentőségét is. Ábránd címmel érdekes cikk jelent meg a Sopron c. lapban még 1892. augusztus 11-én. Hamvas József (később neves író) a cikk írója azt a nézetét fejt ki benne, hogy a filoxéra pusztította szőlők helyett üdülőket kellene építenünk, ahogy azt a Balaton mentén teszik. Így pótolhatnánk a kieső jövedelmet. Csak

arra vigyázzunk, hogy le ne maradjunk a versenyben. A Sopron–Füred című válasz írója nem bízik a sikerben. Drágák az élelmiszerek, a város lakói nem pártolnák az üdülőt, mert vagy lövereikbe zárkoznának, vagy – ha még gazdagabbak – továbbra is idegenbe mennének nyaralni.

Hamvas aggodalma, hogy a város lemarad a versenyben, reálisnak bizonyult. Balfi gyógyfürdője kong az ürességtől, míg a rivális Savanyúkúton szépítő egyesület működik és a nagy vendéglő kertjében egy-egy nyári énekhangversenyt ötszázan is végighallgatnak.²⁷⁽⁵⁴⁾ A Fertőn a turisták kísérlete is kudarcot vall: az 1907-ben épített fürdőt 1912-ben lebontják és eladják. A fő hiba megint a közlekedés.

Baj van az impozánsnak gondolt Pannóniával is. Pincéjét állandóan elönti a talajvíz, amely a központi fűtés kazánját teljesen hasznavehetetlenné teszi és a bérlő borkészletében is tetemes kárt okoz. A mindenkori bérlő panaszkodik, de a város is panaszkodik a mindenkori bérlőre. Közben kitör a háború. A panaszok most már állandóak. Grossner Pál – harmadik a sorban – végre megunja a hiábavaló kérvényezést szivattyúzás és javítások iránt, és 1915. szeptember 22-én írott levelében felajánlja a szálló megvételét. A várostól követelt tatarozást nem hajlandó idegen tulajdonban elvégezni.

„Az épület már nagyon sok tekintetben nem felel meg azoknak a követelményeknek, amelyeket ma az utazó közönség egy modern szállodával szemben támaszt... Kétségtelen, hogy a szálló magántulajdonban... sokkal inkább hozzájárulhatna a város idegenforgalmának emeléséhez.” A város az eladást elvben helyesli, a bérlő azonban, a körülményekre hivatkozva, váratlanul eláll tervétől. Áldatlan harc kezdődik, miközben egyre romlik az épület állapota. Végre 1918. augusztus 1-én lejár Grossner bérlete. A városházán addigra már elhatározták, s az összeg alacsonysága ellen tiltakozókat leszerelve 1918. október 6-án ki is hirdetik, hogy 430 000 K-ért eladják többek közt éppen annak a Grossnernek, aki „a kérdéses szállodát piszkosságáról hirhette tette.”²⁸⁽⁵⁵⁾

Végre sikerült az, amit már 1890-ben szerettek volna: megszabadulni attól a kockázatos vállalkozástól, amit egy városi szálloda fenntartása jelent. Néhányan nem értik és dühösen tiltakoznak, de a többség közömbös. Háború van. ³¹⁹Búsan ülnek az osztrák turisták a magyarokkal a városligeti vendéglő teraszán.²⁹⁽⁵⁶⁾ Már mindenki tudja, hogy közel az összeomlás.

Budapesten ebben az évben adták át rendeltetésének a Gellért szállót, a hozzá csatlakozó gyógyfürdővel. Igaz, ott már 1916 óta működött a város által alapított Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala.

Sopronban a háború után mindent előlről kellett kezdeni. Ennek oka a mindent megváltoztató békeszerződéseken kívül a tárgyalat előzményekben is rejlik.

Szerencsére voltak, akik nemcsak újra kezdték, de tovább is léptek az úton.

(Folytatjuk)

Restaurált klasszicista ház. Sas tér 1. (Adorján A. felvétele)

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Csapody István: Sopron város erdeinek története Oderszky János jelentésétől (1837) Muck András működésének megkezdéséig (1872)

320 Csapody István: Sopron város erdeinek története Oderszky János jelentésétől (1837) Muck András működésének megkezdéséig (1872)

Sopron város a 600/1945 M. E. és az 5600/1945 F. M. sz. rendeletek hatályba lépésének időpontjáig – amikor a tulajdonát képező erdők a hozzájuk tartozó köfajtókkal, fűrészüzemmel és faraktárral állami kezelésbe kerültek – mintegy 5700 hektár, 1884 óta üzemtervezett erdőbirtokkal rendelkezett. Ebből a Soproni hegyvidékre, vagyis a jelenlegi Tanulmányi Állami Erdőgazdaság Hegyvidéki Erdészetére 4285 hektár, a Szárhalmi- és Dudlesz-erdőkre együttesen, vagyis a mai Sopronkörnyéki Erdészethez pedig 1415 ha. esett, ill. tartozott.

A fenti városi erdőkre, továbbá a város egykori úrbéres községeinek (így Ágfalva, Bánfalva, Fertőmeggyes, Harka, Kópháza stb.) erdeire vonatkozó első történeti adatokat *Tagányi Károly* Erdészeti Oklevéltárában (1896), ill. a soproni forráskiadványok közül *Poda Endre* (1890) és *Házi Jenő* közléseiben találjuk. A 13. századtól a 16. századig terjedő időszak igen mélyreható erdőtörténeti vázlatát – éppen e folyóirat hasábjain – *Zügn Nándor* írta meg (1938). A második világháború után – sajnos csak kéziratban – a hegyvidéki erdők erdőrészletenkénti megírására *Tamás József* tett kísérletet (1955). Azóta *Firbás Oszkár*nak (1957, 1958) és e sorok írójának (1955, 1963, 1964) tollából láttak egyes adatközlések napvilágot. Mindezek természetesen nem elegendők ahhoz, hogy az egykori városi erdők történetének

teljességéről képet alkothassunk, a kérdés sokoldalú megrajzolásához további részlettanulmányok szükségesek. Az alábbiakban egy ilyen, alapvető részlettanulmányról számolunk be, amikor a 19. század első feléből *Oderszky János* visegrádi erdőmester revíziós jelentése alapján az akkori erdészeti viszonyokról és a soproni erdők állapotáról nyújtunk képet, *Muck András* működéséig.

1. Sopron város és volt úrbéres községeinek erdőgazdálkodását a 19. század 70-es éveinek végéig általában a város polgárainak és az úrbéres községek lakosságának épület- és tűzifa-szükséglete határozta meg. Az épületfa-szükségletet a rendelkezésre álló keményfaerdők csak részben fedezték, a fenyőfából, ill. puhafából származó minden építőanyagot idegenből kellett megvásárolni (1404, 1420, 1427, 1428. évi számadás-töredékek. Vö. 10., VIII. köt. p. 296, 309, 377.). A tűzifa-szükséglet tekintetében „egy családra évenként kb. 18,75 m³ fa jutott, ami akkoriban legalább 10 jókora szekerrakományt tett ki és a mai mértékben 25 ürméternek vagy 125 métermázsa fának felel meg” (18: p. 34).

Mind az épületfát, mind a tűzifát a város polgárai, ill. az úrbéres községek lakosai a termelési költségeknek megfelelő csekély váltságdíj fejében, az őket terhelő adó, ill. úrbéres telek arányában kapták; a gazdálkodás menetére, a város tanácsa és a községi előjáróság ügyelt. Utóbbiaknak kezdettől fogva gondjuk volt az erdők védelmére és az első, 1455-ből ránk maradt jegyzőkönyv (10: VIII. p. 174) is védelmi jellegű. Az erdőhasználat korlátozása érdekében ugyanis a tanács már a 15. században kimondja, hogy egyes, időről időre kijelölt erdőrészekben (panwald, panholtz) termelni nem szabad.

A „panholtz”, azaz védett-erdő kifejezése az 1455 és 1514 között fennmaradt 24 jegyzőkönyvben csak a Dudlesz-erdővel („Durlos”) és a Szárhalom-mal (Zarhalb) kapcsolatosan fordul elő, ez azonban aligha jelentheti azt, hogy az [321](#) egész Dudlesz és Szárhalom tilos erdő volt, hiszen ezekben, a városhoz közel eső erdőrészekben is kellett olyan helyekről gondoskodni, ahonnan a lakosság kevés fuvar költséggel hazaszállíthatta tűzifáját. Ugyanúgy az is valószínű, hogy bár a hegyvidéki részekről tilos erdő sehol sincs említve, itt is lehettek ilyenek. Bizonyára erre utal a „Freiwald” név, amellyel Ágfalva és Lépesfalva között azt az erdőrészt jelölték, amelyben – egyéb erdőttestekkel ellentétben – a tűzifát szabadon (frei) vághatták.

A Szárhalmi erdő egy részlete, háttérben a Fertővel. Bümmer Antal felvétele

Messzire vezetne annak elemzése, hogy a városnak ezen, az erdőket védő, az oktan erdőhasználatokat tiltó rendelkezései a 18. század elejéig miért nem hoztak jelentős eredményt. Tény azonban, hogy a 18. századra azok a kisebb vágásterületek, amelyek a város polgárai, ill. az úrbéresek tűzifa- és épületfa-szükségleteinek kielégítése során keletkeztek, ekkorra már összefolytak, tehát nagyobb területre terjedtek ki (17: p. 5.). A jobb talajokon gyorsabban, a gyengébbeken és gerinceken lassabban fejlődő, különböző kort, de soha magasabb vágáskort elérni nem tudó sarjfiatalosok keletkeztek és ezáltal két és fél évszázad alatt tarvágásos sarjerdő üzem mód fejlődött ki, amelyhez még a legeltetés és alomszedés is járult. Ma már nyilvánvaló előttünk, hogy az állományok termőhelyének leromlását nagyban elősegítette az akkor Közép-Európaszerte elterjedt szemlélet, mely szerint „a fiatalosokban gyakran előforduló és a tölgy fejlődésére rendkívül káros nyíreket, rezgőnyárákat, gyertyánokat, hársakat tüzzel-vassal irtották” (1736. évi leírás 1. bekezdés). A korszellem tükröződik abban is, hogy a városgazdából és a két erdőüggyel megbízott tanácsúrból (Waldherren) álló bizottság a tarvágásos üzem módot könnyebb ellenőrzés és kezelés miatt intézményesítette (1736. évi leírás 3. bekezdés).

3222. Az egyre növekvő faínség a város vezetőségét egy sor fontos intézkedés megtételére készítette. Mindenekelőtt a már korábban tilalmazott erdők védelmének nagyobb érvényt szerzett, a közeli erdőkben minden használatot letiltott, a kihágásokat súlyosan megbüntette. Kimondták, hogy „tilos délután és méginkább este polgároknak és parasztoknak az erdőbe kocsival menni, amikor az örök nincsenek ott, mivel a fákat kivágják, mivel éjnek idején az állatok kedvükre legelnek, mivel a fát átválogatják és sok száz öl a köz kárára eltűnik” (1736. évi leírás, 6. bekezdés). További takarékosági intézkedést jelentett a vágásokban (I. és II. Halom, Disznósárok) heverő törzsek feldolgozása és a faanyag a vágásokból legkésőbb Gergely napig (március 12.) történő kiszállítása (1. és 5. bekezdés). Nagyon figyelemre méltó, hogy határozottan felléptek a legeltetés ellen: „Az egész környéken véglegesen meg kell tiltani a legeltetést,

hogy az új sarjadzás fejlődhessék és az erdő újból magához térjen” (2. bekezdés). Meghatározták, hogy mely erdőrészekben szabad legeltetni (sajnos nem mindig tartották be!), és az olyan erdőket, amelyeknek faállománya ritka volt, közbirtokossági legelőként az úrbéres községek tulajdonába utalták. A város erdőterülete ennek következtében jelentősen csökkent. A fáhasználatokat a város saját embereivel – nagyon helyesen – nem részért, hanem készpénz ellenében végeztette. A tarvágások és a térszakozás divatos alkalmazása következtében visszamaradó vágásterületeket néhol mesterségesen erdősítették (2: p. 6.).

Ezek és az ehhez hasonló, zömmel adminisztratív intézkedések azonban vagy végrehajthatatlanul maradtak, vagy azok nem is voltak alkalmasak arra, hogy javulást eredményezzenek. Miután majdnem kizárólagos cél a tűzifa zavartalan biztosítása volt, az erdők állapota a 19. század elejére tovább romlott. Az erdészeti bizottmányt, amely ekkor már a város erdőgazdálkodásáért felelt, a városi erdőmesteren kívül évről évre újraválasztották, s így ez is csak egyik forrása volt az egységes, következetes irányítás hiányának, a zavaros gazdasági viszonyok kialakulásának. Az erdőmester ugyanis erősen a városi tanács, ill. a bizottmány irányítása alatt állt. Erre mutat *Pettkó József* városi aljegyző 1805. okt. 25-én kelt, 20 pontból álló utasítása az erdőmester számára^{*(57)} (2).

3. Felmerült a városi erdők rendezésének, pontos számbavételének és gazdasági irányelvei kidolgozásának szükségessége is. Ezen az úton jelentős lépés volt előre 1818-ban *Müller Dániel József* városi mérnöknek 1 bécsi hüvelyk: 72 öl méretarányban készített térképe a Dudlesz-erdőről (Sopron Városi Levéltár 90 A. Fasc. XI. Nr. 3701). A térképhez, amely *Sárközy András*nak 1787-ben a hegyvidéki erdőkről készített térképét (7) szerencsésen egészítette ki, jegyzőkönyvek járulnak. Ezen ellenőrzött és az udvari kamara által 1823. március 19-én 8495 sz. alatt jóváhagyott jegyzőkönyvek a Dudlesz területét 2490,7 kat. holdban állapították meg és 11 részre osztották. Megadják a terület éghajlati és földfelszíni viszonyainak jellemzését (b–c), a térképezéssel és az erdőterületek felosztásával kapcsolatos fejtegetéseket (d) stb. A Dudlesz fafajaira vonatkozóan a jegyzőkönyvek megállapítják, hogy a 30 éves vágásfordulóban kezelt „rudaskorú erdők” (Steckholzbestände) kevés kocsányos- és kocsánytalan tölgygel elegyedett cseresekből állnak, legtöbbször szabálytalan termetűek, 323részben cserjések, különösen a borókától alánóttek (2). Molyhos tölgyről nem tesz említést. A térképen Nagysárkányárok környékén rezgő és fehér nyarat, Nagycenk felé (Zinkendorf) egy helyen fenyőt („Fohren”) jelöl.

Müller – akár megbízatásának természetéből, akár más irányú képesítéséből kifolyóan – a leromlott soproni erdők megjavítására nem tett javaslatot. Az első ilyen okmány csak néhány évvel később – 1837-ből – maradt ránk, amikor a felügyeletet gyakorló erdészeti hatóság a legkiválóbb szakembereket egyre-másra bízta meg az erdők felülvizsgálatával és azok megjavítását célzó javaslataik megtételével.

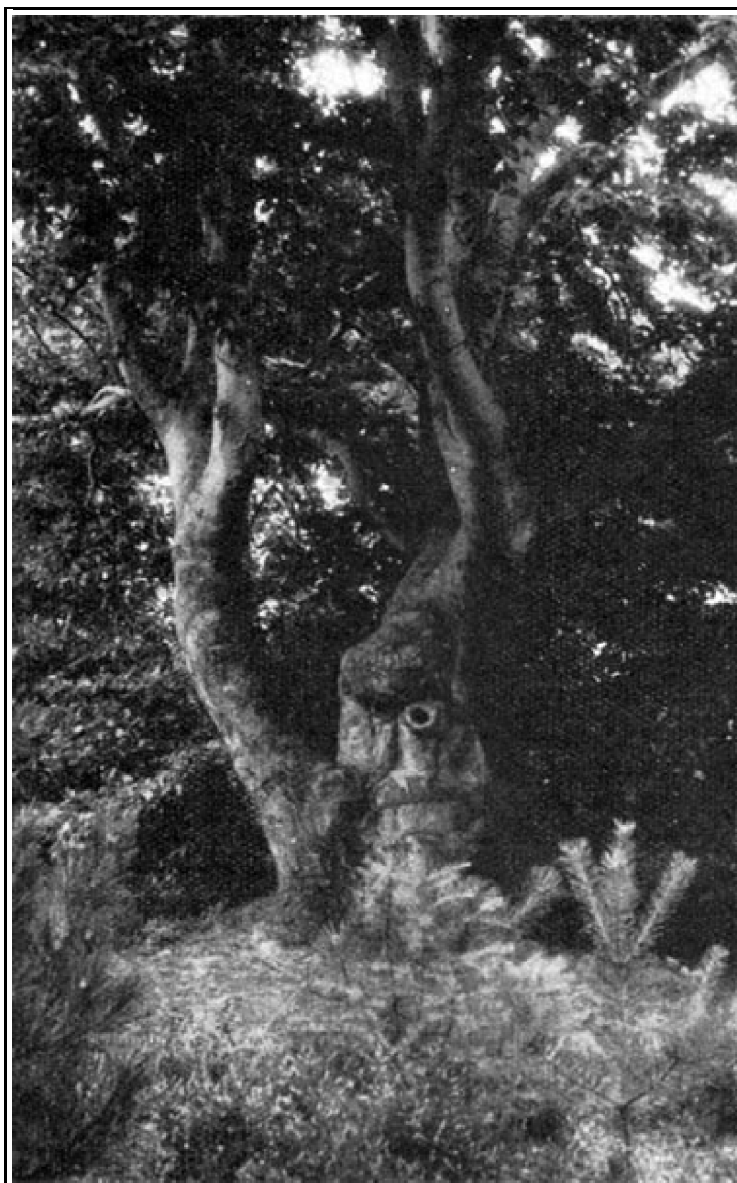
Magtermő állomány a Daloshegyen. Varga Ferencné felvétele

4. A soroni erdők revíziójára *Vizkelety Mihály* királyi tartományi biztos 1837. június 30-i kelttel *Oderszky János* visegrádi erdőmestert nevezte ki (Áll. Levéltár Fasc. XI. No. 4028). *Oderszky* július 19-én ért Sopronba és útielszámolásából megállapítható, hogy kerek 2 hónapot töltött Sopronban. Amikor 1837. szeptember 19-én végre Sopronból – hasonló megbízatással – Kőszegre indult, olyan részletes jelentést hagyott hátra a városi és úrbéres erdők állapotáról, amelyből az akkori egész erdőgazdálkodás keresztmetszete megrajzolható. Az értékes levéltári anyagból – amelyet eddig még egyáltalában nem publikáltak – az alábbi, leglényegesebb adatokat emeljük ki:

Oderszky János revíziója idején Sopron városának 12067,2 kh erdeje volt, a város és 8 úrbéres községe között megosztva.^{*(58)} Ebből a 30 éves vágásfordulóban kezelt sarjerdő 12014,6 kh-t tett ki, szálerdő mindössze 52,6 kh-t foglalt el. Ha ehhez az erdőterületek közé beékelte kultúrterületeket (381,3 kh) és a marhahajtó 324csapákat is (363,7 kh) hozzászámítjuk, összterületként 12812,3 kh-t nyerünk, amelynek gondja az erdőmesterre és az ekkora már 12 erdőőről álló személyzetre hárult (A városi tanács *Oderszky*nek adott válaszejegyzékéből). Ezen felül az erdészeti állományba tartozott a külön fatelep vezetője (kötelmeit egy 1831. júl. 29-én kelt 2934. sz. tanácsi jegyzőkönyv rögzítette) és a faraktárőr.

Fanemek tekintetében mai viszonyainkkal sok megegyezést találunk. A *Dudlesz-erdőt* [Sopron és Kelénpaták (ma Burgenland: Klingenberg) között megosztva] főként csertölgy (*Quercus Cerris*), kevés

kocsányos tölgy (*Quercus Robur*) és kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea*), továbbá sokféle cserjefaj és boróka (*Juniperus communis*) alkotta. A Szárhalmi erdő, amely a Tómalomig Balfhoz, attól északra Fertőmeggyeshez (ma Burgenland: Mörbisch) és Fertőrákoshoz tartozott, a Dudleszhoz sokban hasonlított, csak még erősebben lepusztult és bokrosodott. Uralkodó fafaja a cser (*Quercus Cerris*) és molyhos tölgy (*Quercus pubescens*) voltak, gyertyánról (*Carpinus Betulus*) a jelentés csak kis területen, az ún. Bischofacker mellől tesz említést. A Szárhalomhoz észak felől csatlakozó Fertőmeggyes község úrbéres erdeit nagyjából cser és kocsánytalan tölgy tette ki, molyhos tölgyről nem történik említés. A jegyzőkönyv és Hasenauer Márton városi mérnöknek 1835-ből származó, Oderszky jelentéséhez csatolt elaborátuma egyaránt panaszkodik a sok nyír, (*Betula pendula*), rezgőnyár (*Populus tremula*) és boróka felverődése miatt, megemlékezik egy kevés gyertyánról, a Császáz-erdőben akácról (!) és két helyen kevés fenyőről. Ez vagy az erdeifenyő (*Pinus silvestris*) vagy a feketefenyő (*Pinus nigra*) lehetett. Erről állapítja meg Oderszky, hogy a „Pudwold”-ban gondozott állományát tarra vágták és 1805-ben tölgygel váltották fel. – A Szárhalomhoz kelet és dél felől csatlakozó balfi erdő az előbbieknél jobb, záródottabb volt, fafajösszetétel tekintetében nem sok különbséget mutatott. Nem így a kópházi erdő (Kolnhofer Wald), amelyet majdnem kivétel nélkül 16–25 éves tölgyesek képeztek, közel 50%-uk szálerdő volt és a cénki országút alatti részeken idősebb, gyertyánnal elegyes állományokat is lehetett találni. A harkai területben kocsánytalan tölgy és gyertyán uralkodott, a pócsi erdőben sok cserjével, a Pfennigwald-ban és a Harkauer Trift felé sok nyírral. Az erdőnek a hegyvidék mélyebben fekvő területein gyertyános–kocsánytalan tölgyesek és a Buchbründl, Rothesbründl környékén – bár erről a jegyzőkönyv nem emlékezik meg – bükkösök állhattak. A bánfalvi területből – amely a Váristól az Ultraig és Brennbergig magában foglalta a Kecsepatakat, Fáberrétet, Házhegyet, Vas-hegyet, Tövissüveget, Tölgyesmocsarat, Köhalmot, Várhelyet, Tacsí-, Tolvaj-és Madár-árkokat, kocsánytalan tölgyet, gyertyánt, bükköt, rezgőnyárt, nyírt közöl a feljegyzés. Különösen sok bükköt (*Fagus silvatica*) említ a Vashegy, Házhegy, Ultra és Hollergraben környékéről. Figyelemreméltó, hogy a Várhelyen „egy nagyon szép, 64 éves erdeifenyves és egy hasonlóan szépen fejlődő jegenyefenyves állott, amelynek törzsmagassága a 10–12 ölet is elérte és természetes ujlata is volt” (Oderszky jelentéséből). Az erdei-, ill. jegenyefenyőállománytól nem messze a térkép szelídesztenyést tüntet fel; ezt azonban Oderszky idejében tarra vágták és helyét tölgygel erdősítették be. Az ágfalvi terület, amely nagyjából a Kövesároktól a Tödl és Borsóhegy irányában a Hidegvízvölgyig és az Asztalfőig terjedt, bükkben és gyertyánban volt a leggazdagabb. A tölgyről több helyen az a megjegyzés olvasható, hogy növekedése jó és szép fejlődésű. Feltűnően sokszor szerepel helynevekkel kapcsolatban és erdőrészek mellett a nyír és a rezgőnyár. Fenyvesekről Tamás J. (17) szerint [325](#)Oderszky a Tolvajároktól (Diebmansgraben) nyugatra eső és a Kövesárok környéki területekkel kapcsolatban tesz említést. Ezek 15–28 év közötti erdei- és lucfenyvesek voltak, amelyek az 1800–1822-i időből (Tamás szerint) a „lombtuskók helyére szórt(?) magvetésekből keletkeztek” (2: p. 6.). A lépesfalvi terület (ma Burgenland: Loipersbach) leírása az ágfalvitól alig tér el.

Öreg bükk hagyásfa a Daloshegyen. Varga Ferencné felvétele

A fenti állományokat 30 éves vágásfordulóban kezelték, záródásuk átlagosan 0,5–0,8 volt. A fakészlet a múlthoz viszonyítva csökkent, amit a külterjes sarjgazdálkodás mellett a túlhasználások rovására írhatunk. Az 1824/25. és 1836/37. között eltelt 13 éves periódusban például a Dudleszban összesen 980 kh-t vágtak tarra, ami évente 75,3 kh-t jelentett. Ez az évente tarolásra engedélyezett 71,3 kh-al szemben 4 kh, a 13 éves időszak alatt összesen 52 kh túlhasználatot [326](#)jelentett. Ugyanilyen számítások alapján megállapítható, hogy a balfi területben évente átlagosan 16,1 kh-al, a kópháziban 6,4 kh-al, az ágfalviakban kb. 20 kh-al vágtak le az előírtnál több erdőt (2).

Azt, hogy a város és úrbéresei évente hány öl tűzifahasábot, ill. rőzsét termeltek ki valamennyi erdőkerületből összesen, *Oderszky* jelentése alapján nagyjából ki lehet számítani. Az egy évi átlagos

termelés ugyanis a Dudleszban 1008 öl hasábfá és 932 rakat rőzse, a balfi és kópházi erdőkben külön-külön 1149 öl hasáb és 889 rakat rőzse, Fertőmeggyesen 110 öl hasáb és 138 rakat rőzse, Lépesfálván 238 öl hasáb és 392 rakat rőzse, Ágfalván 179 öl hasáb és 2626 rakat rőzse, a harkaiaknál 819 öl hasáb és 1123 rakat rőzse, a Spangenbergben (Váris) és a Löverekben 627 öl hasáb és 707 rakat rőzse volt. Ez összes évi termelésben 6902 öl hasábfát és 8413 rakat rőzsét jelentett.

A rakatok 6 láb szélesek és 3,5 láb magasak voltak. Hasábfának minősült a 2,5–4 hüvelyk vastagságú anyag hasítatlanul és a 4 hüvelyknél vastagabb anyag felhasználva, míg rőzserakatba a 2,5 hüvelyk alatti átmérőjű anyagot vették (*Oderszky* jegyzőkönyve). A rőzsét termelés után a polgárok közvetlenül – ki részért, ki pénzért – elszállíthatták, a hasábfá azonban jórészt a fatelepre került, ahol kemény- és puhafahasáb, ill. dorong választékban elkülönítve került felmáglyázásra (*Hasenauer* városi mérnök *Oderszky* számára készített tájékoztatója szerint). A fatelepen tárolták egyébként a fűrészelendő és a már felfűrészelt anyagot is, amely a kimutatásban szereplő tetemes mennyiség után ítélve igen jelentős lehetett.

A fentiekben azért foglalkoztunk ennyire részletesen az 1837 körüli fahasználati viszonyokkal, mert *Oderszky* jelentésében is a vágásterületek eloszlása és a kitermelt fatömeg foglalja el a legfőbb helyet. Nyilvánvaló, hogy ilyen természetű intenciókkal is látták el, hiszen a város erdőgazdálkodását majdnem kizárólag pénzgazdálkodási szempontok irányították ebben az időben. Ám abból a körülményből, hogy nemcsak az erdők területét (a), térképezését (d), az állományok kor szerinti megoszlását (f), a kitermelés módjait (g–i), a fafajok választékonkénti megoszlását (l) említi, hanem kitér az állományok éghajlati (b), talaj- (c) és állományviszonyaira (e) is, sőt azokat külön megjegyzésekkel is kíséri, arra következtethetünk, hogy a termőhelyi viszonyok és erdőművelési kérdések sem kerültek el teljesen figyelmét (2: p. 7.).

Sokszor találunk utalást pl. tölgytelítéssel történő erdőszítésre, legeltetés tilalmazására, fafajmegválasztásra stb. Mai értelemben vett felújító-vágásokról, alátelítésekéről természetesen még nem beszélhetünk. Erdőszítésre is csak akkor szánták rá magukat, ha a leromlott állományok csökkent sarjadzási képessége miatt erre kényszerültek. A mesterséges felújítás zömében tölgyekkel vetésével történt. Az 1831/32. évben pl. 34,3 kh-t, az 1832/33. évben 28,6 kh-t, az 1833/34. évben 49,5 kh-t, az 1834/35. évben 11 kh-t, az 1835/36. évben 21,6 kh-t vetettek be, átlagosan 7 mérő makkkal (1 mérő = 62,498 liter) holdanként (Állami Levéltár, Fasc. XI. No. 4028). Vörösfenyő (*Larix decidua*), feketefenyő (*Pinus nigra*), erdeifenyő (*P. silvestris*) és lucfenyő (*Picea excelsa* = *Picea Abies*) letelepítése ekkor még csak elszórtan fordult elő (1). Az állományok kezelésmódja nem kedvezett nekik annyira, hogy összefüggő elegyetlen v. elegyes állományokat alkothattak volna. Állományápolás csak kis területen, bár egyre kiterjedtebben folyt. A városi tanács kimutatása szerint erdőápolásra és telepítésre évente átlagosan 1200 forintot fordítottak. Az *Oderszky*-féle revíziót közvetlenül megelőző években egyébként az ápolás, ültetés, vetés és erdővédelem mennyiségi és költségkihatásait a mellékelt táblázat tünteti fel.

327 Táblázat

Év	Ültetés	Makkvetés	Ápolás	Védelem	Össz. költség
1831/32	34 kh 600 öl	277 és 1/2 messző	57 öl	1936 öl	1306 fr. 18 kr.
1832/33	28 kh 800 öl	228 messző	5501	2497 öl	1566 fr. 44 kr.
1833/34	49 kh 914 öl	347 messző	1195 öl	3725 öl	1163 fr. 31 kr.
1834/35	11 kh – öl	77 messző	2100 öl	2626 öl	1192 fr. 2 kr.
1835/36	21 kh 800 öl	150 és 1/2 messző	1395 öl	257 öl	856 fr. 49 kr.

5. Az *Oderszky János* által leírt és fentiekben röviden ismertetett viszonyok nagy vonalakban az 1870-es évekig semmit sem változtak. *Oderszky* javaslatait, sőt utasításait, amelyek a túlhasználatokat eltiltják, a legeltetést megszüntetik (legalábbis részben) és egyéb szigorító intézkedéseket tartalmaznak, elfektették vagy csak rövid ideig valósították meg. Az erdő elsősorban üzletet jelentett a város akkori vezetőségének. Az 1868-ból és 1870-ből származó polgármesteri jelentés szerint (a város közigazgatási szervezetében ekkorra már lényeges változások állottak be) 1867-ben az erdőjövedelem 40 053 forint 79 krajcár, a kiadás pedig 28 917 forint 57 krajcár volt (tisztá jövedelem 11 136 forint 22 krajcár); 1869-ben a mérleg 57 537 fr. 48 kr. jövedelmet és 34 875 kr. kiadást, azaz 22 662 forint 58 krajcár tisztá jövedelmet mutatott ki (13).

6. A viszonyok kellő értékelésül szolgáljon, hogy az ország más helyein sem volt külön ekkor a helyzet. Erre mutat *Hubényi József* 1833-ból származó értekezése „a honi erdők pusztulása 's tönkrementése” tárgyában (11), továbbá *Raab Antal* karádi (Somogy megye) uradalmi erdőtiszt írása (15). Többek között így írnak: „az erdei birtokosok nagyobb része eddigi törekvését bizonynyal nem oda fordította, hogy a' nélkül is nagymennyiségben fennálló erdőségét szaporitván költségesb javítás, rendezés, kezelés alá vegye, hanem inkább oda törekedett, hogy a' szükségén felüli erdőségeket kiirtás által fogyassza.” „A vonó marhákat az erdőben és vágásokban szabadon bocsátván a jobbágyok marháikat bőséges, de tiltott legelővel jól tartják”. (3: p. 163–4). „Az erdők Sopron megyében is pusztulnak” olvassuk tovább 1851-ből. „Tudunk megyénkben több községet, melyeknek több száz, sőt ezerre menő holdnyi erdei vannak, s azokból jóra való ostornyelet sem vághatnak. Ha ehhez hozzávetjük a nálunk igen elterjedt fatolvajlást, – könnyen magyarázható lesz, ha majd néhány évtized múlva szép erdőségekkel megáldott községeinket minden fából kipusztítva találjuk.” Rendszabályul a cikk névtelen szerzője azt ajánlja, hogy „szükséges lenne a községeket arra kötelezni, hogy kiképzett erdészeket tartsanak, akik az erdőt évenkénti vágásokra felosztván arra ügyeljenek, hogy egyrészt több irtás ne történjék, más részről pedig a kivágott térségek helyein kellő művelés eszközöltessék” (3: p. 165; Gazdasági Lapok, 1851. nov. 30. p. 1137).

7. A városnak voltak is ebben az időben már többé-kevésbé képzett erdészei. Az erdőmesteri tisztséget az *Oderszky*-féle jelentés idején *Rinaldi János* töltötte be, aki az akkor már önálló fatelepvezetői állást betöltő *Dorner Keresztély* halála után utóbbi munkakörét is átvette évi 840 forint jövedelem fejében (1868. évi polgármesteri jelentés). *Rinaldit* az 1868. szept. 5-én *Fridrich Hlavacek* wohnitzi kamaraerdész követte, aki tervbe vette az erdőterületek új [328](#) felmérését, területkimutatását, egy korosztálytáblázat, részletes erdőleírás és termőhelyi osztályokba sorolás elvégzését és egy szolgálati szabályzat szerkesztését is az erdészeti személyzet és a favágók részére (1868. *Kurcz* polgármester jelentése). Magára vállalt feladatai megnövekedtével illetményei is nőttek; javadalma már 1200 fr. készpénz és 6 öl illetményfa (1869. polgármesteri jelentés). Mellette volt egy elsőosztályú kerületi erdész 500 forint készpénzzel, 16 mérő rozssal, 6 mérő búzával, 20 q sarjával, 6 öl illetményfával és természetbeni lakással, ill. lakáspénzzel mint évi illetménnyel. A másodosztályú erdészé 450 fr. készpénz, a harmadosztályúé 400 fr. készpénz volt, külön-külön a fenti járandóságokkal. Az erdőmester és a kerületi erdész mellett 3 elsőosztályú, 4 másodosztályú és 5 harmadosztályú erdőőr is volt, 252, 216, ill. 185 fr. készpénzzel, 4 öl tűzifával, ruhával, szolgálati lakással, ill. ennek megváltásával (1869. polgármesteri jelentés). A vadászat és a fatelep, ill. fűrészüzem ellátására külön személyzet állott a város rendelkezésére. Ez a szervezeti felépítés megmaradt *Hlavacek*nek 1873-ban, a minisztériumba való távozása [Fasc. XXV. 1873/17507. Áll. Levéltári és *Scherffel Róbert* főerdésznek erdőmesterré történő megválasztása után is [Fasc. XXV. 1873/17616. Áll. Levéltár]. Itt említjük meg, hogy a város erdőmesterei a továbbiakban: *Bisell Gyula*

[1882–1888 Fasc. XXV. 1881/21131 és 1888/23560. Áll. Levéltár]. *Kellner György* (1888–1908) [Fasc. XXV. 1888/23560. Áll. Levéltár] és *Zügn Nándor* (1908–1940?) voltak. A döntő szerepet játszó *Muck András* helyettes erdőmester a későbbiekben rendszeresített erdőgondnoki tisztséget töltötte be.

A beosztott személyzettel e helyen nem kívánunk foglalkozni, csupán azt kívánjuk megjegyezni, hogy az erdőhivatal időközben, 1864-ben erdőhivatali adjunktusként (Waldamtadjunkt) *Mildner Jánost* nevezte ki a városi erdők felmérésére és térképezésére. A geodéziai és erdőbecslési munka az 1869. év folyamán a Dudleszban, Szárhalomban és a balfi kerületben teljesen be is fejeződött és az erdőknek szigorú alapelvek szerinti fahasználati terve érdekében a város *Robert Michlitz* eibenbürgi (morvaországi) erdésziskolai igazgatót és *Fridrich Hollan* gödnigi erdőmestert hívta meg (1869. Polgármesteri jelentés.) Nevezettek működése – *Tamás József* szerint (17: p. 3.) – a hegyvidékre is kiterjedt.

8. *Michlitz* és *Hollan* az erdők általános képét a következőkben adják meg: „Nagykiterjedésű, rosszul felujult tarvágások sorakoznak egymás mellé, mindinkább csökkenő mennyiségű kocsánytalan tölgy s egyre jobban terjedő gyertyán, nyír, rezgőnyár eleggyel. Ezt a képet szakítják meg a mindenestre telepítésből származó, jól fejlődő, magról kelt, 20–30 éves, kisebb kiterjedésű kocsánytalan tölgy állományok, különféle fenyőfajokkal kipótolt, többé-kevésbé elfogadható lomb-sarj fiatalosok s azok a kisebb 15–40 éves elegyetlen fenyőcsoportok, melyek természetes uton ill. mesterséges telepítésből származnak”. Az említett szakértői vélemény szomorúan emlékezik meg a Daloshegyen végighúzódó marhacsapárról, amely a nagymérvű, kíméletlen legeltetés bizonyítéka (1: p. 10). Javaslatuk a soproni erdők gyökeres átalakítására irányult, és a németországi luc-, ill. morvaországi erdeifenyő monokultúrák mintájára a luc-, erdei- és feketefenyő, kisebb részben a jegenyefenyő tömeges megtelepítését ajánlották.

De az 1870-es év erdőgazdálkodásunk történetében fordulópontot jelent azért is, mert a revízió által adott javaslatokon túlmenően ekkor készült el az első *ideiglenes* soproni üzemterv is, felemelt vágásfordulóval, tarvágásos üzemmóddal, [329](#)a lucfenyő erőtlen alkalmazásával (1: p. 11). Kétségtől az 1870-es év a fenyvesítés kezdete Sopronban (2: p. 8).

9. Az első üzemtervet, amely ideiglenes jellegű volt, 1871-ben követte az erdőterületek arányosításáról és a tagosításról szóló országos érvényű LV. törvénycikk, majd az üzemterv 1876. évi felülvizsgálás *Pausinger János* minisztériumi biztos és *Slatinsky Adolf* hercegi erdőmester részéről [1876. évi polgármesteri jelentés 6. o. és Áll. Levéltár Fasc. XXV. 1855/18431 a], és az 1879. évi XXXI. tc., vagyis az új erdőtörvény, amely gyökeresen véget vetett a korábbi gazdálkodásnak. Ennek az új erdőtörvénynek következményeként és eredményeként született meg az az úrbéri rendezés is, amely Sopronban 1879-ben ért véget, s amely az úrbéres erdők ügykezelését az úrbéres erdőbirtokosságokra bízta. Ezáltal a város tulajdonában maradt erdőkben még az eddigi úrbéri jelleg is megszűnt. A város birtokos polgárai lemondtak az erdők után élvezett ingyenes fajárandóságról, „az úrbéres községek urbéreseinek legeltetést és fajzási joguk megváltására pedig a város megfelelő erdőterületeket hasított ki” (17: p. 68).

10. Az úrbéri rendezés folytán a város 13 000 kh erdőbirtoka fokozatosan csökkent, összes területe 1881-ben 10 973 kh, 1885-ben 10 951 kh, 1888-ban 10 886 kh volt (Polgármesteri jelentések: 1881: p. 42; 1885: p. 101; 1888: p. 23), melyet „egy városi mérnök felmért és a város újabb erdőterülete erdei kataszterben fejeztetett ki” (Polgármesteri jelentés 1881: p. 26). Az erdőterület csökkenése, a magas kezelési költség és a tűzifának a városi fátelre való magas fuvardíja a városi tanács erdészeti bizottmányát, amely ekkor *Baumann György* elnökből, *Lenk Lajos* elnökhelyettesből, *Muck András* jegyzőből és 65 tagból (pl. *Finck János* tanácsos, *Flandorffer Ignác*, *Romwalter Károly*, *Müller Paulin*, *Poda Endre*, *Russ János* *Töppler Antal*, *Cavallár Vilmos*, stb.) állott [Polgármesteri jelentés p. 57] – arra

készítette, hogy a tűzifát lábon adja el. Így adtak el 108 kh erdőt 21 727 forintért 1881-ben. Erdősítés ugyanakkor közel sem történt ekkora területen, mert a város az alacsony pótadókból a letarolt erdőket beerdősíteni nem tudta. Hogy mégis gyökeres változáson ment keresztül ekkor a soproni erdők arculata, az majdnem kizárólag egy embernek, a fiatal erdészsegédként 1872-ben a város szolgálatába lépő *Muck András*nak érdeme.

Muck András erdeink megjavítása és ápolása terén kifejtett félévszázados lankadatlan munkálkodása, amely egybeesett az üzemterv szerinti gazdálkodás megindulásával – kétségkívül új korszakot jelentett a város erdőgazdálkodásának történetében. Első intézkedései közé tartozott a már *Rinaldi* javaslatában is szereplő legelő- és alomszedési korlátozások kategorikus megszigorítása és azok gyakorlati érvényesítése (1883), továbbá a 30 éves vágásfordulónak 40, majd 60 éves vágásfordulóra való felemelése (1885), az elgyertyánosodás elleni küzdelem és a fenyvesítési program érvényre juttatása. Működésének gerince az erdőművelés előtérbe helyezése volt a merkantilista fahasználat rovására. Nevéhez fűződik nagyrészt az 1885. évi *részletes* üzemterv is. Erről azonban, továbbá *Muck András* működésének egész korszakáról önálló tanulmány keretében kívánunk beszámolni.

Irodalom:

1. *Béky Albert* (szerkesztésében): A Tanulmányi Áll. Erdőgazdaság ismertetője. Tan. Erdőgazdaság kiadása. Sopron. 1958.
2. *Csapody István*: Sopron város erdőgazdálkodásának 100 éve (1848–1948). Előmunkálatok. Kézirat. 1955.
3303. *Csapody István*: Adatok a Sopron megyei erdők 18–19. századbeli állapotához. Soproni Szemle. 1964. 18. évf. 2. sz. p. 163–165.
4. *Csapody István*: A Sopron megyei Nagyerdő története. Soproni Szemle, 1963. 17. évf. 3. sz. p. 217–226.
5. *Csapody István*: A Sopron megyei „cseriföldek” erdeinek története. Az Erdő, 1964. 13. évf. p. 224–230.
6. *Csötönyi József*: A Tanulmányi Erdőgazdaság rövid története. Soproni Egyetem. Bánya-Földmérő- és Erdőmérnökhallgatók DISZ szervezetének lapja. Sopron. 1955. 5. sz.
7. *Firbás Oszkár*: A legrégebb erdészeti térkép Sopronból. Soproni Szemle. 1957. 11. 1–2. sz. p. 109–117.
8. *Firbás Oszkár*: Adalékok a soproni erdők XVIII. századbeli állapotához. Soproni Szemle. 1957. 11. évf. 3–4. sz. p. 276–281.
9. *Firbás Oszkár*: A soproni erdők történetéből. Erdőgazdaság és Faipar. 1958. 1. évf. p. 19.
10. *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I–X.
11. *Hubeny József*: A honi erdők pusztulása és tönkrementje.
12. *Lessenyi Ferenc*: Erdészeti szakművelődésünk és felsőbb erdészeti szakoktatásunk történelmi alapjai. Erdő- és Bányamérnöki Főiskola kiadványai. Sopron. 1940.
13. Polgármesteri jelentések. 1868, 1869, 1870, 1876, 1881, 1885, 1886.

14. *Poda Endre*: Sopron szabad királyi város monográfiája. I–II. Forráskiadvány. 1890.
15. *Raab Antal*: A „honi erdők” állapota. Századunk. 1839. 2. évf. 75. sz. (szept. 19) és 1840. 3. évf. 40. sz. (máj. 18).
16. *Tagányi Károly*: Erdészeti Oklevéltár I–III. Bpest, 1896.
17. *Tamás József*: A Soproni hegyvidéki erdők történelmi fejlődése, leírása stb. Kézirat. Sopron. 1955.
18. *Zügn Nándor*: Soproni erdészeti régiségek. Soproni Szemle. 1938. 2. évf. p. 31–51.

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kristó Gyula: A Csákok és a Kőszegiek harca Sopron megyében

331 Kristó Gyula: A Csákok és a Kőszegiek harca Sopron megyében

„Ahol Csák Péter fia volt, ott Henrik bán fiai nem lehettek. Ők csak az egymás elleni harcban találkozhattak.”¹⁽⁵⁹⁾ A „halálos gyűlölet és ellenségeskedés a ...Német-Újváriak és... Csákok közt, mely atyáról fiúra szállván, nem egy talányos eseményt megfejt e két család történetében.”²⁽⁶⁰⁾ A polgári historiográfia – amely nagy részletességgel, gazdag anyag felsorakoztatásával vázolta fel Magyarország 13. század végi, 14. század eleji történetét, így a Csákok és a Kőszegiek (= Güssingiek, Németújváriak, Henrik-fiak) harcának egyes fázisait, eseményeit is – megelégedett a felszíni jelenségek rögzítésével, nem tudta, szemléleténél, korlátainál fogva nem is tudhatta felfedni a mélyebben fekvő anyagi viszonylatokat, a gazdasági és társadalmi érdekeket és igényeket.

Jelen dolgozatunk megkísérli a Csákok és a Kőszegiek – eseménymenetet tekintve ismert és feldolgozott – harcának, e harc egy kicsiny, egyetlen megyére korlátozódó szférájának *anyagi indítékú* magyarázatát adni.

A 12. században Magyarországra bevándorolt Héder-nem egyik ágát képező Kőszegiek³⁽⁶¹⁾ centrális területét a Vas és Sopron megyék nyugati összeszögellésénél egy csoportban fekvő Kőszeg, Szentvid, Borostyánkő (Bernstein Perestyén) és Kertes képezte.⁴⁽⁶²⁾ A honfoglaló ősökkel büszkélkedő Csák-nem nemzeti fészke ugyan a Fejér megyei Csákvárott volt,⁵⁽⁶³⁾ de a Kőszegiekkel harcban álló Trencsényi-ág⁶⁽⁶⁴⁾ területi expanziója során még Csák Péter halála (1284) előtt elérte az országhatárt képező Morva folyót,⁷⁽⁶⁵⁾ a centrum Nyitra megyébe tevődött át.⁸⁽⁶⁶⁾ Az 1270-es években tehát a Kőszegiek

központja Vas (és kis részben Sopron), a Csákoké Nyitra (és talán Komárom⁹⁽⁶⁷⁾) megye területén feküdt. A 13. század második felében jelentkező, a tartományúri hatalom kiépítése irányába ható tendenciák realizálási kísérletei során természetesen azok a területek ³³²váltak elsősorban a Csákok és a Kőszegiek harcainak színterévé, amelyek szabad prédául kínálkoztak számukra, amelyek a két család „törzs-tartományai” között terültek el, vagyis Pozsony, Moson, Veszprém – és Sopron megye területe.¹⁰⁽⁶⁸⁾ Szükségszerű volt, hogy a déli irányban terjeszkedni akaró Csákok és centrális birtokaikkal északról határos területeket hatalmukba keríteni igyekvő Kőszegiek *Sopron megyében* vívják meg csatájukat a megye feletti uralomért. Ilyen módon – több más közigazgatási egységhez hasonlóan – Sopron megye is mintegy „erővonalába” került a territoriális hatalom kiépítésén, rendelkezési körük területi megnagyobbításán fáradozó két család ádáz harcának.

A Csákok és a Kőszegiek Sopron megyéért folytatott harcát bizonyítja a megye ispáni (főispáni) tisztségéért folyó „kötélhúzás”. Érdekes végigfutni a soproni ispánok – természetesen kivonatos – névsorán:

1. 1273. június 7. – 1274. szeptember 25.: Kőszegi Iván (= János).
2. 1274. november 27. – 1275. június 4.: Csák Péter.
3. 1275. június 17. – 1275. szeptember 27.: Kőszegi Miklós.
4. 1275. december 4. – 1276. július: Csák Péter.
5. 1276. augusztus 9. – 1277. január 17.: Kőszegi Miklós.
6. 1277. november 10. – 1279. október 16.: Csák Máté.
7. 1282. augusztus 25-én: Csák Máté.
8. 1287. június 8. – 1288. augusztus 8.: Kőszegi Iván.
9. 1291. február 22. – 1292. augusztus 4.: Kőszegi Iván.
10. 1295. november 25-én: Kőszegi Iván.¹¹⁽⁶⁹⁾

³³³E lista – egyelőre – két fontos következtetés levonásához nyújt lehetőséget. Egyrészt: mind a Csákok, mind a Kőszegiek igényelték a megye feletti uralmat, nyilván nem véletlenül kérték e megye ispánságát,¹²⁽⁷⁰⁾ illetve nem véletlenül tartották meg nádori méltóságuk mellett a soproni főispáni tiszteket. Másrészt: mint ispánok befolyást gyakorolhattak megyéjükre,¹³⁽⁷¹⁾ közigazgatási funkciójukat is felhasználva gyarapíthatták hatalmukat. A Csák- és a Kőszegi-család *gyakori soproni hivatalváltása* mindenesetre kettejük elkeseredett birkózására enged következtetni.

A harc azonban szélesebb skálán mozgott, hiszen nyilvánvaló: a gyakran változó soproni főispáni méltóság nem jelenthetett abszolút és huzamos ideig tartó uralmat a megye területén egyik család számára sem. A harc megnyerése, a megye feletti hatalom biztosítása nem elsősorban a közigazgatási funkció betöltésén múlt, hanem sokkal inkább a *föld birtoklásán*, a jelentős földterületekkel, nagyobb birtoktestekkel rendelkező nemesek állásfoglalásán. A felszínen is nyíltan megmutakozó, a Sopron megyei ispánság betöltése körüli gyakori ingadozásban plasztikusan észlelhető harc mellett már korántsem ilyen világosan látható küzdelmet folytatott a két család a megye földbirtokosainak *szervienseiké, familiárisaikká* tételéért. A szerviens katonáskodott az oligarcha magánhadserégében, tehát növelte ura katonai potenciálját, offciálisként kezelte az oligarcha hatalmas birtokait és eme birtokokkal egységesülő

szervienseföldeket, tehát gyarapította ura gazdasági erejét.¹⁴⁽⁷²⁾ A Csákok és a Kőszegiek közti harc végső kimenetele – megítélésünk szerint – a nemesek szervienseké tétele, a *szerviensek megnyerésétől* függött. E két család Sopron megyei – de nyilván más megyebeli – viaskodása is tulajdonképpen a Sopron megyei nemesek megszerzéséért, maguk mellé állításáért folyó harc volt.

Ebben a küzdelemben nagy szerep jutott a Sopron megyében őshonos, ott kiterjedt birtokokkal rendelkező Osl-nemzetségnek.¹⁵⁽⁷³⁾ Az Osl kulcspozíciója abban állott, hogy mint a legerősebb Sopron megyei nemzetség hatottak a ³³⁴megye többi, kisebb birtokú és súlyú nemesére, állásfoglalásuk – éppen azért, mert, mint látni fogjuk, nekik is voltak szervienseik – meghatározó volt a megye birtokos, jobbágy népességgel rendelkező elemeire, s így közvetve szinte az egész megyére. A Csákok és a Kőszegiek Sopron megyei harca ilyenformán elsősorban az *Osl helyzetéből*, egyik vagy másik félhez való csatlakozásukból állapítható meg.

Egy év nélküli, de 1278-ra datálható oklevél¹⁶⁽⁷⁴⁾ szerint (az Osl nembeli) Péter fia: Súr comes, kaboldi castellanus (várnagy) közli M(áté) soproni, mosoni és bányai ispánnal, hogy rendeletére Tóttelek (Thoutteluk) földet visszaállította az Osl nembeli Móríc fia: Móríc comes számára. Az oklevélben előforduló, Csák Mátéra vonatkozó „uestre Dominacionis” (= uraságtoknak) kifejezés mint a szeniortól való függés szakkifejezése félreérthetetlenül mutatja, hogy a kaboldi várnagyként fontos pozíciót betöltő Súr Csák Máté szerviense volt.¹⁷⁽⁷⁵⁾

Egy szintén év nélküli, Karácsonyi János szerint 1278. december 10-én kelt oklevél¹⁸⁽⁷⁶⁾ arról tudósít, hogy Máté nádor, somogyi és soproni ispán, a kunok bírja – a király parancsára – az Osl nembeli Móríc comest a kereki nemesektől pénzen vásárolt Tóttelek (Touthteluk) föld birtokába beiktatta. Mivel e föld – az előző oklevél tanúsága szerint – már korábban visszaállítatott Móríc comes számára, a Csák Máté általi eme újabb beiktatás, egyáltalán a nagyon elfoglalt nádor feltűnő gondoskodása mindenképpen gyanút keltő. Noha tudomásunk van arról, hogy Máté éppen ekkortájt generalis congregatio miatt Sopronban tartózkodott,¹⁹⁽⁷⁷⁾ mégis hajlunk afelé, hogy a nádor Móríc comes iránti eljárása szerviensi viszonylatot takar, hiszen csak egy szeniornak, dominusnak lehetett elsőrendű érdeke, hogy familiárisa mielőbb szerzett földje birtokába juthasson, hiszen a szerviens földjével ura javadalmak is gazdagodtak.

1279-ből arról értesülünk,²⁰⁽⁷⁸⁾ hogy IV. László király érdemeiért a Sopron megyében lévő Dág (Daag; ma Ágfalva) birtokkal adományozta meg az Osl nembeli Péter fia: Dénest, aki részt vett az 1278. évi dürnkruti (morvamezei) csatában, és ott lováról lebukott urát (dominum suum), Máté nádort, a királyi sereg akkori vezérét vérenek omlásával mentette meg.²¹⁽⁷⁹⁾ Az oklevél megfogalmazása, a Péter fia: Dénesnek Mátéhoz való viszonyára utaló „dominum suum” kifejezés²²⁽⁸⁰⁾ kétséget kizáróan jelzi, hogy Dénes Csák Máté szerviense volt.

Mint már említettük, Csák Máté mint nádor – de egyszersmind soproni ispán is – 1278 őszén személyesen járt Sopronban, ott általános megyei gyűlést (generalis congregatio-t) tartott. Maga az a tény, hogy Máté megjelenhetett a városban, arra mutat, hogy nem kellett tartania a Kőszegiektől, vagyis hogy erős befolyással rendelkezett mind Sopron városában, mind pedig a megyében. Eme generalis congregatio alkalmával Máté nádor lefejeztette az egykori ³³⁵soproni várnagyot, Pétert, és elkobzott birtokai közül a balfi (Wolf-i) szőlőt (az Osl nembeli) Beled fia: Beled (Belud) comesnek adta.²³⁽⁸¹⁾ Máté eme gyors birtokadományozása arra mutat, hogy a nádornak érdekében állott az Osl nembeli Beled javainak növelése,²⁴⁽⁸²⁾ aki Csák Máté híve, – feltehetőleg – szerviense lehetett.

1280-ban IV. László király a Sopron megyei Kabold várat összes tartozékaival együtt hűség

szolgálataikért a Csák nembeli Márk fiainak: István bakonyi ispánnak és Péternek adományozta.²⁵⁽⁸³⁾

Adataink alapján semmiképpen sem látszik elfogadhatónak Belitzky véleménye, miszerint Sopron megye birtokos családjai (már az 1270-es években) a Kőszegiek oldalára álltak vagy kényszerültek.²⁶⁽⁸⁴⁾ Ellenkezőleg: a fenti bizonyító anyag birtokában sokkal inkább az valószínű, hogy a megye, illetve a megyében birtokaira és hatalmára nézve vezető szerepet betöltő Osl-nemzetség az 1270-es években *a Csákok befolyása alatt állt*, a megye területe – legalábbis nagyjából – *a Csákok hatalmi szférájához tartozott*, s a Kőszegiek számottevőbb megyebeli térnyerése – mint ezt alább bizonyítani kívánjuk – csak az 1280-as években vette kezdetét.

1281. évi adat szerint²⁷⁽⁸⁵⁾ bizonyos birtokügylet bonyolódott le Kőszegi Henrik bán fia: János nádor és az Osl nembeli Péter comes fiai: Gergely és András között.

1283 végén IV. László király Kőszegi Henrik fiai ellen vonult.²⁸⁽⁸⁶⁾ Az Oslok nem a Kőszegiekhez csatlakoztak, hanem a király seregébe álltak, részt vettek a király által sikertelenül vívott Bernstein ostromában.²⁹⁽⁸⁷⁾

Egy 1284. április 4-én kelt oklevél³⁰⁽⁸⁸⁾ arról tudósít, hogy (az Osl nembeli) Herbord fia: Herbord comes rokonának, Osl fia: Osl mesternek 25 márkával tartozik; e pénzt Osl mester fogja kifizetni néhai Henrik bán fia: Jánosnak a következő május 1-én Herbord comesért.

Ezt a tényt egy 1284. április 16-i oklevél³¹⁽⁸⁹⁾ világítja meg. Ebből arról értesülünk, hogy (az Osl nembeli) Herbord comes fia: Herbord mester ama nyilvánvaló szűkös helyzete miatt, melyet *Henrik fia: János mester általi fogsága* révén szenvedett el, a zálogként nála lévő Széplak³²⁽⁹⁰⁾ (Zeplak) falubeli birtokrészt 32 márkáért Osl bán fiainak: Jakab comesnek és Osl mesternek zálogba adja.³³⁽⁹¹⁾

³³⁶Egy 1287-ből származó királyi oklevél szerint³⁴⁽⁹²⁾ Borostyánkő ostromakor (tehát 1284 elején) Kőszegi Henrik bán hűtlen fiai: Iván és Miklós nemcsak Herbordot fogták el, hanem – rajta kívül – az Osl nembeli Imre mester fia: Gergelyt és Péter fia: Andrást is. Közülük Gergely 200 márka lefizetésével mentette ki magát a fogságból.³⁵⁽⁹³⁾

Ezek az adatok minden kétséget kizáróan bizonyítják: az 1280-as évek elején a Kőszegiek Sopron megyei térnyerése még nem járt számottevő eredménnyel, *a Kőszegieknek nem sikerült* szervienseikké tenni az Oslokat. Mindenesetre az a tény, hogy az Oslok közül többen fogságot szenvedtek el a Kőszegiek részéről, arra enged következtetni, hogy a Henrik-fiak a *megfélemlítés* eszközétől sem riadtak vissza az Osl nembeliek megnyerése érdekében. Ez irányba mutat a Kőszegiek ama lépése is, hogy Borostyánkő 1284. évi ostroma után az Osl-birtokokat pusztították.³⁶⁽⁹⁴⁾

A Kőszegiek erőszakos akciói – úgy tűnik – nem maradtak eredmény nélkül. Egy 1285. évi adat³⁷⁽⁹⁵⁾ arról tudósít, hogy amikor néhai Henrik bán fia: Miklós nádor megajándékozta a ked helyi apátságot, tanúi között „cari nostri” (= kedveseink) jelöléssel az Osl nembeliek közül is többen szerepeltek: Péter fiai: Gergely, András és Súr, valamint Herbord comes: A „cari nostri” kifejezés félreérthetetlenül amellest szól, hogy a Kőszegiek megfélemlítést – alkalmasint erőfitogtatást – célzó akciói: a fogva tartások és a dúlások *sikerre vezettek*, az Oslok közül többen *a Kőszegiekhez csatlakoztak*.³⁸⁽⁹⁶⁾ A tanúk névsorában szereplő, tehát a Kőszegiek mellé állt Oslok közül ketten, Péter fia: András és Herbord comes éppen a megelőző – 1284. – évben szenvedtek fogságot a Kőszegiek részéről. Csatlakozásuk a Kőszegiekhez nyilván a megfélemlítés, a fogság eredménye. A tanúk listájában szintén előforduló Péter fia: Súr azonos azzal a Súr comesszel, aki 1278-ban kaboldi várnagy és mint ilyen Csák Máté szerviense volt.³⁹⁽⁹⁷⁾ Súr – az 1270-es évek végén a

Csákok mellett állott, majd az 1280-as évek közepén a Kőszegiekhez csatlakozott nemes – példája világosan bizonyítja: *a Kőszegiek jelentős mérvű Sopron megyei térhódítása 1285 tájára tehető.*

Az Osl nembeliek – legalábbis a nemzetség egyes tagjai – nem tartottak ki állhatatosan a Kőszegiek mellett. III. András király 1297-ben a soproni vár Szár (Zaar; ma Szárföld) nevű földjét adta annak az Osl nembeli Osl comesnek, aki a Henrik-fiak társaságát (societate) elhagyta, és a királyhoz csatlakozott.⁴⁰⁽⁹⁸⁾

A 14. század elején a Kőszegiek megszilárdították pozícióikat Sopron megyében. 1306-ban Osl nembeli András comes fiai: András és János Hidegség (hydegysy) és Homok (homuk) nevű birtokaik negyedrészt Henrik fia: Iván nádornak elzálogosították.⁴¹⁽⁹⁹⁾ 1318-ból arról értesülünk, hogy Károly Róbert király ³³⁷az Osl nembeli (Németi-ághoz tartozó) Péter fia: Péter comestől, Dénes fiai: Istvántól és Dezsőtől, Domokos fia: Miklóstól hűtlenségük miatt (azaz nyilván azért, mert a lázadó Kőszegiekkel tartottak⁴²⁽¹⁰⁰⁾) elvette birtokaikat.⁴³⁽¹⁰¹⁾ Azt, hogy a Csákokat az idők folyamán a Kőszegiek váltották fel Sopron megyében, éppen ez az adat bizonyítja frappánsan. Amíg Dénes 1278–1279-ben Csák Máté szerviente volt, addig ugyanezen Dénes fiai az 1310-es években a Kőszegiek hűséges familiárisai.

*A Csákok és a Kőszegiek között a Sopron megye feletti hegemoniáért folyó harcot az utóbbiak nyerték.*⁴⁴⁽¹⁰²⁾ Ebben a vonatkozásban már igaznak kell elfogadnunk Belitzky János megállapítását: a 14. század első évtizedei még fokozottabban a Kőszegiek korát jelentik a megye történetében.⁴⁵⁽¹⁰³⁾ A Kőszegiek Sopron megyei győzelmét jól példázza az Osl nembeli Imre fia: Lőrinc pályafutása, aki emelkedését, pozícióit, hatalmát teljesen a Kőszegieknek, dominusainak köszönhetette.

1313-ban Lőrinc hegykői (Igku-i) comes,⁴⁶⁽¹⁰⁴⁾ azaz nyilván a Kőszegiek hegykői várnagya.⁴⁷⁽¹⁰⁵⁾ Az 1310-es években kanizsaszegi (ma Nagykanizsa) várnagy, zalai alispán volt, mert Kanizsaszeg vára, melynek várnagyi tisztét viselte, a Kőszegieké volt, és 1312–1320 között a Héder nembeli Miklós és András voltak a zalai főispánok.⁴⁸⁽¹⁰⁶⁾ 1314-ben Lőrinc és testvérei kegyesen visszakapták a Kőszegiektől a Rábaközben lévő Sobor (Sobur) nevű örökölt birtokukat.⁴⁹⁽¹⁰⁷⁾ Lőrinc tehát – testvéreivel együtt – kétségtelenül a Kőszegiek familiárisa volt.⁵⁰⁽¹⁰⁸⁾

A harc az 1300–1310-es években – éppen a Kőszegiek szervienteiként magas polcokra jutott Lőrinc pályájából állapítható ez meg – „véglegesen” a *Kőszegiek javára* dőlt el. S hogy a két hatalmas erejű, tartományúri hatalmat kiépített család birkózásából miért éppen a Kőszegiek kerültek ki győztesen, ³³⁸azt több tényező magyarázhatja. Feltétlenül szerepet játszott a Sopron megye feletti hegemonia elnyerésében *területi közelségük*: a centrális birtokaikkal, váraikkal Vas megyében rendelkező Kőszegiek sokkal intenzívebben tudtak foglalkozni Sopron megyével, mint a Csákok, akik a 13–14. század fordulóján Trencsénben építették ki központjukat,⁵¹⁽¹⁰⁹⁾ tehát még messzebb kerültek Soprontól. A Csákok esélyeit tovább rontotta, hogy a 14. század elején Pozsony osztrák uralom alá került,⁵²⁽¹¹⁰⁾ ilyen módon a Csákok elvesztették közvetlen szomszédságukat Sopron megyével. Mint a fentebb általunk felsorakoztatott okleveles anyagból nyilvánvaló, a Kőszegiek Sopron megyei térhódítása az 1280-as évek derekán kezdődött. Ez – és nyilván a Kőszegiek „végleges” győzelme – közvetlenül azzal kapcsolatos, hogy az 1280-as években néhány évre a *Kőszegiek egyedül maradtak a porondon*, Csák Máté és Csák Péter 1284 táján elhaltak,⁵³⁽¹¹¹⁾ Csák Péter fia: Trencsényi Csák Máté pedig csak az 1290-es évek elején jelent meg cselekvő személyként a történelem színpadán.⁵⁴⁽¹¹²⁾

Adatainkból az is kétséget kizáróan igazolható, hogy az Osl nehezen, hosszú vajúdas után csatlakoztak csak a Kőszegiekhez. Még inkább alátámasztja eme megállapításunk helyességét az a tény, hogy az Osl-nemzetség egyes tagjai még az 1290-es években sem kapcsolódtak szoros szálakkal a Kőszegiekhez,

illetve ekkor lazítottak kötelékeiken.

Mindeme tények óvatosságra intenek bennünket a 14. század első évtizedeit illetően is. Noha kétségtelen, hogy akkor az Osl-nemzetség legtöbb tagja a Kőszegiek famíliájába tartozott, a lánc mégsem lehetett erős, a kötelék mégsem volt szoros. Amikor az 1310-es évek derekán Kőszegi András felkelt Károly Róbert ellen, az Osl-ok nem csatlakoztak a lázadó Kőszegihez, azaz nem rántották magukat a mélybe, hanem *a király mellé álltak*.⁵⁵⁽¹¹³⁾ Megkockáztathatjuk, hogy az Osl-nembelieknek a király oldalára való felsorakozása tudatos tett lehetett: azt természetesen nem láthatták, hogy a király és a lázongó tartományurak harcában a király képviselte a haladást, de arra könnyen rájöhettek – különösen 1312, a rozgonyi csata, az Aba-nembeli Amadé és cinkosai veresége után –, hogy a Kőszegiektől többé nincs mit várniuk, életüket, jövőjüket, felemelkedésüket *csak a király* biztosíthatja.

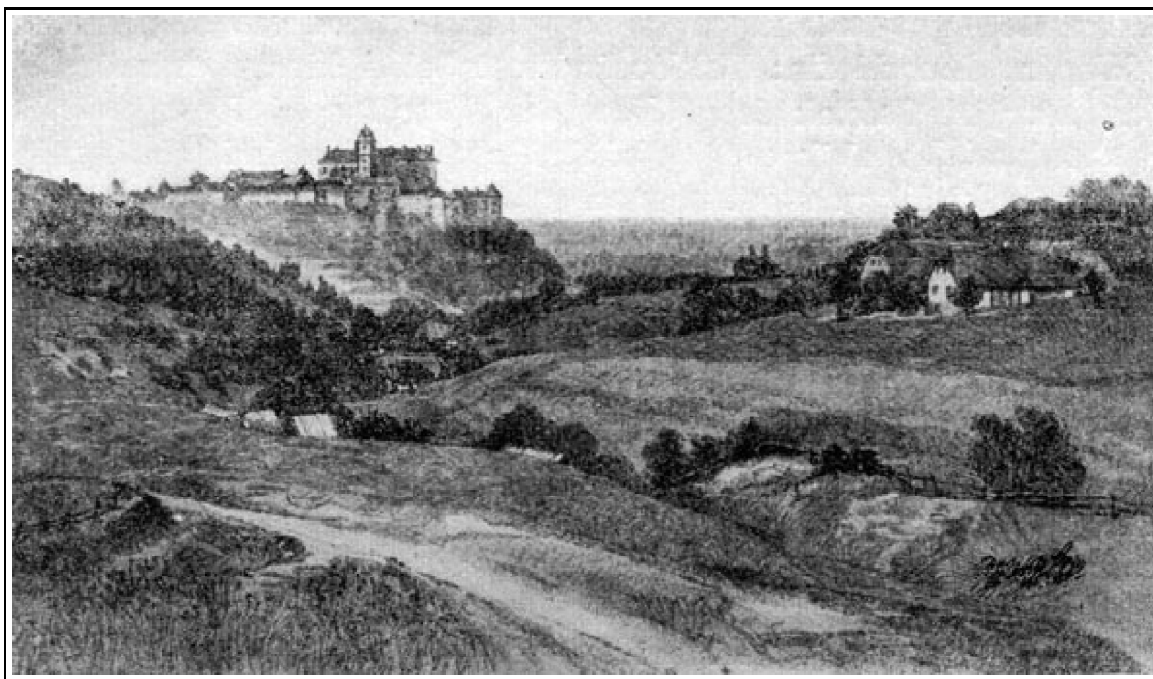
Az Osl-ok pályájának eme 180 fokos fordulata annak a Lőrincnek a példáján látható legtisztábban, aki az 1310-es évek első felében még a Kőszegiek hűséges szerviense, hegykői és kanizsaszegi várnagya volt. Egy 1319. évi oklevél szerint⁵⁶⁽¹¹⁴⁾ Károly Róbert megjutalmazta Imre fia: Lőrinc mestert, aki a lázadó Kőszegi András megsegítésére Ausztriából jött németek ellen *szervienseivel* ³³⁹*együtt*⁵⁷⁽¹¹⁵⁾ dicséretesen harcolt a király oldalán. 1321-ben Lőrinc annak a Zala megyének lett főispánja,⁵⁸⁽¹¹⁶⁾ amelynek élén korábban éppen a Kőszegiek álltak. 1321. évi adat⁵⁹⁽¹¹⁷⁾ arról tudósít, hogy a lázadó Andrást megsegítő németek ellen Lőrinc derekasan küzdött *szervienseivel együtt*, s ezért a királytól azt a Kanizsaszeg várat nyerte ajándékba, amelynek előző urai éppen a Kőszegiek voltak, s amely vár nevet adott Lőrinc leszármazottainak.⁶⁰⁽¹¹⁸⁾ S abban feltétlenül van valami szimbolikus, hogy a korábban a Kőszegieknek szerviensükként szolgáló *Osl-nembeli* Lőrinc lett a később *nagy hatalmú*, hatalmával a Csákokra és a Kőszegiekre emlékeztető *Kanizsai-családnak* a megalapítója.

És ezzel véget is ért a Csákok és a Kőszegiek Sopron megyei harca. Az 1270-es években a megyében a Csákok jutottak nagy befolyáshoz, az ősi soproni nemzetség, az Osl-ok néhány tagját szervienseiké tették. Az 1280-as évek közepén a Csákoknak a megyéből történt – kényszerű – távozásával helyükbe a Kőszegiek léptek, hosszas és erőszaktól sem mentes szívós fáradozásaikkal hatalmi körökbe vonták az Osl-ok jelentős részét. A láncszem ott szakad el, ahol a leggyengébb. Sopron megyében nem lehetett erős az Osl-okat a Kőszegiekhez fűző familiárisi kötelék, mert az 1310-es évek második felében gyorsan felbomlott, s 1321-ben a Kőszegiek egykori kanizsaszegi (zalai) tartományán egy Osl-birtokol. (Különös játéka a sorsnak, hogy az egykor hatalmas Csák-család utolsó sarja, Máté, 1321-ben halt meg,⁶¹⁽¹¹⁹⁾ s hogy Máté domíniuma ellen éppen egy soproni főispán, Amadé fia: Miklós indította el a király számára diadalmas katonai akciót.⁶²⁽¹²⁰⁾ *A Csákok és a Kőszegiek harcát a király nyerte meg és az Osl-ok (a Kanizsaiak), akik szeniorjaikkal együtt nem hulltak legyőzöttként a porba*, hanem a királlyal szövetségben győztek szeniorjaik felett, hogy azután káprázatos magasságokba törjön csillaguk, s hogy – még száz évnek sem kellett elmúlnia – egyikük a koronás király (Zsigmond) fogsága idején a törvényes király ellenében már szinte királyi jogokat vindikáljon magának. Ez azonban már nem szimbólum, nem a sors különös játéka. Ez törvényszerű folyamat, ez a feudalizmus vaskövetkezetességgel érvényesülő törvénye: „évszázados ide-oda játék: a hűbéresek vonzódása a királyi központ felé, amely egyedüli védelmezőjük külső ellenség és egymással szemben, és a központtól való eltávolodás, amibe ez a vonzódás szüntelenül és elkerülhetetlenül átcsap...”⁶³⁽¹²¹⁾

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kristó Gyula: A Csákok és a Kőszegiek harca Sopron megyében / Der Kampf der Familie Csák und Kőszegi im Komitat Ödenburg

340 Der Kampf der Familie Csák und Kőszegi im Komitat Ödenburg

In der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts versuchten die beiden Familien Csák und Kőszegi ihre erblandschaftliche Macht auszubauen. Ihr Anspruch wird durch den Kampf um die Würde des Ödenburger Gespans gekennzeichnet. Zur Gewinnung der tatsächlichen Macht im Komitate, mussten sie in erster Linie das uralte Osl-Geschlecht unter ihre Lehenshoheit zwingen. Das ist zwar gegen Ende der 1270-er Jahren der Familie Csák gelungen, aber auf die Dauer konnten sie ihre Positionen im Komitate nicht behaupten. Um die Mitte der 1280-er Jahre trat die Familie Kőszegi an ihre Stelle, die, die Familien des Geschlechtes Osl in zähem Kampf unterwarf und so das Komitat unter ihren Machtbereich brachte. Ihre Macht war aber im Komitate nicht langanhaltend. Ein Angehöriger des Geschlechtes Osl, Lőrinc, der Stammvater der Familie Kanizsai, schied aus der Familie Kőszegi aus, schloss sich dem König an, nahm an der Niederwerfung der Familie Kőszegi, seiner einstigen Herren, die gegen den König aufstanden, teil. Den Kampf zwischen den Familien Csák und Kőszegi gewann eigentlich der König, der die ihm treuen Kanizsais erhob. Nach kaum hundert Jahren wird diese Familie an Macht ausserordentlich zugenommen als Rivalin der königlichen Macht, auftreten.

Borostyánkő (Bernstein) látképe

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Sz. Póczy Klára: Scarbantia romjai Sopron mai városképében

Sz. Póczy Klára: Scarbantia romjai Sopron mai városképében

Köztudomású, hogy a mai Sopron alatt Scarbantia római város maradványai húzódnak, mindeddig azonban egyetlen rom sem emlékezteti az antik múltra a mai járókelőt.

1956-ban jelent meg a „Sopron és környéke műemlékei” c. könyv második kiadása¹⁽¹²²⁾, amelynek régészeti bevezetőjében Radnóti Aladár rögzítette a Scarbantiára vonatkozó régészeti adatokat. Ezek segítségével utalt a római város kiterjedésére és a városból szerteágazó úthálózatra. Körvonalazta Scarbantia történetét, amelyhez keretül szolgálhatott Pannónia provincia nyugati határsávjának sorsa az i. sz. I–IV. évszázadokban. E vázlatához rendelkezésre álló római régészeti leletanyag – egy-két szakszerű feltárástól eltekintve, amelyek még a múlt század végén folytak Bella Lajos irányításával – szórványosan került a Liszt Ferenc Múzeumba. Segítségükkel következtetni lehetett az ókori település jellegére, vagyis arra, hogy Scarbantia fontos kereskedelmi csomópont volt az ún. Borostyánkő út mentén; azonban a városkép és az itt folyó élet rekonstruálásához már nem nyújtottak elég támpontot.

„A római város magja a mai Belváros helyén, tehát a Várkerülettel körülvelt területen volt. Feltételezik, hogy a Várkerületnek megfelelően a város nagyjából ellipszis alakú területe római fallal volt körülvéve, bár ennek egyelőre régészeti bizonyítéka nincs”²⁽¹²³⁾ – írta 10 évvel ezelőtt a római emlékek ismertetője. Az eltelt tíz év alatt igen szerencsésen alakult Scarbantia kutatásának lehetősége. 1959 óta szünet nélkül folyhattak a régészeti feltárások a belváros műemléki helyreállításához kapcsolódva, s bizonyossá vált, hogy a város középkori falkoszorújának alapjául a római városfal masszív építményét használták fel.³⁽¹²⁴⁾ Scarbantia történetének tisztázásához, sőt magának a városfalnak a műemléki helyreállításához sem volt elegendő csupán ez a felismerés: tisztáznunk kellett azt is, hogy a római uralom melyik korszakában épült a városfal, és hogy milyen politikai eseményekkel hozható kapcsolatba e nagyarányú építkezés. Ennek érdekében eddig 12 ponton folytak ásatások: az Orsolya téren, a Caesar-házban, a Templom utca 23. és 14. sz. alatt, a Lenin körúton a nagy rondella és a most épülő ABC áruház telkén, a Szent György utca 7–9. és a 13–19. számú házak kertjében, a Fabricius-házban, a Tábornok-házban és a Storno-ház északi oldalán, valamint az Előkapu körül.⁴⁽¹²⁵⁾ A kutatások segítségével megállapíthattuk, hogy a városfal a római településnek csak a központját vette körül, s amikor építették, a korábbi épületeket – amelyek a fal nyomvonalába estek – ekkor lebontották, az épülettörmeléket talaj egyengetésre használták. A vastag falakra csak akkor volt szükség, amikor a IV. század elején a lakosság biztonságát a Dunától északra lakó ellenséges törzsek már lépten-nyomon veszélyeztették betöréseikkel. ³⁴²A „barbárok” célja az volt, hogy kifosszák a gazdag római városokat s az Itáliába vivő útvonalon, a határvonal mögött kb. 60 km-re, elsősorban Scarbantia erődtípményébe ütköztek. Veszély esetén a környék lakossága is védelmet talált a 3 m-nél vastagabb és mintegy 7–8 m magas, bástyákkal tagolt városfal mögött.

A római város – mint említettük – a falakon túl is tovább terjedt. A mai belvárosban folyó tervszerű feltárások mellett ugyanolyan jelentősek az elmúlt években sorra került ún. régészeti leletmentések Sopron területén. Az építkezések, csatornázások stb. földmunkák alkalmával előkerült történelmi emlékek segítségével a római lelőhelyek száma az utolsó évtizedben megsokszorozódott Sopron területén. A múzeum szakemberei a helyszínen teheték megfigyeléseiket a római emlékek, falmaradványok előkerülésekor, amelyek mindegyike fontos adatokkal bővíthette ismereteinket a római városról.

Nem célunk, hogy e helyen részletezzük az eredményeket, csak utalunk arra, hogy ma már kibontakozik előttünk Scarbantia szabályos utcahálózatának rendszere, s a beépítettséget alapul véve a római város lakosságát a II/III. században mintegy 25 000 főre tehetjük. Az utcák csatornázva voltak (Fabricius-ház), az épületekbe bekötötték a vízvezeték elágazásait, amelynek főcsatornája Bánfalva határától követhető. A köztereket kőlapokkal borították (Városház u.), a főutcat bazaltkövekkel burkolták (Fegyvertár u. 2. és Előkapu). A középületeket központi fűtéssel látták el (Orsolya tér és Fabricius-ház). A legújabban előkerült épületfaragványok – márvány oszlopláb, korintuszi oszlopfők, pillér- és párkánytöredékek stb. – arra emlékeztetnek, hogy az épületeket a II–IV. században díszesen kiviteleztek. S a capitoliumi szentély most folyó feltárása a Tanácsháza mellett arra mutat, hogy még ennek a nagyon jelentős épületcsoportnak a maradványaiból is rekonstruálható lenne Scarbantia legdíszesebb szentélye!

A kérdés most már az, hogy a történelmi eredményeken túlmenően mi módon tehetnénk hozzáférhetővé, a nagyközönség számára láthatóvá az antik romokat? Miképpen illeszthetők be Sopron mai városképébe Scarbantia épületmaradványai? Ennél a kérdésnél előljáróban utalni szeretnénk arra, hogy ma szerte Európában, Közel-Keleten és Észak-Afrikában, vagyis az egykori római birodalom területén mindenütt óriási áldozatokkal próbálják bemutatni az antik városmaradványokat. A modern nagyvárosoknak rangját emeli a római előd, még akkor is, ha csupán néhány oszlop vagy falmaradvány emlékeztethet arra, hogy a mai település a kétezer éves magból terebélyesedett ki. A középkori és az újkori építkezések miatt szinte lehetetlen csak töredékeiben is kihámozni és láthatóvá tenni az antik falakat, ezért alig néhány esetben sikerült eddig az európai tartományok területén ezt a törekvést meg is valósítani. Néhány év óta folyik pl. Barcelonában a római városfal és városkapuk szabaddá tétele a modern település központjában; az egykori Britanniában, pl. Londonban egy Mithras-szentély maradványa került bemutatásra az úttest alatti múzeumban, Germaniában és Galliában ugyancsak két-három esetben sikerült a katonai táborok vagy polgárvárosok egy-egy jelentősebb emlékét konzerválni; Bécsben a Szent István templom közelében a Hoher Markt egyik lakóházának alagsorában emlékeztet néhány falmaradvány a római Vindobonára. Itália, Dél-Franciaország a Földközi-tenger partvidékével egyetemben persze kivétel, hiszen az ottani sokkal enyhébb éghajlat miatt a romok konzerválása nem okoz olyan megoldatlan nehézségeket, mint Európa többi részében.

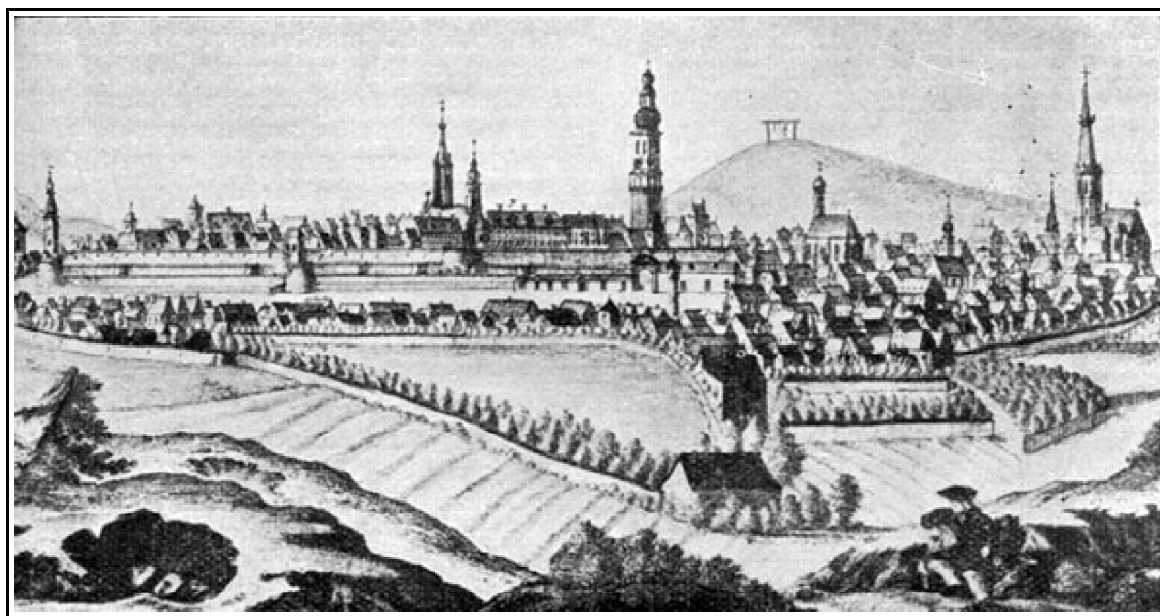
A kiragadott példák után tekintsük át a pannoniai római épületemlékeket, amelyek helyreállítása éppen folyamatban van: Budapest területén Aquincum rommezője, az egykori Pannónia Inferior székhelye, a határmenti katonai építkezéseket illusztrálja. A dunai határvonal egy-egy erődtípusának feltárását és bemutatását célozza legújabban a tokodi, pilismaróti, visegrádi katonai erődök falmaradványainak helyreállítása. Székesfehérvár szomszédságában Gorsium rommezeje a tartomány belsejében virágzó villagazdaságok, mezőgazdasági központok jelentőségére utal. Valcum-Fenekpuszta, Keszthely határában ugyanannak a településfajtának későrómai-népvándorláskori időszakából való. Pécs római elődjének, Sopianának ókeresztény sírépületeiben, illetve azok díszes felfestményeiben gyönyörködhet a mai látogató. [343](#)Szombathely a római uralom alatt a tartomány vallási központja volt. Savaria bemutatott épületemlékei: az Isis szentély és az ún. Quirinus bazilika, a római városnak ezt a szerepkörét idézik.

Scarbantia újabban előkerült épületemlékei közül a városfal konstrukciója, szerencsés véletlen folytán, szintén a római település legjellemzőbb funkciójára utal: védte az Itáliába vivő legfontosabb közlekedési útőteret, a Borostyánkő-utat és ennek az útvonalnak egyik jelentős piacát, illetve magát a kereskedővárost.

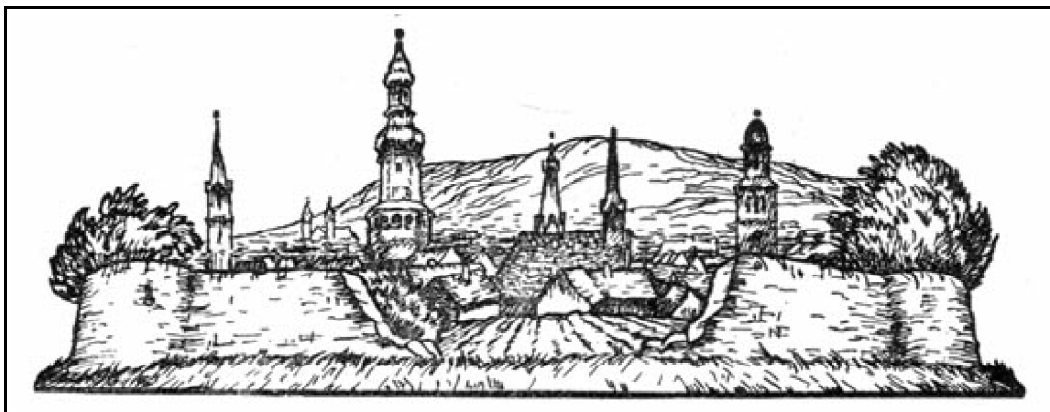
Az eltérés – Sopron előnyére – a felsorolt pannoniai rómaikori emlékekkel szemben az, hogy itt a falmaradványok átlag 7–8 m magasságáig megmaradtak. S e masszív kváderköves falat bástyák tagolják, bemutatatható a két kapu alapozása s kisebb átjárók teljes magasságban, amelyeken azonban csak személyforgalom bonyolódhatott le.

E hatalmas falkoszorú méltóan példázza a római városépítés monumentalitását, jelképszerűen, a birodalom északi határán. Figyelmeztet arra, hogy Sopron rómaikori elődje a görög-római városi kultúra egyik tekintélyes láncszemét jelenthette. De jelképnek tekinthető a római városfal abból a szempontból is, hogy közel kétezer év óta megszabja a belváros jellegét, kiterjedését, utcahálózatát.

Mindezeket mérlegelve kapnak helyet a belváros rendezése alkalmával a rómaikori emlékek a modern város műemléki együttesében. Ez a feladat nehéz próbák elé állítja a tervezőket, és sok türelmet igényel a környező utcák lakóitól. E fáradságos törekvések eredményeképpen Sopron városképe új színnel gazdagodik, amikor műemlékei gazdag sorában a rómaikor is láthatóvá válik.

Sopron látképe 1740 körül, a nyitott városfallal. (Werner metszete)

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hiller István: Nemzeti bibliográfiánk megteremtőjének és családjának soproni kapcsolatai

Hiller István: Nemzeti bibliográfiánk megteremtőjének és családjának soproni kapcsolatai

A magyar nemzeti bibliográfia megteremtője, Petrik Géza ugyan nem Sopronban született, mégis soproninak kell tekintenünk. A család törzsága évszázadokon keresztül Sajószentpéteren rézműves mesterséget folytatott. Családi hagyomány volt, csak egy fiúgyermek maradt otthon, az esetleges többi pedig mint iparos, pap, ügyvéd elvándorolt. Így származott a Petrik család Miskolcra Sopronba, amikor Petrik Sámuel – a család hatodik Sámuel nevű tagja – ideköltözött. Petrik Sámuel kalaposmester háromszor nősült. Első házasságából származó gyermekeiről a család ma élő tagjai sem tudnak semmit. Későbbi házasságából származó fiai közül az egyik – ugyancsak Sámuel nevű – visszavándorolt Miskolcra, egy másik fia Amerikába költözött, ahol pap és egyetemi tanár volt. A kalaposmester János Jakab nevű fia diákkorában feltűnt rendkívüli szorgalmával és kiváló tehetségével. Sopronban született 1814. május 5-én. (Ez az adat Szinnyei: Magyar írók élete és munkái – Bp. 1905. X. kötet. 1048. p. – című művéből származik, ez azonban valószínűleg téves adat, mert a soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium anyakönyve más dátumot jelöl meg).¹⁽¹²⁶⁾ Kétségtelen azonban, hogy Sopronban született 1814-ben, itt végezte el a középiskolát a líceumban, majd teológiai tanulmányait is, melyek folytatására Bécsbe utazott. Félévi ott-tartózkodás után Berlinbe ment, ahol másfél évig tanult az egyetemen. Visszatérve Magyarországra először gróf Zay Károlynál házinevelősködött, majd onnan Alsószelibe (Pozsony megye) ment, ahol tizenkét évig volt a falu evangélikus lelkésze. 1853-ban a Dunántúli Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület Főtanodája meghívta Sopronba tanárnak. Ez az ősi intézet abban az időben háromféle oktatási feladatot látott el és ennek megfelelően szervezeti felépítése is hármas tagolású volt; A.)

Gymnasium, B.) Theológiai Intézet, C.) Iskolatanodai Képezde.

Ebben az intézetben tanított huszonhárom esztendőn keresztül, közben pedig hét évig igazgatója is volt. Szinnyi szerint²⁽¹²⁷⁾ 1870-től 1874-ig szerkesztette a soproni ág. ev. Lyceum Tudósítványát. Ez azonban téves adat, mert valójában az 1875–76. évi kiadványt is ő szerkesztette és adta ki. Ebben a kiadványban jelent meg 1858-ban „A hellen nyelv tanításának szüksége a gymnasiumokban” című ³⁴⁵ tanulmánya is. 1874-ben Budapesten nyomatta ki nagyobb terjedelmű, egyházi kérdéseket tárgyaló művét, „Vezérfonal confirmatiói oktatáshoz” címen. Kéziratban maradt ránk „Keresztény erkölcsstan” című munkája.³⁽¹²⁸⁾ Sopronban halt meg 1876. nov. 12-én.

Petrik János Jakab és neje Ruzs Krisztina házasságából nyolc gyermek született. A legidősebb, Gyula ügyvéd lett. A második fiú Géza.

Petrik Géza 1845. október 3-án született Alsószeleiben, ahol édesapja, Petrik János Jakab – mint erről már említés történt – lelkész volt. Fiatal éveinek javát Sopronban töltötte, hiszen nyolc éves korától itt élt. Gimnáziumi tanulmányait az evangélikus líceumban kezdte meg, nem végezte azonban el, mint ahogyan majdnem minden vele foglalkozó lexikon vagy más forrásmunka, illetve forrás alapját képező irodalom állítja.⁴⁽¹²⁹⁾ 1856-ban iratkozott be a líceumba. Osztálytársa volt többek között Dux Lajos, (Dóczi Lajos) a későbbi nagy hírnevet és sikert elért ünnepelt író és Gebhardt József, Sopron későbbi polgármestere. Az egykori líceum – a mai Berzsenyi Gimnázium – iratanyagában az 1860–1861-i tanév végéig kísérhetjük a fiatal diák pályafutását.

A „Tudósítás a’ soproni ág. hitv. ev. kerületi főtanodában tanuló ifjúságról az 1860/1-dik iskolai év első és második felében” című líceumi anyakönyv az ötödikes gimnazistáról a következőket jegyezte fel: Sorszám: 19. Petrik Géza. Vallása: hitv. ev. Születési helye: Alsó Szeli Pozsonymegyében. Nemzetisége: magyar. Atyja: Petrik János tanár és lelkész Sopronban. Kora: 15 éves.

Bizonyítványában „dicséretes” és „kitűnő” érdemjegyeket találunk.

Petrik Géza

Nincs érdemjegye, illetve kihúzták az anyakönyvben a logika, lélektan, ének, rajz, francia, szépirodalom és gymnastica című tantárgyakat. Más diákoknál esetenként szerepel érdemjegy ezeknél a tárgyaknál, amiből arra lehet következtetni, hogy ezek a tárgyak nem voltak kötelezők. Négy ösztöndíjas (díjpénzes) volt az osztályban, ezek között találjuk Petrik Gézát is. „Oskolai mulasztása” a második félévben 16 volt. Tanára volt többek között: Poszvék Gusztáv (osztálytanár) osztályfőnök, Thirring Károly a latin, Petrik János Jakab a hellén nyelv és Turcsányi Adolf a matematika tanára. A félévi bizonyítványt 1861. február 28-án állították ki, az évvégi bizonyítvány keltezése nem szerepel az anyakönyvben. Az érdemjegyek elnevezése körülbelül megfelel a mai érdemjegy rendszernek, Petrik Géza tehát szó szerint is jeles tanuló volt.

A soproni tanulóévek érlelték meg benne azt a szilárd elhatározást, hogy élete végéig könyvekkel foglalkozzék. Ezt saját maga is szép szavakkal fogalmazta meg édesapjának ajánlott könyvének, illetve bibliográfiájának első lapján:

346., „Ezt a munkámat – talán már az utolsót –

Édesatyám

Petrik János Jakab

a Soproni Ág. Hitv. Ev. Lyceum volt igazgatója és a magyar gyülekezet hitszónoka emlékének szentelem.

Az Övének,

aki belém oltva a „könyv” iránt való szeretetet, irányította egész életemre kiható működésemet.”⁵⁽¹³⁰⁾

Az 1861–1862. tanulmányi évben nem találjuk már nevét osztálytársai névsorában. Bizonyosra vehető, hogy a líceum öt osztályának elvégzése után nagyobb kedvet érzett a kötetlenebb és nagyobb eredményekkel kecsegtető könyvkereskedői szakma elsajátításához. Az 1863–1864-es tanév végén kellett volna érettségiznie. A volt líceum iratanyagában azonban 1861 után semmit nem találunk már róla. Biztosra vehető az is, hogy más iskolában sem folytatta középiskolai tanulmányait, mert 1861-ben már könyvkereskedői pályára lépett ugyancsak Sopronban. Hogy melyik könyvesbolt volt első munkahelye, biztosan nem tudjuk. A Petrik család néhány évvel ezelőtt még élő soproni tagja⁶⁽¹³¹⁾ úgy tudta, hogy egy várkerületi könyvesboltban kezdte meg könyvkereskedői tevékenységét. A Várkerületen ezekben az években két olyan könyvkereskedésről tudunk, melyekről feltételezhető, hogy Petrik Géza itt kezdte meg a könyv iránt való szeretetének gyakorlati bizonyítását. Az egyik üzlet a Várkerület 176. szám alatti házban volt és Wigand Karl Friedrich volt a tulajdonosa. A másik üzlet a Seyring és Hennicke cégé volt. A cégről egy 1858-as soproni kalendárium hirdetési oldalán a következőket olvashatjuk: „Seyring und Hennicke Kunst und Musikalienhandlung in Oedenburg Grabenrunde Nr. 201 gegenüber dem Gasthof „zum König von Ungarn” im Romwalter’schen Werke.” (Ebben a házban volt Romwalter Károly nyomdája.) „Die Agentie des Ungarischen Kunstvereines in Pesth sowie des Allgemeinen Österreichischen Kunstvereines in Wien befindet sich in Oedenburg bei Seyring und Hennicke.”

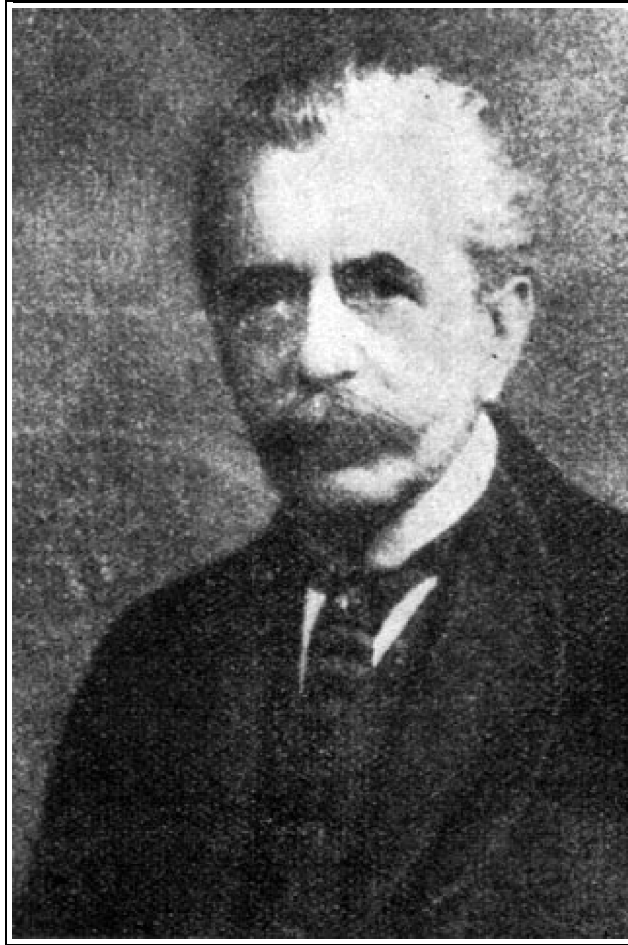
Soproni tanulóévei után hamarosan mint könyvkereskedőt találjuk Budapesten Osterlamm Károly ottani üzletében. Ennek halála után, 1869-ben átvette az üzlet vezetését. Vállalkozását egyelőre nem kísérte szerencse, így az antiquár könyvkereskedéssel próbálkozott. Itt sem találta azonban meg azt, amit keresett. Érezte, hogy más irányban kell megkeresnie az apja által Sopronban beléoltott könyvrajongásának kifejezésére juttatását, annak tudományos munkákban való kidomborítását oly módon, hogy az mások számára is hasznos alkalmazás anyaga lehessen. Egy ideig még Dobrovsky könyvkereskedésében árusítgatott, 1879-ben azonban véglegesen szakított a könyvárusítással. Ettől az időtől kezdve egészen haláláig könyvészeti kutatással foglalkozott. A Pallas lexikon megindítása előtt a Pallas R. T.-hez került mint a kiadóhivatal főnöke. A lexikonba sok cikket és címszót írt, ezek főleg könyvészettel és ennek rokonágaival foglalkoznak, mindenesetre lexikológiai igényekkel. A Pallasnál működött 1895-ig. 1896-ban a Könyves Kálmán irodalmi és könyvkereskedői részvénytársaság üzletvezetője lett.

Kudarcai és sikertelenségei nem törték le, amikor pedig megfelelő anyagi körülményei megengedték, hozzálátott nagy életművének megírásához. Szabó Károlynak Régi Magyar Könyvtára a tudósbibliográfiának első rendszeres magyar mintája volt. Munkáját Petrik Géza folytatta. Ott kezdte el, ahol Szabó Károly abbahagyta. A könyvekkel foglalkozó munka iránt az érdeklődés igen sokféle. Petrik Géza kereskedő-bibliográfus típus volt, aki mindvégig fáradhatatlan munkása maradt a magyar könyvészetnek. Óriási energiával, töretlen lendülettel és hatalmas tenniakarással érte el a maga ³⁴⁷elé kitűzött célt; 1711 és 1910 között összegyűjtötte mindazt, amit a magyar szellem ez alatt az idő alatt termelt. Ezzel a munkával megteremtette nagy magyar nemzeti bibliográfiánkat. Munkásságát mindazok értékelni tudják, akik bármilyen kutatómunkával foglalkoznak. Munkája nélkül elképzelhetetlen volna bármilyen tudományos munka is. Műveinek részletes felsorolása nem fér bele ennek az ismertetésnek

kereteibe, erről csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy termékenysége egyenes arányban állt könyvszeretetével. Könyvismeretére még sokáig szüksége lett volna a magyar bibliográfiának, pedig viszonylag magas kort ért meg.

Hat gyermeke volt. Két fia az első világháborúban esett el. A család ma is élő tagjának Petri (Petrik) Dezsőnek szíves levélbeli közlése alapján tudjuk, hogy Petrik Géza egy időben könyvkiadással is foglalkozott; Beliczay Jónás egy verses-imádságos könyvét is kiadta. A könyv címlap nélkül sokáig a család birtokában volt, és minthogy a címlap hiányzott, az idős családtagok a „nagyapapa könyveként” emlegették. Tizenkét esztendőn keresztül, 1905-ig szerkesztette a Corvinát. Az őt meglátogató Petri Dezsőnek 1917-ben még nagy szeretettel beszélt arról, hogy a magyar hírlapírás bibliográfiáján dolgozik.

Petrik Géza saját munkájáról 1917 januárjában azt írta, hogy amikor negyven esztendővel azelőtt hozzáfogott az újabb magyar irodalom „feltározásához”, Kármán Mór egyetemi tanár azt tanácsolta, hogy ne szorítozzék csak az önállóan könyvalakban megjelent művek regisztrálására, hanem sorolja fel a folyóiratokban közölt dolgozatokat is, mert a létező könyvtárjegyzékek alapján csak tájékozódhatunk valahogyan a könyvek tömkelegében, de az időszaki sajtó „Terra incognita” marad előttünk mindaddig, amíg nincsen megfelelő útmutatónk hozzá. Megfogadta a tanácsot, és így készült el az 1860–1875. évi „Magyar könyvészet” és ugyancsak így az 1712–1860-as időszak irodalmát felölelő „Magyarország Bibliográphiája”. A Magyar Könyvkereskedők Egyesületének anyagi helyzete – folytatja – nem engedte meg, hogy a következő 25 évi könyvészet összeállításánál ugyanaz a rendszer érvényesüljön, de miután érezte a bibliográfiának ezt a szépséghibáját, Magyar Könyvészet 1901–1910 című művében a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával megint csak jól bevált rendszerét alkalmazhatta. Tudományos folyóirataink nagy mennyisége miatt ugyan nem vehetett fel mindent, mert ez túllépte volna a vállalat kereteit, de olyan bő választékban közölte a folyóiratok színe-javát, hogy a tárgyi mutatóval együtt három vaskos kötetre terjedő munkában így is szépen kidomborodik a magyar időszaki sajtó jelentősége és a magyar tudományosság magas színvonala.

Petrik Lajos

A Tanácsköztársaság idején hetvennégy éves volt. Még fáradhatatlanul dolgozott. Az első proletárállam 1919. április 22-én „állami bibliográfussá” nevezte ki. Munkájában lányai közül Margit segítette, főleg a címleírásban. A Tanácsköztársaság megdöntése után háttérbe szorították, nem alkalmazták. Két fiának eleste és a háború szenvedései megtörték munkaerejét. Életének három utolsó évében már sokat betegeskedett.

Petrik Géza Sopront – ha nem is szülővárosának, de – otthonának tekinthette, gyermek- és ifjúkori emlékei, a szülői [348](#)ház szeretete, a városhoz való ragaszkodás és nem utolsósorban annak alapján, hogy – ahogy saját maga írta – itt oltódott belé a könyv iránt való szeretet, mely irányította egész életére kiható működését. Budapesten halt meg 1925. augusztus 27-én.[7\(132\)](#) A Farkasréti temetőben temették el.[8\(133\)](#)

A tudományok művelése a Petrik családnál hagyománynak tekinthető. Petrik Lajos nevét a kerámia kutatásával foglalkozók megtalálják a világ csaknem minden szakirodalmi kiadványában. Szinnyei szerint Petrik Lajos Petrik Géza testvére volt.[9\(134\)](#) Ezt állítja több más forrásmunka is. Ugyanezek a forrásmunkák azt is állítják, hogy középiskoláit részben Sopronban, részben Pozsonyban végezte.

Az egykori soproni líceum anyakönyvét vizsgálva, először az 1862–1863-as tanévben találkozunk a Petrik

Lajos névvel. Ebben a tanévben volt ez a Petrik Lajos első gimnazista, 11 éves. Születési helyeként Alsószelei, idejeként 1851. április 18-a szerepel több ízben is. Apja neve és foglalkozása: Petrik János Jakab tanár és hitszónok. Mindez a soproni születési hely kivételével Szinnyeit látszott igazolni. Valójában ez a Petrik Lajos zavarhatta meg a forrásmunkák szerzőit, ezzel a Petrik Lajossal tévesztették össze a „keramikus” Petrik Lajost.

A már említett Petri Dezső, levelében határozottan állította és megerősítette, hogy a „keramikus” Petrik Lajos – a jelenleg tárgyalás alatt álló – nem Petrik János Jakabnak volt fia, tehát nem volt Petrik Géza testvére. Petrik János Jakab, Lajos nevű fia ugyanis MÁV mérnök volt és korán meghalt.

A mostani kutatómunka során az ellentmondásokat növelték és a tisztánlátást megnehezítették még az alábbi körülmények is. A volt líceumi anyakönyvben szereplő Petrik Lajos 1867–68-ban ötödikes gimnazistaként szerepel, de születési idejeként 1851. március 29-ét említi. A következő években ugyancsak ez a dátum szerepel, míg az előbbi években – nem tudni, mi okból – április 18.

Már a kutatómunka során feltűnő volt, hogy a líceumi anyakönyvben szereplő Petrik Lajos az első gimnáziumi években kimondottan rossz tanuló volt, azokból a természettudományi tárgyakból is „alig kielégítő” osztályzatokat kapott, melyeknek művelését a „keramikus” Petrik Lajos később a világszínvonal fölé emelte.¹⁰⁽¹³⁵⁾ Ezenkívül az a tény is Petri Dezső állítását igazolta, hogy az anyakönyvben szereplő Petrik Lajos sokat betegeskedő, betegség miatt félévkihagyásos, torna alól felmentett diák volt, míg a „keramikus” Petrik Lajos – mint ahogy később látni fogjuk – Téry Ödönhöz és a Zsigmondy testvérekhez hasonló jelentőségű magyar turista is volt.

Végül is bebizonyosodott – a soproni evangélikus egyház anyakönyve minden kétséget kizáróan tanúsítja –, hogy a „keramikus” Petrik Lajos a család soproni ágából származott, de nem volt Gézának testvére, hanem csak közeli rokona. A soproni helytörténeti kutatás tehát semmiképpen sem végez felesleges munkát, ha a várost megismerni szándékozókkal megismerteti Petrik Lajos életművét is.

Petrik Lajos Adolf Sopronban született 1851. december 5-én, Petrik József kalaposmester és Krueg Amália házasságából. A kalaposmesterről feljegyezték, hogy az 1847-es soproni iparkiállításon Klein Sámuellel együtt sikeresen szerepelt kalapjaival. Petrik József volt az első ³⁴⁹kalaposmester Magyarországon, aki selyemből ún. Párisi kalapot gyártott.¹¹⁽¹³⁶⁾ Fia, Petrik Lajos Adolf, középiskoláinak elvégzése után egy évig katonai szolgálatot teljesített, majd beiratkozott a gráci műegyetemre. A kémiai-technológiai szakosztályt végezte, erről 1874-ben szerzett oklevelet.

Petrik Lajos egyik tátrai felvétele

1874-től 1879-ig a gráci műegyetemen volt tanársegéd. A háború alatt a boszniai fronton több kitüntetést és főhadnagyi rangot szerzett. Visszatérve a harctérről, egy ideig még a gráci egyetemen tanított, majd 1880-ban a budapesti Állami Középipartanodához nevezték ki kémiai-technológiai tanárnak. Feljegyezték róla, hogy kiejtése kissé idegen volt, de világos és könnyen érthető mondatfűzése mindenki számára megközelíthetővé tette a technikai-kémia elsajátítását. Bámulatos kezűgyessége volt, a legnehezebb ábrákat és géprajzokat pillanatok alatt szemléltetővé tette. Ebben a munkakörben több mint negyven esztendőn át dolgozott. Az ipari szakoktatáson kívül értékes munkásságot fejtett ki az iparfejlesztés terén is. 1890-ben kinevezték a Technológiai Iparmúzeum szakértőjévé. Ebben a minőségében közvetlen kapcsolatot tartott fenn az ország egész kerámiai iparával, különösen a Zsolnay gyárral. Több ezer szaktanács és jelentős irodalmi munkásság tanúskodik arról, hogy mindig az ipar fejlesztése lebegett szeme előtt. Közleményei az egész világon ismertekké váltak. Nevét külföldön jobban ismerték és ismerik ma is, mint hazájában és szülővárosában, Sopronban. Híres külföldi professzorok számtalanszor felkeresték szakkérdésekkel. Németországban különösen jól ismerték nevét. Tudását és tapasztalatait csak elmélyültebbé tették utazásai. 1882-ben alapos vizsgálatokat végzett Ausztria, Németország és Belgium vegyészeti gyáraiban. Az iparszervezésnek minden csínját-bínját ismerte, de elsőrendű szakértője volt a beruházások és rentabilitási lehetőségek kialakulásának is. Kutatásának és kísérleteinek tapasztalatait felhasználta [350](#) gyakorlati oktatói munkájában. Kedvenc tárgya mindvégig az agyag maradt. A kerámiai ipart behatóan tanulmányozta

Csehországban, Németországban másodszor, Franciaországban, Angliában, Svájcban és Olaszországban. Utazásainak az is célja volt, hogy ezáltal is közelebb kerülhessen távolabbi céljához: a magyar kerámiai és üvegipar megteremtéséhez, a kénsav és rokonanyagainak gyártásához. Kimerítően megvizsgálta a magyarországi porcelánföldrőket és riolitokat abból a célból, hogy vannak-e a porcelán és kőedény gyártásához eléggé tiszta kőzetek. Erre vonatkozó vizsgálatainak eredményét a Földtani Intézet kiadványában ismertette. „A ryolithos kőzetek agyagipari célokra való alkalmazhatósága” címen. A művészi ipar 1899-i évfolyamában folytatólagosan közölt adatokat a magyar agyagipar történetéhez. Önálló művei a „Műfazekekasság” és „Az agyagiparos” című szakkönyve.

Lelkes kutatója és szerelmese volt a természetnek is. Az 1890–1910-ig terjedő évtizedekben senki sem ismerte nála jobban a Kárpátok sziklacsúcsait. Otthonos volt azonban Erdély havasai között is. A fiatal turistageneráció rajongásig szerette és tanítómesterének tartotta Petrik Lajost. 1891. július 28-án elsőként mászta meg a Karbunkulus tornyot a Zöldtő felől. Feljegyezték azt is, hogy az Öttő környékén lévő csúcsokon is Petrik volt az első. A Magas-Tátra lipthói részében megmászta a Csorbai csúcsot a Hlinszka torony felől, és ő nevezte el 1892-ben az Osztra és Kralka közötti átjárót Suchavoda-hágónak. Az Öttő mellett lévő Majunke-toronnyal szomszédos csúcsot róla nevezték el Petrik-csúcsnak. Másfél évtizedig társszerkesztője volt a „Turisták Lapjának”. Kiváló fényképész volt. Hazánk szépségeit elsősorban a külfölddel szerette volna megismertetni, ezért művészi tájképfelvételei leginkább külföldi lapokban jelentek meg. Felvételeiből a soproni Liszt Ferenc Múzeum is őriz többet.

Szakmai munkájáért több magas kitüntetésben részesült, többek között szerb kitüntetést is kapott egy belgrádi kiállítás technológiai részének szakszerű rendezéséért. Az 1900. évi párisi kiállításon mint az egyik csoportbizottság tagját legfelsőbb elismerésben részesítették. Tagja volt több fontos természettudományi és más bizottságnak, így az Országos Iparoktatási Tanácsnak is. Megalapozott természettudományos világnézete, magas képzettsége és emberi tulajdonságai tiszteletet váltottak ki kortársai köréből. 1932-ben halt meg.

A soproni Petrik családnak még egy tudós férfi tagjáról kell röviden megemlékeznünk, ifjabb Petrik Józsefről. Petrik Lajos Adolfnak testvérbátyja. Sopronban született 1839. március 27-én. Apja kalaposmesterségét folytatta szülővárosában. Jobban szerette azonban a tudományt a kalaposságnál. Bár iskolákat nem járt¹²⁽¹³⁷⁾, minden szabadidejét arra fordította, hogy a nyelvtudománnyal foglalkozzék és ebben képezze magát.

Főleg az összehasonlító nyelvtudomány művelésére érzett hajlamot és tehetséget. Később teljesen abbahagyta a kalaposmesterséget és elköltözött Szombathelyre. 1875-ben ismét Sopronban találjuk, ebben az évben – már nem fiatalon – itt köt házasságot (július 19-én) Kuppel Emiliával (Kuppel István kőszegi patikus és Schmidt Rosina leányával). A század elején Budapesten díjnoki állást vállalt.

1870-ben Pesten adták ki névtelenül „Phonetische Schrift. Lautbezeichnungs-Methode für die Sprachwissenschaft und auch anwendbar als allgemeine Schrift” című munkáját, melyet Szombathelyen nyomtak.

A Petrik család soproni ágán kívül is tudunk még tudományos vagy irodalmi munkát kifejtő családtagokról, így Szinnyi is megemlíti Petrik Mihály nyitrai kanonokot és Petrik Vazul orvost és ezek irodalmi tevékenységét, soproni kapcsolataikról azonban bővebbet nem lehetett megállapítani. Jelenleg a családnak már egy tagja sem él Sopronban.

351 Boronkai Pál: Sopron köztisztaságának története

A köztisztaság Sopronban régi múltra tekinthet vissza. Csatkai Endre „Szépítő törekvések Sopron múltjában” c. tanulmányában azt írta, már az 1507. évi községi jegyzőkönyvben találunk intelmet, hogy a lakosság tartsa rendben az utcákat, tilos szemetet oda önteni, mindenki gondoskodjék az esővíz lefolyásáról és szombatonként el kell saragolni a házak előtt a sarat. 1680-tól kezdve a számadáskönyvben ismétlődő tétel a hóhérnak utcatisztogatásért negyedévenként járó 12 ft. [1\(138\)](#)

Az 1719. március 1-i községi jegyzőkönyv arról szól, hogy kordés szolgát állítottak munkába, és addig ne vigyék a szemetet az utcára, amíg ő arra nem jön. [1\(139\)](#) Az 1774-ben alkotott szabályrendelet szerint tilos az Ikvába szemetet hordani. A tilalom ellen vétő háziúr 32 ft büntetést fizet, viszont a szolgálta – ha a szabálysértés a gazda tudtával történt – semmit, ha azonban a gazda nem tudott róla, akkor 32 korbácsütést kap. [1\(140\)](#)

Az 1836. december 28-án kelt városi rendelet kötelezte a háztulajdonosokat, hogy a házuk előtti kövezett járdán a havat és a sarat pénzbírság terhe mellett lapátolják, ill. seperjék el. A hó és szemet eltávolítása a városi tanács feladata volt. A kocsit tisztogatását utcaseprők végezték, a szemet elszállításának vállalatba adására pedig a tanács évenként árlejtés alapján szerződéseket kötött a fuvarozókkal. Az 1838. évi 1965. sz. tanácsi végzés utasítást ad egy bécsi minta szerinti szemétszállító kocsii megrendelésére. [1\(141\)](#)

1846 áprilisban a tanács versenytárgyalást hirdetett az utcai szemétnék minden hetipiaci napon taligákban való összegyűjtésére és elszállítására. Az árverés nem járt eredménnyel, ezért a tanács kérte az udvari kamarát, járuljon hozzá, hogy a szemet és ganaj seprését és összegyűjtését – a várost szakaszokra osztva – árlejtésen a legelőnyösebb ajánlattevőnek adhassa ki, viszont a szemet elszállításáról a város saját fogataival gondoskodhasson.

Erre a célra azonban egy újabb fogat beszerzése vált volna szükségessé. Az udvari kincstár a javaslatot jóváhagyta azzal a kikötéssel, hogy a szemet elszállítását is árverésen kell vállalatba adni. Ettől kezdve a tanács az utcák tisztogatásának ellenőrzésére egy ügyelő felügyelőt alkalmazott évi 40 forint díjazással. Az 1847. évi 3729. sz. végzés az utcák öntözésére egy újabb hordó beszerzését engedélyezte. [1\(142\)](#)

1852. augusztus 11-én adta ki a tanács a 2044. sz. megújított rendeletét a város utcái és köztéri tisztaságának fenntartásáról. Ez a rendelet kötelezte a háztulajdonosokat, hogy az általános utcaseprés után házuk előtt újból keletkezett szemetet haladéktalanul távolítsák el. A rendelet továbbá kimondta, hogy trágyát, szemetet, törmeléket csak jól záródó szekereken szabad szállítani, ezenkívül tilos szennyvizeknek az utcára való vezetése, a konyhai mosogató vizeket csak hígítva szabad az utcai folyókába vezetni, a járdákon a hóeltakarítás és a síkosság elleni védekezés is a háztulajdonos kötelessége. A rendelet megszegőit 1–2 firt rendbírsággal büntették. A bírságpénzek egyharmadát a feljelentő kapta.

Ugyanabban az évben a cs. kir. rendőrigazgatóság kifogásolta az utcák tisztogatásának elhanyagoltságát. A tanács válasziratában közölte, hogy a meglévő két utcagondozó mellé még két új utcagondozót állított szolgálatba.

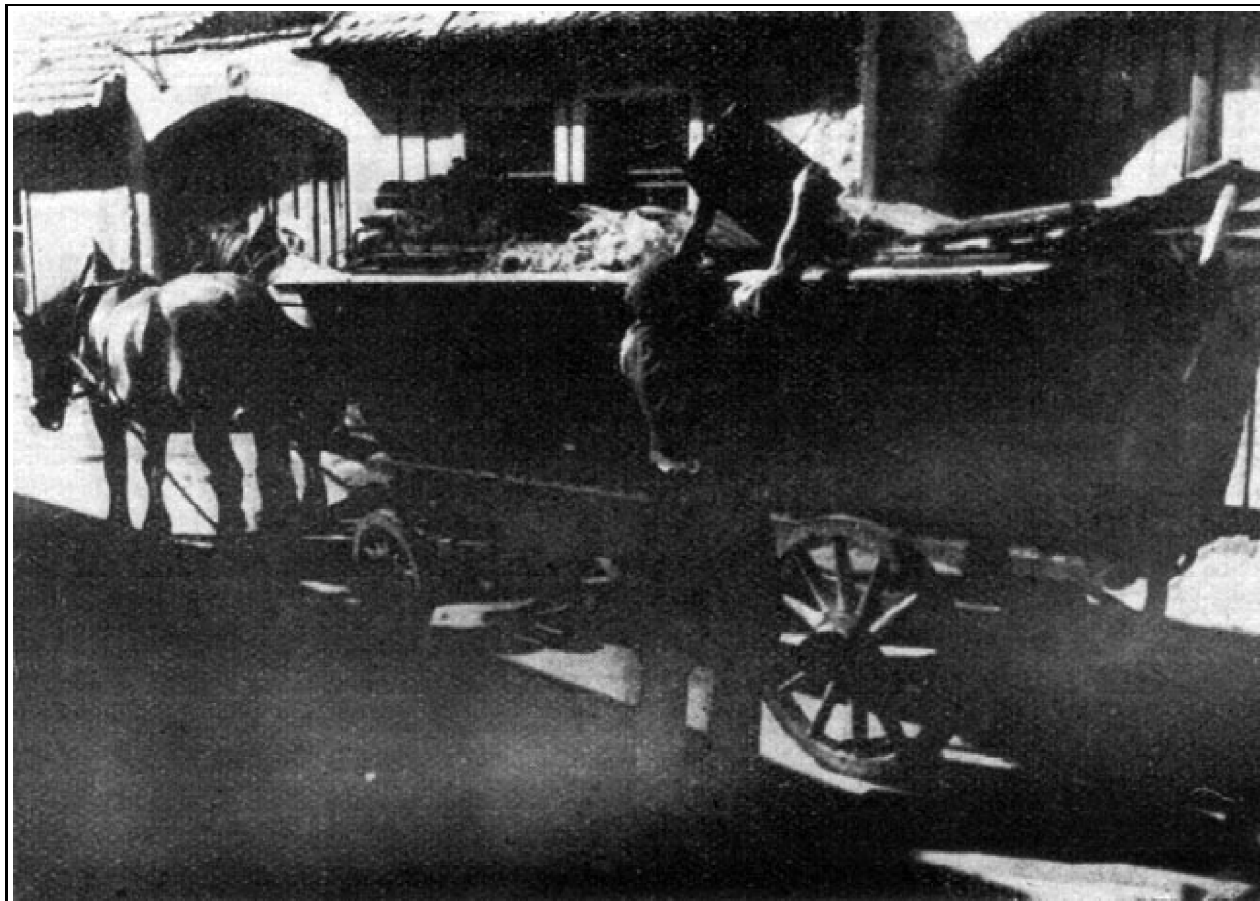
1853-ban a tanács felhívta Hasenauer Márton városi mérnököt, szerezzen költségvetést hóeltakarító gépről, amellyel az utak és járdák hóeltakarítását gyorsabban lehessen elvégezni. Hasenauer eleget tett a felhívásnak, előterjesztette egy fix és egy állítható faszerkezetű hóeke tervrajzát, utóbbi a keskenyebb utcák tisztítását szolgálta volna. A megvalósításról nincs adat.

1855-ben a rendőrigazgatóság az utcák és járdák naponkénti többszöri locsolását kérte. A tanács azt válaszolta, gondja lesz, hogy a városi tartalékigát – amennyire ez lehetséges lesz – erre a célra igénybe vegye, viszont a járdák öntözését az utcaseprők fogják kannákkal végezni. Az igyekezet – úgy látszik – nem sok eredménnyel járt, mert 1856-ban a rendőrigazgatóság most már kérés helyett [352](#)felhívja a tanácsot, gondoskodjék a „kerületi főváros”-ban az utcák locsolásáról és arról, hogy a seprésnél keletkező porfelhők ellen locsolással védekezzenek. Az ismét rendszeresített versenytárgyalásokon nyertes utcaseprőkkel a tanács éves, ún. bérleti szerződést kötött. Ebben a tanács kikötötte, hogy a járdákról és az úttestekről hetenként kétszer, a hetivásár után rögtön előzetes locsolás után kupacokba kell összeseperni a szemetet és külön az értékesíthető trágyát. Az elfuvarozásról a tanács gondoskodott. Nem az összes utcák, hanem csak a győri kaputól a bécsi kapuig terjedő főút vonal, továbbá a Kovácsszer, (a Lenin körút északi része), az Ógabona tér, a Színház tér, a Séta tér, (Széchenyi tér) és belváros tartoztak a seprendő közterületekhez. Az utcaseprők egy része nő volt. A seprendő területet a kilenc utcagondozó között osztották fel 9 szakaszra. Az utcagondozók kötelessége volt a hóeltakarítás és jégfeltörés is (SÁL XXV. 10147)²⁽¹⁴³⁾. A tanács 1857. június 25-i ülésén 3 új szerkezetű öntözőkocsi szerzését engedélyezte, mivel a régiék hasznavehetetleneknek bizonyultak. 1858-ban a tanács a gráci utcatisztítási szabályrendeletet mintául kéri el, mert a háztulajdonosokat akarta a járdák locsolására kötelezni. 1858. november 17-én a tanács Z. 10853. sz. hirdetménye jelenik meg, amely a háztulajdonosok kötelességévé teszi a járdákról a hó azonnali eltávolítását, a síkos járdáknak homokkal vagy hamuval való felhintését és olvadáskor a járdának újbóli letisztogatását. 1859. február 9-én a tanács 1214. sz. alatt az 1852. évi 2044. sz. rendelet kiegészítéseként hirdetményt bocsátott ki és ebben közölte, hogy trágyát, szemetet, törmeléket és hasonló anyagokat csakis ún. kavicsládákban vagy szegezett deszkaborítással ellátott kocsikon szabad szállítani. Úgy látszik, akkor sem sikerült az utcák tisztaságának biztosítása, legalább arra mutat a tanács 1860. július 12-én megjelent hirdetménye. Ez azt mondja, annak ellenére, hogy a hivatásos utcaseprők hetenként kétszer tisztítják a város összes utcáit, mégis azt kell tapasztalni – különösen a külső városrészekben, ahol állattartás van –, hogy napokon át ott marad az utcán a szemet. Ezért a háztulajdonosok kötelesek házuk előtt a járdát az állatok ki- és behajtása után, valamint anyagok lerakása, ill. fuvarozása után pénzbírság terhe mellett haladéktalanul letisztítani.

E hirdetmény kibocsátásának érdekes előzménye volt. Ugyanis a helytartósági osztály 1860. május 27-én közli a tanáccsal, lovag Benedek tábornagy – a königgrätzi csata később vereséget szenvedett hadvezére – tudomást szerzett arról, hogy Sopronban a köztisztaságról nem gondoskodnak kellően, ezért az osztály felszólította a polgármestert, intézkedjék, hogy hasonló panaszokra a város a jövőben ne szolgáltatson okot. Az önérzetes tanács 1860. június 12-i ülésén megállapította, hogy – az észrevétellel ellentétben – a belső városrészben erejéhez mérten gondoskodott a köztisztaságról, és ebben a tekintetben Sopron sok hasonló nagyságú városnak mintaképül szolgálhatna, ezért az átiratot irattárba helyezte. Mivel azonban a külső városrészekben az állattartás miatt gyakori volt a járdák bepiszkítása, a tanács jónak látta az előbb említett hirdetmény kibocsátását.

A „Harmonia” c. hetilap 1861. szeptember 29-i számában olvashatunk panaszt arról, hogy az előírásokat sokan nem veszik figyelembe, a fuvarosok sokat szemetelnek, és a szennyvizek szüntelenül folynak ki az utcákra.

Ugyanez a lap 1861. november 3-án azt írja, hogy a Magyar-kapu előtti borjúvásártéren a szalmát a vásár után nem szállítják el, hanem sokszor hosszabb ideig ott hagyják és a járókelőknek valóságos trágyadombon át kell közlekedniük, pedig a győri külvárosban van a legélénkebb idegenforgalom. Ez a lap 1862. május 7-i számában szóvá teszi, hogy az utcaseprők zöme munkakerülő alafás (kórházi vagy szegényházi ápolat) és nem hajlandók a seprés okozta porfelhőket locsolással megelőzni, pedig minden házban akadna víz. 1868-ban a városnak 1290 forintba került az utcák tisztogatása. A polgármesteri jelentés megállapította, hogy az utcák tisztasága terén mutatkozó hiányosságok megszüntetéséről mindaddig nem lehet szó, amíg a megfelelő köztisztasági rendszer megvalósításához szükséges hitelfedezetet meg nem szavazza. Az eszmecsere megindult, 353a szakértők kifejtették véleményüket, és figyelemre méltó kezdeményezések láttak napvilágot. A probléma most már nem került le a napirendről.

Régi szemeteskocsi

1869-ben Glozer József városkapitány, Klauzer Károly tanácsos és Filiczky Tódor főorvos a hagyományosan túlmenő, korszerű javaslatot terjesztettek a tanács elé a főbb közterületek öntözéséről. A javaslat az utcák öntözését locsolókocsikkal és tömlőkkel tervezte megoldani április 15-től szeptember 30-ig. A tanács 1869. augusztus 4-i ülésén a javaslatot elfogadta és kiegészítette azzal, hogy a locsolást száraz időjáráskor naponta kétszer kell elvégezni, a háztulajdonosokat pedig a tanács felszólította, hogy a házuk előtti járdát száraz időben szintén öntözzék meg reggel és délben. Új korszak kezdődött a köztisztaság terén városunkban. A célok világossá váltak, és következett a lépésről lépésre való

megvalósítás. Ezt mutatja a köztisztasági célokra fordított kiadások állandó emelkedése. Amíg ez az összeg 1869-ben – a polgármester jelentése szerint – 1163 ft volt, addig ez a ráfordítás 1873-ban 3092, 1874-ben pedig 3229 ft-ra emelkedett. A locsolás céljára a tanács 1872-ben két lovat vásárolt.

Az utcaseprést 9 szakaszra osztva továbbra is évről évre versenytárgyalás alapján adták ki, 1874 január havában a tanács hirdetménye a háztulajdonosok, ill. házfelügyelők kötelességévé teszi, hogy a havat a járdákról eltávolítsák, és az ónos esők beálltával a járdát fővennyel, hamuval vagy fűrészpórral pénzbírság terhe mellett felhíntsék.

A megindított fejlesztés további fontos szakasza, hogy 1883. január 11-én a törvényhatósági bizottság elfogadta az utcák nyári időben való öntözéséről szóló 2962/202 kgy. 1883. sz. szabályrendeletet, továbbá a szemétnak zárt kocsikban történő kihordására vonatkozó és a járdák tisztántartásáról alkotott 9197/19 kgy. 1883. sz. szabályrendeletet. Ez állapította meg a fizetendő szemétkihordási díjat és azt, hogy a szemetet hetenként kétszer bedeszklázott szekéren kell kihordani. Azoktól a háztól, ahol nem volt szemétködör, magánvállalkozó szállította el a szemetet a szeméttelre. 1887-ben az egészségügyi bizottság javasolta a közgyűlésnek, hogy a várost 12 szakaszra 354 osztva állandó utcaseprőket alkalmazzanak. A közgyűlés azonban a javaslatot nem fogadta el, hanem kimondta, hogy az utcák tisztántartását 2.253 Ft-nyi kikiáltási ár mellett nyilvános árlejtésen kell kiadni. A várost 18 szakaszra osztották fel és ezenkívül még 6 állandó napszámot is alkalmaztak a mellékutcák tisztogatására.

A törvényes kötelező közmunkát a hó, sár és por elszállítására, továbbá az utak fenntartásához szükséges kavics fuvarozására használták fel.

Az 1893. évi polgármesteri jelentés arról számol be, hogy a soproni önkéntes tűzoltóegylet ajánlatára a közgyűlés az utcák locsolásával próbaképpen egy évre az egyletet bízta meg. A locsolás március 15-től november 15-ig történt négy kocsival, amelyekhez a vizet az új vízvezeték utcai hidránusairól vették. 1894-ben a város már 20 szakaszra volt osztva és az utcán összesepert szemetet a városmajor bérlői szekérrel szállították el. 1898-ban a tanács az utcák öntözésére két vízhordó kocsit szerzett.

1906. április 26-án alkotja a közgyűlés a járdák és gyalogutak tisztántartásáról és öntözéséről szóló 4058/32 hgy. 1906. sz. szabályrendeletet, amely a telektulajdonos kötelességévé teszi a ház vagy telek előtti járda állandó tisztántartását, a nyári időszakban való locsolását, havazáskor a hó eltakarítását és fagyos időben a homokolást. Jellemző a kapitalista felfogásra a 8. §., hogy mulasztás esetén elsősorban a házmestert, ahol ez nincs, a bérlőt, illetőleg a ház vagy telek tulajdonosát kell felelősségre vonni. A háztulajdonost tehát csak az utolsó sorban kívánták felelőssé tenni, ami érthető, hiszen akkor a törvényhatósági bizottság többsége háziurakból állt. A por elleni küzdelemben fordulópontot jelentett a makadámutak olajjal való portalanítása. Sopron itt is az úttörők közé tartozott, már 1909-ben olajjal kezelt egyes utakat. Budapesten 1912-ben kísérleteztek először utak olajozásával, de kevés sikerrel. 1912-ben a Seltenhofer cég a közterületek hathatósabb öntözésére 2 db locsolókocsit, Hoffmann Rezső lakatosmester pedig az utcai szemét higiénikus szállításának biztosítására 1 db platókocsit, 30 db kétkerekű taligát és 120 db szemétkiűjtő tartályt szállított a városnak (430., 431. kgy. 1912).

A 430. kgy. 1912. sz. határozat kimondta, hogy az utcák eddigi locsolási rendszerével felhagy és a régi 5 kézi motolya és 2 locsoló kocsi helyett házi motolyával és 5 locsolókocsival fogja az utcákat öntözni. Ezért a város 3 új locsolókocsit szerzett, majd 1914-ben 60 db újabb szemétkiűjtő tartállyal és ezek szállítására további platókocsival bővítette köztisztasági felszerelését. A kitört világháború alatt váratlan nehézségek merültek fel. Ugyanis a magánvállalkozók lovait elrekvírták, így a városi tanács maga volt kénytelen a

házi szemét elszállítását ökrös fogatokkal végeztetni.

A tanács 7871/1917. sz. véghatározatában utasította a mérnöki hivatalt, hogy az utcák locsolásáról a lehetőség szerint gondoskodjék, és ha fogatos erő nem áll rendelkezésre, az öntözést kézi erővel biztosítsa. A háború utolsó éveiben a város még 2 db szemétszállító kocsit, 75 db 30 literes és 25 db 50 literes bádogtartályt szerzett a háziszemét gyűjtésére.

A Tanácsköztársaság fontos kérdésnek tekintette a városrendezés és a köztisztaság ügyét. Erre világít rá a város Intéző Bizottságának 1919. július 20-án hozott 13056/454. I. B. 1919. sz. határozata, amely megállapítja, hogy a város utcái nincsenek kellően locsolva, és ez az állapot a közegészségügy rovására esik. Ennélfogva az I. B. felhívja az elnökséget, intézkedjék az öntözőkocsik üzembe helyezéséről, és e célra szerezzen a katonai állomásparancsnokság segítségével huszár- vagy tüzerlovakat. Addig is, amíg a locsolókocsikat üzembe lehet helyezni, felhívja az I. B. a háztulajdonosokat, ill. a szocializált házak bizalmi férfait, hogy naponta locsolják a házuk előtt lévő gyalogjárót, és aki ennek a felhívásnak nem tesz eleget, azt a forradalmi törvényszék elé állítják. A felhívást Tóth intéző bizottsági elnök írta alá.

A 20-as évek köztisztaságára a vízmű fokozódó elégtelensége nyomta rá bélyegét. A vízhiány miatt sokszor kellett az utcák öntözését szüneteltetni. Így volt 1920, 1922, 1923-ban is. 1925. december 21-én a törvényhatósági bizottság megalkotta a háziszemét gyűjtéséről és elhordásáról szóló 9076/329. kgy. 1925. sz. szabályrendeletet. Ennek 1. §-a szerint a város területén a háziszemét gyűjtését, fuvarozását és felhasználását a város házi kezelésben maga látja el. A 3. §. kimondja, 355 hogy a háztulajdonos köteles a városi tanács által szerzett szabványos szemétyűjtő tartályt megvenni és azt állandóan használható állapotban tartani. Itt meg kell azonban jegyezni, hogy erre nem került sor, a háztulajdonosok továbbra is a legkülönbözőbb alakú és nagyságú selejtes edényeket használták erre a célra, ami érthetően sokszor keltett visszatetszést a várost látogató idegenekben. Különösen sok felháborodást okozott a szemetes edényeknek a kocsikra való feladása, ami porképződéssel járt, továbbá a rosszul záródó kocsik állapota. Az 5. § a háztulajdonosokra köztisztasági járulékot vetett ki a nyers házbérjövedelemnek a törvényhatósági bizottság által a költségvetés tárgyalásakor évről évre megállapítandó %-ában. 1927-ben a „Magyar Fantó Művek” szállítottak próbaképpen 3 vagon porolajat, 1928-ban már 65 000 kg porolajat szereztek.

Az 1928-i súlyos vízhiány újból nehézségeket okozott az utcák öntözésében. Ebben az évben a tanács locsolóautót rendelt a Seltenhofer cégnél, éspedig 4300 literes víztartánnyal (11227/1928). 1929-ben Fasching Mátyás lakatosmester 44 db szeméttartályt szállított az utcai szemét gyűjtésére. Ezekben az egységes típusú tartályokban gyűjtötték a mérnöki hivatal alkalmazásában álló utcaseprők az utcai szemetet, majd a gazdasági hivatal szállította el a komposzttelepre, illetve a szeméttelre. Rendkívüli feladat elé állította a hivatalt az 1929. év eleji hosszan tartó zord tél (–30° C) és a soha nem tapasztalt óriási hőmennyiség.

1928-ban már a makadám utak zömét olajozták, összesen 65 000 kg olaj felhasználásával. Akkor még kevés volt az aszfalt út. A következő évben 50 000 kg porolajat vásárolt a város, 1932-ben 72 000 kg-ot és 1933-ban 75 000 kg-ot.

A „Soproni Hírlap” 1933. június 14-i száma ismerteti a városi közigazgatási bizottság ülésének lefolyását, amikor Székely Géza szóvá tette a Lackner Kristóf utca „botrányos olajozását”. A felöntött olaj nem tapadt az útburkolathoz, hanem a járókelők és a kocsik összepiszkolták vele a járdákat és a lépcsőházakat. A mérnöki hivatal képviselője azt válaszolta, hogy az „Iterol” nevű magyar gyártmányú kátrányos olajat, mint legolcsóbbat használták fel, mert külföldi olaj szerzését a minisztérium nem engedélyezte, de „Iterol” olajat

a jövőben már nem fognak venni. (78.917/1933 BM.) A mérnöki hivatal az „Iterol”-t szállító szombathelyi vállalat keresetéből minőségi kifogás címén 10%-ot vont le. Az árkülönbség elég jelentékeny volt, mert míg a kátrányos porolaj, az „Iterol” 19 P-be, addig az ásványolajból előállított porolaj 33 P-be került. Az 1934. május 14-i közgyűlésen Újhelyi Dezső azt fejtegette, lehetetlen, hogy az olajozás körül még csak most tárgyalnak, amikor a porfelhő már elviselhetetlenné válik. Mivel a meghirdetett versenytárgyalás eredménytelen maradt, a tanács szabad kézből bízta meg a „Fanto” R. T-t 76 525 kg ásvány-porolaj szállításával. Egyben felhatalmazást adott a tanács a mérnöki hivatalnak, rendeljen a Helvey Tivadar budapesti vegyészeti gyártól 5000 kg kátrányos porolajat és kipróbálás céljából vonja be vele a Kis utcát. Panasz nem merült fel.

Az 1937. októberi közgyűlésen Kövesi Antal elégtelennek nyilvánította a portalanítás addigi rendszerét és javasolta, hogy a város ezt a kérdést akár olajozással, akár egy második locsolóautó szerzésével oldja meg véglegesen. A mérnöki hivatal viszont azt jelentette, hogy újabb locsolóautó vételére azért nem tett eddig előterjesztést, mert a meglevő 6 öntözőkocsi közül csak négyet tud a rendelkezésre álló hitelkeretből állandóan üzemben tartani, tehát elsősorban több hitelt kell megszavazni (18503/1937 V.).

Az útfenntartási anyagok szállítására hirdetett versenytárgyalásra 1940-ben ásványporolaj-ajánlat nem érkezett, ezért a tanács kénytelen volt a kátrányos olajjal való portalanítással megelégedni. A munkával 1/2–1/2 arányban a Mayer Dávid – Horváth és Oláh soproni céget bízták meg. A legtöbb makadám-burkolatot olajjal portalanították, összesen 77 000 m² területtel.

Az 1941. április 9-én kelt 6075/1941. V. sz. határozat megállapítja, hogy a közutak portalanítását a korábbi évek eljárásai szerint az ásványporolaj hiánya miatt nem lehet biztosítani. Egyedüli lehetőségként a porkátránnyal való portalanítás jöhet számításba. A beérkezett ajánlatok közül mint legolcsóbbat a város Mayer Dávid ajánlatát fogadta el, 3 356 évi fenntartási kötelezettséggel 55 000 m² területre.

Az utcák locsolásában ismét zavarok jelentkeztek az egyre fokozódó vízhiány miatt. Az esztelen háború fontosabb feladatokat állított előtérbe: a légvédelmet. A front mind közelebb ért városunkhoz, egyre gyakrabban bődültek fel a légvédelmi szirénák, és 1944. december 6-án megkezdődött Sopron bombázása. Új feladatok jelentkeztek: mindenekelőtt az életmentés, sorrendben következett a vagyonmentés, a helyreállítás és a romeltakarítás. Az 1945. január 11-, 12- és 20-i rendkívüli hóesés napokon át tette lehetetlenné a járműközlekedést és a város lakossága többségének kellett részt vennie a hóeltakarításban (2317/1945).

Amikor a szovjet hadsereg 1945. április 1-én felszabadította Sopront, az egyik fő feladat a romeltakarítás lett. Az utcákat ellepte a törmelék, sőt a belváros keskeny utcáit helyenként több méter magasságban torlaszolták el a romok. A szovjet hadsereg segítségével sikerült a fő közlekedési utakat szabaddá tenni, és mivel a város anyagi erőforrásai igen csekélyek voltak, csak a dolgozók társadalmi munkájával lehetett úgy-ahogy legyűrni a nehézségeket. A munka nagy körülményt igényelt, mert minduntalan bukkantak elő fel nem robbant bombák, amikor a tűzszerészek segítsége vált szükségessé.

1945. augusztus 23-án a szovjet városparancsnok kifogásolta, hogy a városban igen sok a szemét, és felhívta a város vezetőségét a legszigorúbb intézkedések megtételére. Mivel a városi fuvarüzemnek sem lova, sem kocsija nem volt, a mérnöki hivatal előfogatok és közérő igénybevitelével oldotta meg a szemét fuvarozását. A legnagyobb baj a törmelék elhelyezésével keletkezett. A kényelmes fogattulajdonosok és fuvarosok röstellték, hogy az emelkedőn át meglehetősen távolságban elérhető Pozsonyi úti szeméttelre vigyék a gyakran nem éppen esztétikus rakományokat, inkább közeli helyeket, elhagyott utcákat és tereket

kerestek fel, ahol többnyire az éj leple alatt rakták le a törmeléket és szemetet, így a Majorközben, a Papréten, az Ibolya réten, a Káposztás kertben a Lackner utca folytatásában és a Csengery utca környékén. De itt sem a számtalan bombatölcsérbe, hanem csak melléje. A város széle tele lett illegális szemétteltelepekkel. Baj volt, ha a mérnöki hivatalnak eszébe jutott egy tervezett utca feltöltését megkezdeni, mert akkor óhatatlanul megindult a lavina, a szemétnak áradata, amelynek nem lehetett megállást parancsolni. A „Törmelék lerakása tilos” szövegű táblák elhelyezése, a hangos híradón és falragaszokon való intelem mind hiábavalónak bizonyult. Az egyetlen ellenszer, az „in flagranti” tettenérés a legritkább esetben sikerült. Ezek a körülmények járultak hozzá, hogy Sopron elvesztette az egyik legtisztább magyar város hírnevét.

Az utcai szemét eltávolítása a régi módszer szerint folyt tovább. A mérnöki hivatal alkalmazásában álló utcaseprők tisztogatták az úttesteket és egységes típusú taligás tartályokba gyűjtötték az összesepert szemetet, amelynek elszállítása a városi gazdaság feladata volt. A háziszemét eltávolítása is a régi módon történt. A szemét elszállítására a város 1950-ben 3 szemetes kocsit szerzett be.

Alapvető változást hozott az 1950. évi I. törvény a tanácsi rendszer létesítéséről. A soproni városi tanács 1950. augusztus 15-én tartotta alakuló ülését. Az új tanács 1950. október 1-én hozta létre a Soproni Köztisztasági Vállalatot, amely 1956 januárjában útkarbantartó és takarító részleggel bővült.

Az utak és terek tisztántartására a műszaki osztály minden évben szerződést köt a vállalattal. A szerződés értelmében a vállalat kötelessége a város belútjainak naponkénti seprése 512 206 m² kiterjedésű közterületen, a szemét összegyűjtése és a szemétteltelepre való szállítása, továbbá az utcák és terek locsolása, sáros időben a szükség szerinti sártalanítása, téli időben a hó eltakarítása és külön a piacterek tisztántartása.

Az utcák és terek tisztítása a tanácsnak 1950-ben 481 000, 1951-ben 525 000, 1956-ban 877 000, 1960-ban 1 079 000 Ft, 1962-ben 1 149 000, 1964-ben 1 348 000 és 1965-ben 1 445 000 Ft-ba került, tehát a ráfordítás állandó emelkedést mutat.

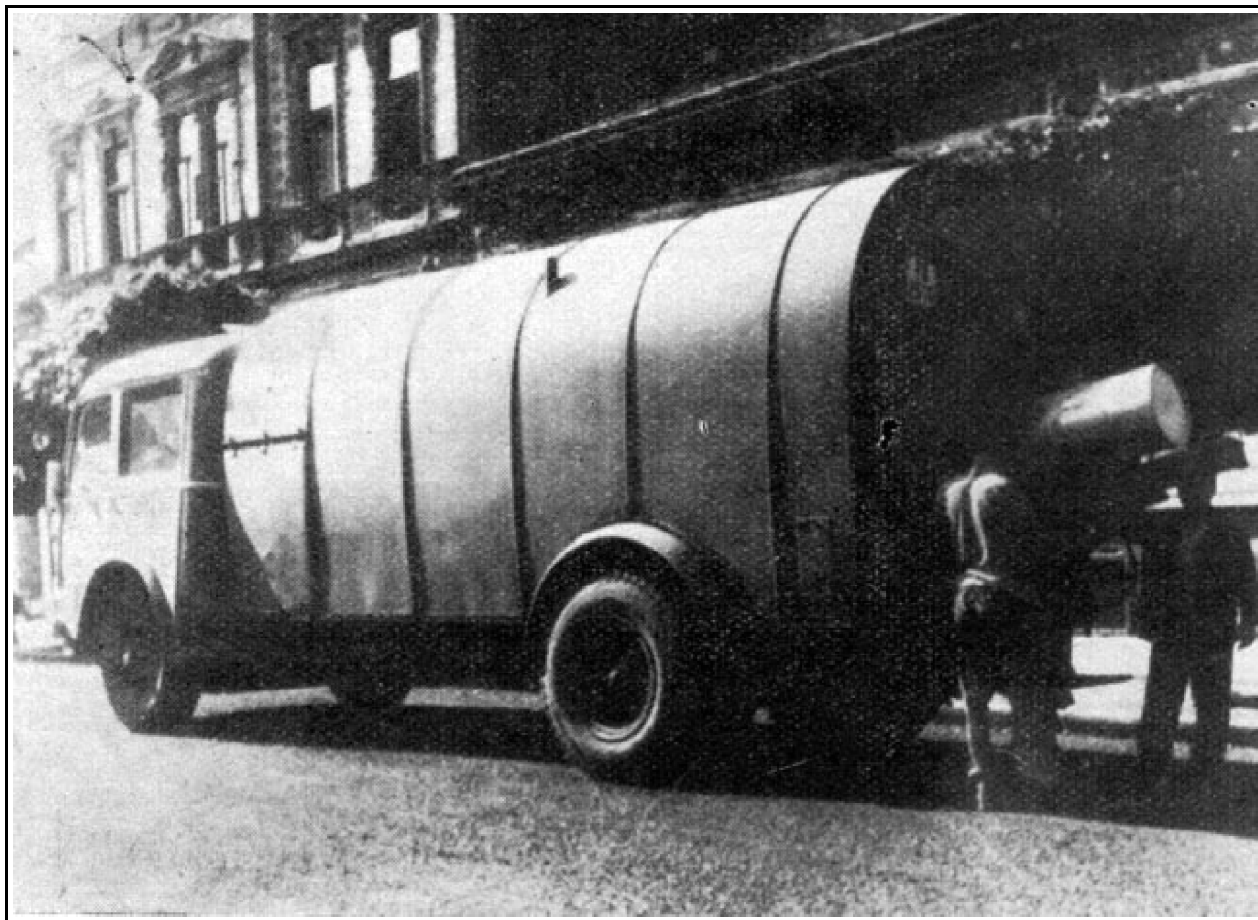
A közterületek tisztántartását 1961-ben 44, most 46 utcagondozó látja el. Sajnos a létszám kevés és főleg ezen a vonalon az a hiba, hogy a dolgozók zöme kiöregedett és nem teljes munkaképességű. Ennek azonban az erősen fejlődő gépesítés mellett már nincs nagyobb jelentősége. ³⁵⁷Az utcai szeméttartályok gyűjtésére 27 db szeméttároló szekrény áll rendelkezésre, ahová a tartályokat el lehet helyezni. A tartályok elszállítását tehergépkocsikkal végzik.

Fontos elemei a köztisztaságnak az utcai hulladékgyűjtő kosarak. Ezekből 60 db van. Az utcák tisztántartásához szorosan kapcsolódik a portalanítás kérdése. A vállalatnak csak egy erősen elhasználódott locsolóautója volt, de 1960-ban egy újabb locsolóautóhoz jutott. Ez egy „Csepel” típusú öntözőgépkocsi.

Az állandóan visszatérő vízhiány miatt a vállalat sokszor küzd nehézségekkel. Ilyenkor az Ifjúság téri TŰZÉP-telepi kutat és az Ady Endre úti régi malátagyári galériaaknát kell igénybe venni. A kúthoz szerelhető motoros szivattyú segítségével töltik meg a locsolóautókat. Az olajjal való portalanítás az aszfaltburkolatokon a csúszási veszély miatt megengedhetetlen, viszont a makadámutakon nagyon költséges és csak rövid tartamú. Szerencsére a makadám burkolat évről évre fogy.

1957-ben a megyei tanács vállalatfejlesztési alapból egy seprőgépet adott a vállalatnak. Ugyanebben az évben felújították az öntözőkocsit is. A vállalat központi O. T. keretből 1963-ban egy „P. U. Gaz” típusú

seprőkocsit, majd 1964-ben egy „KPM Universal” Zill típusú locsoló mosató- és seprőgépkocsit kapott.

„Kuka” gépkocsi

Új korszakot jelentett Sopron köztisztaságának történetében, amikor 1959-ben megjelentek a „KUKA” háziszeméthyűjtő gépkocsik és a házak megkapták a hozzátartozó szabvány-tartályokat, 1962-ben a vállalat beszerezte a 3. gépkocsit is. Azokban az utcákban, ahol a KUKA nem tud közlekedni, ott a háziszemét gyűjtése ún. „félpormentes” gépkocsikkal történik.

Az új köztisztasági korszak jogrendjét a „Közterületek tisztántartásáról és a háziszemét gyűjtéséről” szóló 1/1960. sz. tanácsrendelet szabályozza. Ez a rendelet meghatározza, hogy a járművek közlekedésére szánt közterületeken, valamint az egyéb nyilvános közterületeken a szemét eltakarításáról a városi tanács végrehajtó bizottsága a városi Köztisztasági Vállalat útján gondoskodik, viszont a járdák tisztántartása az ingatlan tulajdonosának kötelessége. Ugyancsak a tulajdonos [358](#) tartozik a járdát locsolni, a hótól megtisztítani és ólmos eső esetén felszórni. A rendelet kimondja, hogy a háziszemét elszállítását a Köztisztasági Vállalat végzi, de a tulajdonosnak meg kell fizetnie az egységes tartály árát és a szemétfuvarozási díjat.

Nagyrészt feleslegessé fogják tenni az utcaseprők sokszor kifogásolható munkáját az utcatisztító kiségek. E gép prototípusa a Fővárosi Köztisztasági Hivatal tervei szerint már el is készült, sőt sikeres bemutatása

is megtörtént. Ezt a kiscépet permetező és önelszívó berendezéssel látták el. Előreláthatólag néhány éven belül kapható lesz.

Ha végigtekintünk városunk köztisztaságának történetén, vitán felül meg kell állapítanunk, hogy ma Sopron nem tartozik a legtisztább magyar városok közé. Mi ennek az oka? Mindenekelőtt az, hogy a legtöbb háborús kárt szenvedett vidéki város helyreállítása még nem fejeződött be. De ez tervszerűen folyik tovább és folytatódik a közművek felújítása, a légvezetékek eltávolítása és a kábelesítés is. A másik akadály, hogy még hiányoznak egyes fontos és korszerű köztisztasági gépek. Ha a köztisztaság gépesítése befejeződik – ami hamarosan várható –, biztosak lehetünk, hogy városunk visszanyeri a városok tisztasági versenyében elvesztett első helyét.

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Varjú Sándor: Adatok a cenki malmok életéből

Varjú Sándor: Adatok a cenki malmok életéből¹⁽¹⁴⁴⁾

A malom az 1950-es évekig a cenkiek életében fontos tényező volt. A falu népének egyik fórumát alkotta, ott minden parasztszalád megfordult, „hiszen mindenkinek örölni kellett gabonát” (Mórocz Ferenc). *A malom körül mozgalmas élet alakult évszázadokon át, mely nélkül a lakosság néprajzi képe nem volna teljes.*

Malom – az oklevelek szerint – 1410-ben biztosan volt Cenken, amikor a cenki malomra vonatkozó megállapodáskor az Ikva neve is előfordult Nicky János és testvéreinek, valamint Czenki Miklós és leánya, Klára asszonynak egyezsége alkalmával.²⁽¹⁴⁵⁾

Az Ikva vizén *vízimalmok* álltak. 1613-ban a csepregi molnárcéh levelében felsorolják az Ikva patak malmait, Nagycenken kettőt, Kiscenken egyet.³⁽¹⁴⁶⁾ Azóta három malom hosszú ideig szerepel a község történetében. A kiscenki vízimalom az uraságé volt, az Ikván az urodalmi mosóházon alul lehetett.⁴⁽¹⁴⁷⁾ Nem tudni pontosan, mikor szűnt meg, helyette a múlt század végén létesült *a kiscenki malom*, mely már nem vízimalom volt (1. sz. kép). A szájhagyomány megőrizte, hogy a jelenlegi kiscenki malom elődjét egy Szuszki (?) nevű lengyel emigráns építette 1895-ben. Később a malom gazdái változtak, így Szuszki veje, bizonyos Gazdag Sándor, majd Szekendi György, később Keglovich Richárd (1929-től) volt a gazda, aki Sopronból jött. Tulajdonos és molnár volt egy személyben, amíg a malmot államosították.

A két nagycenki malom mindvégig vízimalom maradt. Az egyik régebben elpusztult már, a helyét az öregek tudni vélik. A patak alsó folyásánál, a völgyben, ahol jelenleg átjáró visz a patakon át, a Bálintkúti dűlön keresztül a MÁV állomásig. Itt a malom a jobbágytelkek ³⁵⁹egy részére épült, ezért a Piller család őseinek, a Pálfiaknak a mezőn adtak külön területet „*bonifikáció*” címén a portájuk helyett.⁵⁽¹⁴⁸⁾ A másik nagycenki malom a jelenlegi közelében lehetett, többször elpusztult ez is, de felépítették. Urodalmi malom volt, a saját embereinek örölt elsősorban.

Tehát az újabb időkig valóban három malom híre maradt fenn a faluban, és a legújabb időkig *a szomszédos falvak ide jártak örölni*. Ebben a században pl. a kiscenki malomba a következő tíz szomszédos község lakossága hordta az örölni valót: Balf, Fertőboz, Fertőhomok, Hegykő, Hidegség, Kópháza, Nagylózs, Pinnye, Pereszteg, Szécseny és maga a cenki lakosság (Keglovich Richárd).

A kiscenki malom. 1964. Németh János felvétele

Ezek az adatok könnyen érthetővé teszik, hogy a *malmok élete*, a molnárok munkája mennyire hozzátartozott a nagycenki nép gazdasági tevékenységéhez, egyben társadalmi életéhez. Ők a molnárokat csavaros eszű embereknek tartották és tartják ma is. Amíg a malmok az urodalom birtokában voltak, igen erősen ki voltak szolgáltatva az uraság tisztjei önkényének.⁶⁽¹⁴⁹⁾ Minden szem gabonával el kellett számolniuk. Így aztán a molnárok a kis jövedelmet igyekeztek furfanggal növelni. Becsapták a földesurat, a parasztot, de még a papot is. A hét végén a papnak ingyen kellett őrölni,⁷⁽¹⁵⁰⁾ a molnár igyekezett, hogy minél kevesebb őrleményt adjon át a papnak. Hagyományként él a nép között ma is, hogy ilyenkor kevés vizet eresztett a malomkerékre, lassan őrölt, a pap lisztje nehezen szaporodott.

Az ilyen furfangok aztán öröklődtek közöttük a jelen századig. A *molnár mindig „sírós” ember volt* – emlékeznek – „szidta a rossz minőségű gabonát, az őrletőket a konkolyos gabona miatt”. A molnárok erősen vámultak. A vám körül mindig viták lehettek. Így Sopron vármegye – a sok panasz után – jónak látta (1880), hogy *szabályrendeletben* rendezze ³⁶⁰az őrlési vám kérdését. Eszerint: „...az Ikván Kis-Czenktől lefelé... az őrrendő szemnek egy tized része fog vámul vétetni”. „...A... fent nevezett helyeken felül fekvő, úgy minden más megyei patakokon fekvő malmokban őrrendő szemnek tizenhatod része szolgál vámul”. Úgy látszik tehát, hogy szükség volt az őrlés vámjának a szabályozására, mely mindkét részről megnyugtató lehetett. A szabályrendeletből megtudunk mást is. Szabályozza a vámon kívül fizetendő díjat, mert az csak az őrlésért járt, ha a molnár maga őrölt, vagy pedig, „ha az őrő maga fárad őrlése körül”, ez esetben a fizetendő „kr. osztrák értékben kevesebb”.⁸⁽¹⁵¹⁾ A szabályrendelet arról is

intézkedik, hogy aki éjjel őröl vagy őrlet, a gyertyát vagy természetben vagy teljes értékben tartozik a molnárnak megtéríteni.

Nagycenken máig közszájon járnak a molnár vámjával kapcsolatos *anekdoták*. Többen beszéltek: Ha a paraszt nem ügyelt, a molnár a vámot az őrlésért kétszer vette ki. Amikor a paraszt látta és amikor nem látta. A molnár kérdezte az inasától: „Kivitted-e vámot? Az inas felelte: Ki! – Látta-e a gazda? – kérdezte tovább a molnár. – Nem! – Akkor vedd ki, hogy ő is lássa!” – És az inas kivette a vámot még egyszer (Ruzits Lajos, Sobor Ferenc, özv. Bene Mihályné).

Nem kellett tehát féltetni a molnárt. Ma is beszélnek, hogy a molnárok könnyen „gazdultak”. „Szép nagy házakat épültek”. Ma is úgy mondják a molnár házára, hogy „liszt-ház” vagy „lisztes ház” (Trencsér László).

A néprajzi kutatót leginkább *a malom körül kialakult mozgalmas élet* ragadja meg. A központi alakok a molnár és legényei voltak. Tőlük függött, hogy milyen finomra őrlik a lisztet. Tudjuk, hogy a régi malmok, különösen a vízimalmok egyszerű szerkezettel dolgoztak. A néhány kerék lassan őrölt, a liszt gyakran „paraszt”-ra maradt, azaz „gorombára”. Az ún. szítás malmok csak ebben a században honosodtak meg, amikor jobb lisztet nyerhettek. Ezek a ún. „visszaöntéses” malmok voltak. Ha a szem egyszer lefolyt, visszaöntötték a garatra aszerint, hogy milyen finom lisztet akartak, esetleg másodszor, sőt többször, 6–7 (?) ízben is (Ruzits Lajos). Tehát lassan őröltek, közben volt idő szórakozásra. Olyan malmok voltak ezek – mint mondták –, melyeknek „egy szem kevés, két szem sok”. Aztán a vízállás erősen befolyásolta az őrlet. Ha magas volt a vízállás, az volt a baj, ha alacsony akkor meg az. A parasztembernek fel kellett készülnie, hogy soká tart az őrlet, sokáig lesz a malomban. Rendszerint sok volt az őrlet a malom körül. Ilyenkor megpróbálkoztak a keresztúri malommal, sőt Szerdahelyre (Fertőszentmiklós mellé, „ma egyben van Szenmiklóssal”) is elmentek „gyermekkoromban őrletni” (Szommer Pál). Megesett, hogy a nagy kapuvári malomba is, „az nagy volt, ott könnyebben ment” (a Berg-féle malom volt, évtizedekkel ezelőtt). De „visszaédesedtek” a helyi malomhoz, mert mégis az volt közel.

Hogy az őrlet gyorsabban menjen, a molnárnak kedvezni kellett, ezért mindenki maga hordta a gabonáját a garatra. Az őrlet az érkezés sorrendjében történt. Aki közben „elkódorgott”, azt hátra vetették. „Tételes őrlet” folyt, vagyis a „parasztpolgár” a saját búzájából őrlet lisztet kapta vissza. Ezt „*magánőrlet*” néven is nevezték. A *csereőrlet* csak ebben a században jött szokásba a nagyobb malmoknál, ahol készlet volt. Itt a gabonát beadták, már viheték is helyette az őrleményt. A kisebb cenki malom egész nap járt, éjjel-nappal. Sokszor a molnár legényei lefeküdtek, a parasztra hagyták az őrlet. „Az őrlet nem lehetett siettetni, egy-két, sőt három napig eltartott” (Ragacs Kálmán). Az időt el kellett ütni. Enni-innivalót mindenki vitt magával, a molnárnak is jutott. Bort is vittek, „akkoriban mindenkinek volt bora”. Került néha cigány is. A malom szomszédságában lakó öregek beszélnek, hogy sokszor volt nagy mulatás, felverték a tájék csendjét. A kiscenki malomnál pajtát is építettek, oda bekötötték az állatokat, a marhákat. A szekereket lefedték ponyvával, könnyen várhattak. Az egykori öreg őrlető ember így mondta el ezt:

361 „A malomban a polgárok ittak. Elment, vitt egy tarisznya kenyeret, sonkát, kóbaszt és melléje egy-két üveg bort. Amíg a malom járt, ezt a bort itták a segédszobában. A cenkiek szerint itt nagy tivornya volt” (Pusztai Antal). Sokszor kártyáztak. „A malomban a segédek szobája volt a központ, ott boroztak. A malom nem kötötte le nagyon a molnár idejét, de a segédek hosszú ideig dolgoztak, gyakran 24 órát, közben aludtak egy kicsit.”

Nem mindig ment ilyen jól a molnároknak. A múlt század második felében azért nem, mert egyre

szaporodtak a gőzmalmok. Így alakult ki a „csuvározás” szokása. A molnár csuvározott, vagy csuvároztatott. Vagyis mivel nem mindig biztosíthatta a folyamatos őrlést, „fogatot tartott, csengő szólt a kocsiján vagy lován, és ment az őrlésért” (Ruzits Lajos). A csengőszóra az emberek kinéztek az utcára, szóltak a molnárnak, aki gyakran még a padlásra is felment a gabonáért. Elvitte az őrlendőt, legközelebb visszahozta a kész „őrlés”-t. Közben elkészítették neki a másik őrlőni valót, amelyet aztán szintén visszavitt. Így csuvározott Nagycenken G. K. még 1949-ben is. Egyébként a nagycenkiek a malomba csak búzát vittek, az árpát, kukoricát maguk darálták.

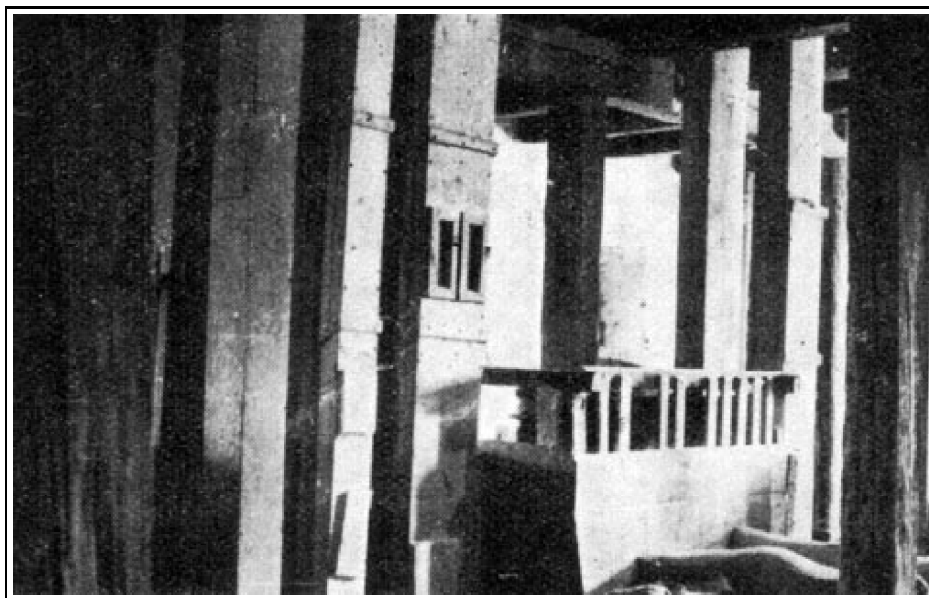
A nagycenki malom. 1964. Németh János felvétele

Érdemes néhány gondolattal megemlékezni a *nagycenki malom épületéről*. Ruzits Lajos, a jelenlegi tulajdonos – maga is molnár – így beszéli el a malom történetét:

„A malom és lakóház egybeépült. (2. sz. kép). A malomrészt Széchenyi István építtette a régi malom helyére (1837?). Mint urodalmi malom működött, elsősorban a cselédeknek őrlött. A molnárok részesként működtek régi időtől a malomban, ún. „malomkezelők” voltak. Később az uradalom leállította a malmot, csak mint daráló működött tovább. Majd villanyfejlesztőként használták a cselédlakások számára. Egy időben a cukorgyárnak is fejlesztett világítást meg a közelben lévő békavári és szigetvári lakásoknak. Erre az időre sokan emlékeznek, a malom csak az éjszakai világítást adta. A gyári villanyfejlesztő később egy Diesel-motor volt. 1948-ban szövetkezetesítették a malmot, akkor felújították, mert korszerűtlenné vált.

Kiadták bérletbe, M. F. volt a bérlő 1949 decemberig. Akkor államosították. Később Ruzits Lajos megvette, ³⁶²mint malom megszüntette a működését. Egy ideig darálóként dolgozott, jelenleg a tsz. raktára.”

Figyelmet érdemel a *belső*, farészes *szerkezete*, melyben régi részek még találhatók az 1830-as évekből. Mint vízimalom – szerintünk műemlék jellege van – ipari műemlékként kellene helyreállítani. (3. sz. kép). Az épület fedélszéke érdemel még figyelmet.

A nagycenki malom belseje. Németh János felv.

A malom épületének rövid története beszédes példája annak, milyen *változáson ment keresztül egyetlen gazdasági objektum* az utolsó fél évszázadban is. A valamelyest épen maradt épület és berendezés megmutatja, milyen lehetett az eredeti malom. Természetesen a gépi berendezése sokat változott az eredeti harmados, vízikerekes malomtól a turbinásig. A körülötte kialakult pezsgés a község népi életének egy darabja.

Nem kevésbé érdekes a *kiscenki malom története*. Ezt Mórocz Ferenc beszélte el, aki sokat dolgozott ebben a malomban, ismerte, mert itt volt inas is. 1937-ig a múlt században épült malom épülete volt meg. Akkor építették a kétemeletes házat, látták el új szereléssel, modern hengerekkel és szitákkal. A szerelést az akkori szombathelyi gépgyár végezte. 1943-ig szívgázmeghajtású malom volt, akkor villamosították. Ez is visszaöntéses rendszerrel dolgozott, azaz egy-egy hengerre többször „ráhúzták az anyagot”, addig őrölték, amíg nem jött ki belőle a megfelelő minőség (százalék). Ez a malom is „átjáróház volt, akár a templom”. „Bement a polgár egy kocsí gabonával, 3–4 napig is ott ténfergett, míg rákerült az őrlés. Itt is a saját búzáját őrölte meg, várt, hozta az enni-innivalót. A paraszt-polgár ott éjszakázott, a molnár felöntötte a napi adagot, akkor nyugodtan aludt néhány órát. A malom keveset végzett, sokáig kellett várni, amíg „lejött egy járat”. Ez teszi érthetővé, hogy miért volt régebben egy faluban is több malom. A molnár akár elmehetett saját ügyeit intézni. Az egyik régebbi kiscenki molnárról beszélnek, felöntött néhány mázsa búzát, aztán elment a szomszéd faluba búcsúra. Jól kimulatta magát. Mire visszatért, éppen akkor „fogyott le neki”. Még ő „duruzsolt”, hogy milyen hamar lefolyt a búzája. Egész éjszaka tartott, míg a malom „4–5

mázsát megdörgölt”. Később a gépekkel többet tudtak őrölni, napi 35–40 mázsát, utóbb pedig már 120 mázsát. Az államosítás után az ún. „bejáró őrlés” megszűnt, a kismalmokat leszerelték. A kiscenki malmot takarmánykeverővé alakították át, állattápot kevernek benne a környék tsz-einek. Ma is központi hely, a fogatok, teherautók időnként megjelennek a malom előtt, az egész soproni járás tsz-ei ide járnak „állattáp”-ért. Amíg az átvétel tart, jut idő szót váltani.

363 Adatközlők a következő nagycenki lakosok:

özv. Bene Mihályné, 1880, Gyár utca 18. Parasztpolgárásszony, a régi évtizedek jó ismerője, 1962-ben meghalt.

Szommer Pál, 1889, Gyár utca 8. Idős parasztember.

Hofner István, 1896, Soproni utca 58. Volt urodalmi béres, tsz. éjjeliőr.

Keglovich Richárd, 1907, Kiscenki utca 62. Sopronból beköltözött volt molnár.

Mórocz Ferenc, 1911, Hidegségi utca 6. Volt molnár, malombérlő, malomi ellenőr.

Pusztai Antal, 1898, Soproni utca 90. Nyug. vasutas, jó elbeszélő.

Ragacs Kálmán, 1893, Gyár utca 63. Volt urad. kocsis, majd állatgondozó, jelenleg nyugd.

Ruzits Lajos, 1914, Gyár utca 50. Volt molnár, jelenleg a takarmánykeverő vezetője, bevándorolt, jó adatközlő.

id. Sobor Ferenc, 1897, Kiscenki utca 32. Volt parasztpolgár, nagyszerű elbeszélő, igen jó adatközlő.

Trencsér László, 1908, Hidegségi utca 5. Gyógynövénygyűjtő.

özv. Filác Imréné Magyar Mónika, 1886, Soproni utca 35. Volt parasztpolgárásszony, 1963-ban meghalt.

Az adatgyűjtés 1962–65-ben folyt.

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Jenei Ferenc: Wittnyédy István ismeretlen levelei III. rész

Jenei Ferenc: Wittnyédy István ismeretlen levelei III. rész

Eperjesről ír Kiss István jezsuitának, I. Rákóczi Ferenc anyja, az özvegy fejedelemasszony, Báthory Zsófia gyóntatójának 1668. január 27-én: „Enis becsülettal vettem az Kegyelmed levelet, continentiaiat (tartózkodását) ertem, hogy egy mast eckoraigh nem lattuk, nem en vetkem, miuel Baan Uram ő Nagyságátul vartam, kinek mind Nagy Ferenc, mind Szenthe Balint Uramektul, tudtara adtam ala iöveltelemet, vartam parancsolattyat ugyan ő kegyelmek által, de csak az ő Nagysága elmenetele után uehettem ualaszat ő Kegyelmekeknek. Hallottam ő Nagysága némely Atiafiackal elis kezdte volt az tractat, de sine effectu, (siker nélkül) miben mult, valosagal egyebet nem tudok, annal, az mit tudtomra adot Nagy Ferenc Uram, hogy az dologh inter spem (reményben) maradot. Mit concludalhassak (következtethesek) en? itellye megh Kegyelmed. Tudatlan dologrul consideratiomat (beleegyezésem) hogy adgyam? Vagy az

Meltosagos Feidelem Aszony ö Nagysága, vagy Kegyelmed taneczon megh, mit cselekedgyem, valami hatalmamban vagyon, el követőie leszek. En ezennel Uyhelben megyek, ottis megh adom az mit hoztam, annak az kinek szól, es tudakozodom, miben vadnak az dolgok. Azonban nem tagadhatom, gyanos Baan Uram ö Nagysága el menetele előtt, kinek operatioianak (munkálkodásának) iol lehet mas modgya uolt, de vegünk, mind kettőnknek egy, minemő ky menetele leszen, az holnapy nap engemetis fogh ugy tanítani többet tudgyak és lassak, mint ma.”²⁵⁽¹⁵²⁾ Úgy látszik a jezsuita is tudott Wittnyédy küldetéséről, e levél hangja ezt látszik bizonyítani.

Felvidéki útját felhasználta, hogy Eperjesre is ellátogasson. Felkereste az ott tanuló Petrőczy úrfiakat is. Levelének post scriptumában írja: „Miklós ur nem szinten iol erzy magát, de nem halasos, tegnap elot ot voltam nalok, föl öltözve uolt, ma mondta István Ur, ma is nem iol erzy magat, csömörnek gondollyak, iol tanulnak, ma Imrisko is it vagyon kergety őket, hogy iol tanullyanak.”²⁶⁽¹⁵³⁾ Imrisko, aki unokatestvéreit tanulásra ösztökéli, Thököly Imre.

1668 nyarán ismét a Felvidéken jár, Wesselényi Ferenc özvegyéhez, Széchy Máriához nem jutott el, de kimentette magát: „Lipcsén 28 preteritis (e hó 28-án) irt Nagyságod meltosagos levelet tegnap vettem minden alazatossagal. Tudgya Isten szegenlem, es igen nagy szerencsetlenségemnek tartom, nem udvarolhatok Kegyelmes parancsolattiar, tartozasom szerint. De mivel megint posta ³⁶⁴forman kenszerittetem fel mennem, vezetek lovam, lovas legenyim nem leven, kiokel az hegyeken atal ló haton mehetnek, azonban szekerem az Orszagh uton el mehetne, mellyet lovagolvan el erhetnek, hogy Nagyságodhoz be nem mehetek. Alazatossan bocsanatot varok, ha vagyon oly dologh, mellyet Becsben, vagy az taion ream bizhat Nagyságod irassal csak vegyem Nagyságod Kegyelmes parancsolattiat, nagy nyeressegemnek tartom, ha cselekedetemből el hihety Nagyságod, hogy az mint uoltam, mostanis vagyok, Nagyságod holtig valo alazatos szolgália.”²⁷⁽¹⁵⁴⁾

Egy év múlva, 1669. június 7-én Sopronból ír Zichy István kamara-elnöknek. Peres ügyben mint ügyvéd fordul hozzá. A levél nem érdekes, de a levél hátlapján egykori vörös ceruzás megjegyzés: *Inutilia*. Bizonyíték, hogy a levél megfordult a Wesselényi-összeesküvés bírának kezén, és a vád szempontjai szerint használhatatlannak találták.²⁸⁽¹⁵⁵⁾

Ebben az időben Zrínyi Péter már felfedte gróf Rottal Jánosnak, a magyar ügyekben mindenható császári tanácsosnak, Petrőczy és Wittnyédy kalandos tervét Lipót császár elrablására. Wittnyédy mit sem sejt. Az 1669 tavaszán az eperjesi tanácskozásról hazatérőben találkozott Trencsénben Petrőczyvel, majd június 18-án Sopronból ír. Levelében megint csak szervez: „Ugy ertetem, Kalinkius, nem volna keduetlen Tarnoczy Urammal el jönny ide az my synodusunkra, kérem Nagyságodat mostis az mint Trencsenbenis kertem, ha mindketten nem is, vagy csak egyiket Nagyságod küldje el mert maskeppen ighen megh fogiatkoznank is nagy confusio követne bennünk.”²⁹⁽¹⁵⁶⁾ Kalinkius – Kalinka Joachim és Tarnóczy Márton ev. superintendentensek voltak. Az előbbi a Wesselényi összeesküvés után a pozsonyi iudicium delegatum elé idézték és száműzték.³⁰⁽¹⁵⁷⁾

Szervezkedő útjaival függ össze július 9-én kelt levele, melyet Pozsonyból írt Petrőczynek: „my 22 megh indulunk, az Stubnay fürdőben és Trenczenben akarunk lenny, ha valamely törtenendő es rementelen ok megh nem akadaliöz, kerem Nagyságodat, ne szannia egy emberenek faratsagat, irion Körmöczre, hogy házoknál Stubnian lehessen szállasunk, ha penigh ott nem lehetne az en Nagyságod szomszedsagaban levő io akaronk hazanal, mert my egynehanian leszünk egy tarsasagban, ugy mint Thomas, Luer, Kregles, D. Ráyger, Redasy, Purgstaller nevő emberseges emberek: s. erre nezve, talan io uolna, lehetne be szállasunk. Eperiesre el menetunke, azt az Isten tudgya, ha akadalyunk nem törtenik, fel tet szandekunk el mennyünk,

tudom Nagyságodis el küld oda, ha cziak aleg lehet is, Nagyságodat is el variuk magunkhoz az fürdőben. Petyko Uram ha megh iön, mivel leszen megh terese, Nagyságod tudosecson. Az boraimat adgya el, ha lehetséges Nagyságod, legyen penzünk.”³¹⁽¹⁵⁸⁾

Petykó uram, – Petkó Zsigmond Petrőczy főember szolgálja volt, – többször járt az összesküvés ügyében Erdélyben. Július 5-én indult Erdélybe és augusztus végén tért haza.³²⁽¹⁵⁹⁾

Petkó Zsigmond küldetésének jó híreit nagyon várta, már két nap múlva újból kéri. „Petyko ha megh iön, mivel iar, adgya ertesemre Nagyságod.” De levele utóiratát már rossz sejtéssel írja: „Embere válaszát, az arant az miben tudos Nagyságod, megh előzhety, es tudosethat miben vadnak az dolgok, el mehetünk, vagy sem.”³³⁽¹⁶⁰⁾

November 9-én ír utoljára Petrőczynek: „Sokat törődtem, my az oka, hogy Fako Nagyságod leuele nélkül iöt hozzam. Azhely Nagyságod cselekedete felöl nekem három különös gondolkodasom vagyon. Első hogy nem leven az katonanak becsülety, az mint 1655, szegeny Zrinyi Miklós egy nagy tarsasagban azt mondotta, oly becstelen az io katona, mayd az ualun az disznockal leszen asztala, vagy utollyara, ugyan azokat fogiak ³⁶⁵uelek hizlalny, Nemis akar Nagyságod mar katona szolgat tartany, az mint hallom röuid üdő allat tiz lovassat boczatta el. Második hogy nem leven böcsülety az katonának, nem akar affele gabona vesztegelő es örlő egereket tartany hazaban. Az mellyet nem engedye megh az Nagysagod magnanimitassaga, (nagylelkűsége) Nem mereslem szinten batorsagossan gondolnom, de miuel ember gondolkodasitul vamat fizetni nem szokot adny, had maradgyon megh, Harmadik hogy ez mostany alhatalan vilagban, megh az igazak sem kerülhetik el az gyanusagot, azert bocsattiael el szantalan kenier vesztegető egerit, ez politicaval az bator emberek előtt megis egy kis serenitast (derültséget) tegyen maganak ember, my lehet ugyan valosagos oka, talan ezek közül egyik sem az, hanem rendetlen maga viselese, ky az Nagysagod hozza valo lo. akarattiaival gonoszul elven erdemetlenne tette magat, annak tovaab valo vetelere, Kerem Nagysagodat iria megh első okat el iövetelenek. Az mellett igen bizodalmasan kerem azonis ez praeceptorom Eöcset, tarsiaval együtt, ha az Urfiak el nem mentek, engedgye megh Nagysagod, had mehessenek, ky czatlan, ky saragliaban s gyalogis azon alkalmatossagal Eperiesre, Isten megh fizety Nagysagod kegyesseget, es enis megh szolgalom. En hala Istennek egessegeben vagyok testemben az Olasz pelda beszéd szerint, ben del corpo, mal di bossa. ha Joachimus Uram vagy mas valaky hamar iönne, megis eletben találna.”³⁴⁽¹⁶¹⁾

Érdekes ez a levél, mert a XVII. századi magyarországi katona-sorsot példázza Zrínyi Miklós egy mondásával, egyben bizonyosság arról is, hogy Zrínyi mennyire benne él Wittnyédy és környezete tudatában.

Gyűjtésünk utolsó Wittnyédy-levele 1669. december 24-én kelt, Sopronból írta Mednyánszky Istvánnak: „Most az my földünkön nagyobb hir nincsen annal, hogy eő Fölsege az Auerspergh herczeget Udvarabul ky küldtő es ioszagaban ment, Felnek masokonis hasonlo ne történiek, mert feniegetődnek masokrais, Hogy Sigmond es Benedek Uramek, ky megh iöt kit varnak, io csak ioval iöenek. Index Curiae Uram eő Nagysága, hogy Posonban terminált uolna, nem ertettem, Beczben leszen mostis, mikor iöhet ky, megh ualok, nem uelem valamy legyen azon terminusbul, ha my leszen es tudósit, s. egessegem leszen, által randulok Kegyelmedhez. Thököly Uram penzet legh alkalmatosb leszen, ha az Kamaran Körmöczon váltostattiak Nemet pénzre. Az Kegyelmetek követey most igen Tarisnyoka lettenek, semkinek semmit nem concedaltak Posonban, noha Keczenius Uram szembe uolt vele, Adgia Isten minden iot vegezzenek megh maradasunkra, Sőt megh Index Curiae Uramnak sem mondotta megh Hidveghy. En boldoghnak mondom magamat, hogy tavol leven semmit velem senky nem közöl es semmit nem tudok. Es inclusat (mellékletet)

kérem Kegyelmedet az kinek szol bizonios emberetül küdgyő megh.”³⁵⁽¹⁶²⁾

A levélen nagyon érzik az, hogy a betegeskedő Wittnyédy érzi a veszélyt, amiben minden, az összeesküvésben részes „interresatus” forog. „En boldoghnak mondom magamat, hogy tavol leven semmit velem senky nem közöl, és semmit nem tudok” – írja ő, aki az összeesküvés fő mozgatóinak egyike volt. – Távol volt, de Bécs azért mindent tudott róla és e levél írásakor már készítették számára is a bilincset. De másként történt, a császári véisztörvénysszék ítélete elől eltávozott, – 1670. február 13-án meghalt.

Wittnyédy István ismertetett levelei csak részben tartoznak a soproni prókátor történelmi szempontból legjelentősebb levelei közé. Azonban egy-egy mondatukkal, szakaszukkal kitekintést engednek Wittnyédy mozgalmas pályájára. Megérdemelnék, hogy a Fabó András által ki nem adott levelekkel együtt teljes szövegükkel kiadják őket.

Vége

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Kovács József: Adatok Lackner Ádám soproni megtelepedéséhez

366 Kovács József: Adatok Lackner Ádám soproni megtelepedéséhez

1. Lackner Ádám ötvöslegény 1568. december 15-én mutatta be a soproni városi tanácsnak keresztlevelét, segédbizonyítványát és remeklését, utóbbit igaznak és jónak ismerték el az iparos vizsgálók, így hát polgárjogot nyert: „éljen illő módon ettől kezdve minden polgári szabadsággal” – jegyzi fel német nyelven a polgárkönyv.¹⁽¹⁶³⁾

Egy éven belül megnősült, esküvőjével nemcsak Kolb János özvegye kezéhez, hanem a belvárosi polgárok közé emelkedés lehetőségéhez jutott. Az a tény, hogy Schieffer Borbála, aki Kolb Jánostól maradt gyermekeivel vagyoniilag mindent rendezett, 1569-ben adománylevelet állít ki második ura részére, ennek az emelkedésnek első lépcsőfokát mutatja. Az adománylevél írásának ez a XVI–XVII. századi formája egyáltalán nem utal arra, hogy a hagyatékozó a halálra gondol, ezzel csak a házastársak biztosítják egymást vagyonuk kölcsönös élvezéséről.²⁽¹⁶⁴⁾

Lackner Ádám bizonyára Kolb János özvegye (Schieffer Borbála) főtéri házába költözik, és itt él mostohafiaival.³⁽¹⁶⁵⁾ Lackner három mostohafia közül György 1578 közepéig elhunyt, mert június 17-én bizottság jelent meg a házban (Hans Gering városbíró, Hans Stainer kamarás, Nagy János – írva Naghy Janusch – és Thomas Franckh a belső tanács tagjai vezetésével), hogy azt a két fivér, Kolb János és Gáspár között felossza. Megállapították, hogy Kolb Jánosé az elülső emelet, (der Vorder Stockh) az alatta levő pince az utcától egészen hátramenne (Von der gassen an gar hinter) a pincéhez két kamra kapcsolódott (Zway Khämerl daran) neki jutottak az emeleti szobák (oben darauff die Stuben), bár számukat az osztólevél nem közli, a hálókamrával együtt még két helyiség (noch Zway gemach), ezek a hálófülkéhez illeszkednek. Kolb Jánosé a konyha az előszobával (die khuehl samt dem Fürhauss) a kis kamra a folyosón, benne a sütökemence (darin der Pachofen steet) az udvari istálló szemben a kúttal (der stal gegen dem Prun) a kút melletti terület, egy kamra a lépcső mellett és a kamra melletti présház fele (halben thail des Presshaus). Az épület elülső emelete jobb mint a másik (diser stockh besser als der hinter), ezért fizessen Kolb János testvérének Gáspárnak 100 font pfenniget.

Kolb Gáspáré a hátul újonnan (bizonyára apjuk életében) felépített emelet (Dem Caspar Kholb ist der Hinter New aufgefierte stockh) alaptól a tetőig, két kamra a folyosón – a műhely az utca felé a hálókamra alatt (ez tehát Kolb János épületrésze alá nyúlt) az istálló a szemétdombbal [Der Stal sambt der Mest steis(?)], továbbá a présház fele a hátsó pince körül.

Közösen kell használniok a bejáratot, az udvart és a kutat, ha valamit javíttatniok kell, közösek a költségek is. Az osztólevelet két példányban állította ki a két testvér számára a megjelent bizottság.[4\(166\)](#)

Ez feltehetőleg az akkor álló ház teljes leírása, bár nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy mégis több helyiség lehetett, ugyanis a piactéri házban lakott az a Michael Wirt is a Kolb család rokonaként, akit a Faut krónika 1557-ben Melanchton tanítványaként emleget. A Lackner Ádám és közte folyó perben döntött úgy a tanács, hogy Michael Wirt hagyja el a házat, de ha valami költsége volt rá, azt Lackner Ádám térítse meg neki.[5\(167\)](#)

A határozottan forrásértékű osztólevélnek egy hiánya van, Kolb János házrészének leírásakor, sajnos, nem tünteti fel, hogy hány szoba található ott. (Heimler Károly Sopron topográfiája című munkája 1936-ban tíz lakást, huszonegy szobát tüntet fel harminckilenc lakóval, ebből azonban nehéz egy háromszázötven [367](#)évvvel korábban fennállt állapotra visszakövetkeztetni...)

Az osztólevél kiállításakor Kolb János aligha lakhatott a birtokába került első házban (ez volt bizonyára anyja, mostohaapja és féltestvére, Kristóf lakása), mert ekkor még bécsi, majd olaszországi teológiai tanulmányokat folytatott. 1530-ban, mint Johan Carbo-kanonok és hitszónok Pozsonyból 25 éves korában írja szabad akaratából adománylevelét mostohaapja és féltestvére javára. Nekik ajándékozza minden ingó és ingatlan jószágát, szőlőket, réteket és földeket. Eladás, csere, zálogba adás joga legyen az övék. Erre azért határozta el magát, mert – ahogy írja – kedves mostohaapja ura (Lieber Herr Stieff Vatter) gyermekkorától az adománylevelével írása órájáig minden szeretetet és hűséget tanúsított iránta (Allerlay Lieb Vnnd Treu erZaigt), mintha vérszerinti, igazi apja lett volna. Tanulmányait Bécsben és Olaszországban jelentős pénzösszeg nyújtásával és támogatásával lehetővé tette, – amiről Lackner Ádám Johann Carbo kézírásával is rendelkezik (Vorumben er don meine Hanndtschrift zu weisen hat –), azaz erről akár a hitellevelet is felmutathatja.

Carbo kanonok egy jogát köti ki határozottan: ha további tanulmányokat folytatna, mostohaapjától további anyagi támogatást vár. (Auch da es sich begäb Das ich ferner einem gradum in studiis wurd Anemben Das er Lackner mich mit Notwendigen Notturften Vnd seinem khlein Vermögen nach dartzue welle Versehen Vnd sich Also Vatterlich gegen mich verhalten). Ha Lackner Ádám nem ezt tenné, úgy Carbo visszafizeti a pénzt, melyet Lackner ráfordított, és az adomány semmissé válik. Erre azonban nem került sor.

Garbo kanonok, azaz Kolb János adománylevele Lackner Ádámot határozottan rokonszenves színben tünteti fel előttünk, de jellemzően megrajzolja vagyonszerző vonásait is, hisz nevelt fiától az anyagi támogatásról (befürderung Vnnd darstrekhung Zimblich Suma gelts) írásos bizonylatot kér.[6\(168\)](#) Ezúton Kolb János rokonszenvét, és az egyik mostohafia rokonszenvével az annak járó vagyonrészt is elnyerte.

Nem sikerült azonban a másik mostohafiú, Gáspár megnyerése. Kolb Gáspár és a Wirt család már 1581-ben tiltakozik, hogy Lackner Ádám Kolb János javait ne bírhasa, mert nem akarják, hogy ősi birtokuk „vadidegen birtokába és kezébe jusson” (...in Wilttfrembder possession Vnd handen finden). Nem veszik jó néven Kolb-Carbo humanista nevét sem, gúnyolódnak azon, hogy „egyszerre nem tudni miért, magát Carbonak hívja és írja” (so sich gleichwohl wissen nicht woher sonst Carbonem intitulirt und schreibt). Az „idegen” Lackner Ádámnak nyújtott ajándék szerintük ellene szól a vér jogának – jure

sanguinis – a magyar és soproni szokásjognak. A két példányban fennmaradt panaszlevél egyik példányán azt a bölcs tanácsi határozatot olvashatjuk, hogy panaszkodás helyett Lackner Ádám mestert a törvény szokásjoga szerint idéztessék meg, és kívánságait Lackner jelenlétében adják elő.⁷⁽¹⁶⁹⁾

(Die Herren Supplicanten sollen dem Maister Adam Lackner dem Gerichtsbrauch nach, ordentlich fordern lassen, vnd ier notturft in seiner gegenwardt fuerbringen).

2. Ezután a vagyon megtartásáért folyó küzdelmek következnek, s mivel Lacknertól Carbo vagyonajándékát nem lehetett elvitatni, Kolb Gáspár és mostohaapja között a civódás, torzsalkodás került napirendre. A mostohaafiút már édesanyja személye sem korlátozza, (1579-ben elhunyt). 1585-ben már Consul Anna állít ki hagyatéklevelet férje váratlan halála esetére. Az állandó összeütközések csaknem tizenöt éven át tartanak, Lackner Ádám a hátsó traktusban lakó Kolbot néha a házból is kizárja, feleségét Lackner zsellére, Lőrinc döngeti el, Lacknerné pedig kikiabál a kint rekedt Kolb Gáspárnak: – Csibész! Tolvaj! Be ne gyere nekem! („dess Lackhners Haussfraw... auss befelch ihres Mannes, mich mit schandtlichen wortten angriffen, Vnder andern mich Zunennen ein schelm, dieb, gehe mir nit herein”) – panaszolja ³⁶⁸Kolb eddig kiadatlan, német nyelvű panaszlevelében.⁸⁽¹⁷⁰⁾

Az elszomorító civódásokba csak az lop némi derüt, hogy Kolb Gáspár az őt ért sérelmeknek szinte árakat szab.

Így Lackner is kiakasztotta a borkimérés cégérét, ezzel több mint 10 forint kárt okozott neki, (num mehr als Vmb Zehen F schaden gethan hat) a felesége elverését azonban még hatvan forintért sem lehet tűrni (Welche schlagung mein Ehegemahl vmb 60 F nit mehr gedulden khundt), néhány évvel ezelőtt Lackner úr megsbesítette (vor Edtlichen Jaren, durch dem Herrn Lackner mit ainer grossen wunden bin Verletzt worden), a tanács ekkor megparancsolta Lacknernek, hogy fizessen kártérítést, vagy kérjen bocsánatot, ezt a nyilvános károsodást még 100 forintért sem szenvedné el szívesen (den ich nit vmb 100 f wolt gelitten haben), elégtételre vagy fizetésre azonban eddig nem került sor (welche genuegthueung oder bezalung der Herr Lackner noch bishero nit thon hat).

Kolb Gáspár a csúfolással járó szégyent nem akarja tűrni (welche schmach ich nit dulden will), ezért háromszor is latin nyelvű beadvánnyal fordul a városi tanácsához. Az eddig ismeretlen német nyelvű panaszlevél és a három latin nyelvű panasz, melyeket Házy Jenő *XVI. századi magyarnyelvű levelek* című munkájában kiadott, Lackner Ádám három határozott hangú válaszával együtt – Kolb Gáspár háttérbeszorulását mutatja.

A főtéri házban, a János fivérének osztott részben mostohaapja lakik, az adományt nem sikerült elvitatni tőle. De ide tér haza három év múlva a még Paduában jogászkodó féltestvére, Kristóf is. Vele folytatódik a család felemelkedése.

3. Sopron, 1578. jún. 17. A városi tanács kiküldött bizottsága felosztja néhai Kolb János főtéri házát fiai, Kolb János és Kolb Gáspár között

Thailbrief Zwischen Caspar Vnd Hanss Kholben *den gebrueder Irer behausung halben*

Verzeichnus vnnd beschreibung der Abteilung so zwischen Caspar vnnd Hannss Kholben denn gebruedern Irer behausung halben, nach abganng Ires brueders Georgen Kholb seligen. in bey sein herrn Hannsen Gering Statrichters. Hannsen Stainer Statcamerers Herrn Naghy Janusch vnd Thoman Franckh bede des Innern Raths, auch der verordnten Schätzherrn. Vnnd Werckhleuth. beschehen den Syben: Zehenden Tag

Junj Anno Achtund sibenzigist Anfennglich ist dem Hannss Kholb der Vorder Stockh sambt dem Kheller Von der an gar hinter, Ain khamer gegen der gassen Vnd Zway Khämerl daran, oben darauf die Stuben. sambt der Schlaf khamer Vnnd noch Zway gemach hinten an bemelte schlaffkhamer stössent. Item die khuehl. sambt dem Fürhauss Vnnd das khämerl aufm ganng darin der Pachofen steet, Im hof der stal gegen dem Prun. sambt dem selben Plätzl beym Prun ligundt Mehr ain khamer neben der Stiegen. Vnnd halben thail des Presshaus gegen bemelten Khämerl. Zugethailt worden, Weillen aber diser stockh besser als der hinter demnach sol Hannss Kholb seinem Bruedern Caspar. Ainhundert pfundt pfenig hinauss gebenn

Dem Caspar Kholb ist der Hinter New aufgefierte stockh wie dan Von der erden biss gar Vnndter das Tach(?) gebauet. sambt Zwaien khämerl aufm ganng. Item die Werckstat gegen der gassen Vnnderhalb der Schlafkhamer, Der Stal sambt der Mest steis(?) vnnd halben thaillder Prelss gegen dem hintern Kheller Zuegethaillt worden.

Souil aber betrifft die einfardt der Hof Vnnd Prun soll solches gemain sein, also das ainer sowol als der annder derselben fueglich geniessen muege, Im faal aber daran etwas Zu bessern ist ain thail souil als der annder Zubessern. Vnnd Zuebezallen schuldig Vrkhundtlich somit derhalben Zwen gleich lautundt Thailbrief Vnnder Vorgedachter Herrn ferttigung aufgericht worden, Doch Inen Vnd Iren Erben in allieden solche ferttigung one schade Actum ut Supra.

Jelzése: Soproni városi levéltár Lad. I.

Fasc. III. N 103.

Az iraton sorban Nagy János, Thomas Frankh, Hans Gering, Hans Stainer pecsétje található.

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Smidt Lajos: Ismeretlen színháztörténeti nyomtatvány Kismartonból

369 Smidt Lajos: Ismeretlen színháztörténeti nyomtatvány Kismartonból

Gyűjteményem sok különféle tárgya között szerepel egy jelentéktelennek látszó kis nyomtatvány, amely azonban – úgy tűnik – mégis ritkaságnak tekinthető. Nyomdatörténeti feldolgozásokban sehol sem történik említés róla. Címlapja az 1842. évet jelzi, nyomtatási helye Kismarton. A nyomdász megnevezésének hiánya nem feltűnő, a város nyomdatörténetében olvasható, hogy az akkori nyomdász, Stotz Nep. János ritkán jelezte a nevét munkáin, amelyek nem voltak szerfelett jelentősek.¹⁽¹⁷¹⁾

A nyomtatvány az 1842. évben szereplő Wahl Anton társulatának kismartoni működését mutatja be. Érdekes, hogy az aránylag kis városka ekkor már szinte negyedévig el tudott tartani egy színtársulatot.

A gótbetűs tizenhatod-rétű füzetke címlapján jelentkezik a szerző: Colas János József, aki a társulat sűgőja volt. Akkoriban az volt a szokás, hogy a társulatnak rendkívül fontos, de egyébként láthatatlan tagja az évad végén emlékül kinyomatta az előadott darabok névsorát, hozzá szerkesztett egypár többnyire rossz verset és adomát, a kis füzetet a bérlőknek és buzgóbb színházlátogatóknak borravaló reményében adta át, többnyire nem is eredménytelenül. Colas a címlapon erre céloz, mikor a füzetet – mintegy allegorikusan – bérletszüneti előadásnak tünteti fel, azaz amikor a bérlőknek is meg kell váltani a jegyüket és ebben az esetben a füzetet ajándékkal viszonzni. Ezt a tréfás allegóriát így folytatja: a darab címe: Tisztelem és

becsülöm Önöket (Ich schätze und verehere Sie hoch!); műfaja: magas pártfogóim iránt való őszinte jókívánságokból összeállított játék. (Spiel, zusammengestellt von den aufrichtigsten Wünschen an meine hohen Gönner.) Végül a szereplők: Fortuna, a szerencse istennője, a vidámság, a jókedv, tréfa, egészség mint mindennapi házibarátok; amorettek és génuszok.

A címlap belső oldalán elhelyezett versikék alaposan aláhúzzák a füzet célját: az alamizna-kérést: mit használ az ének és a művészet pénz nélkül, mit kezdenek a műsák fiai üres zsebbel, és az utolsó lapon: jó ajándék számomra a legszebb nefelejts. Magában a füzetben még van három jelentéktelen vers.

A nyomtatvány lényeges része azonban valóban érdekes adatokat tartalmaz. Kismartonban ugyanis a kastélyban színvonalas előadásokat tartottak a 18. század derekán; nyilván ennek hatására pártolta a városi polgárság is a maga vándorszínészeit, akiknek első ismert feltűnése 1758-ra esik.²⁽¹⁷²⁾ A fennmaradt színlapok szerint e társulatok zöme ripacsokból állott az azoknak megfelelő fércművekkel. Wahl Antal műsora azonban nagyobb igényekkel jött 1842-ben Kismartonba, sőt 1844-ben is visszatér, miről azonban már egy Sopronban nyomott füzet számol be.³⁽¹⁷³⁾

1842-ben is valószínűleg a város Arany szőlőhöz címzett vendéglőjének tánctermeben játszották, erről a füzet nem szól, de általában azt használták a társulatok. Táncterem volt bizonyos, hol e játék folyt, mert a füzet arról emlékezik meg, hogy január 17-től február 11-ig a farsang miatt szüneteltek az előadások, a karnevál miatt le kellett bontani a színpadot. Január egytől tehát az említett szünet kivételével március 31-ig 34 estén folytak az előadások; előadtak néha több egyfelvonásost is, egyébként 55 melodramát, énekesjátékot, bohózatot és paródiát, 31 drámát, életképet, színművet, szomorú- és vígjátékot; 38 darab újdonság volt, 18 felújítás. 10 alkalommal volt vendégszereplő és 20 alkalommal jutalomjáték; minthogy 13 tag volt, továbbá az igazgató, karmester és sűgő, hát mindegyik színésznek megvolt a legalábbis ³⁷⁰egyszeri jutalomjátéka, amikor az esti tiszta bevétel az övé lett.

Abonnement suspendu.

Eisenstadt.

Heute wird zum Vortheile des Soufleurs
Johann Joseph Colas
aufgeführt:

**Ich schätze und verehere
Sie hoch!**

Spiel, zusammengestellt von den aufrichtigsten
Wünschen
an meine hohen Gönner.

Personen:

Fortuna, Göttin des Glücks.	
Frohsinn,	}
Gute Laune,	
Scherz,	
Gesundheit,	
Amoretten und Genien,	tägliche Hausfreunde.

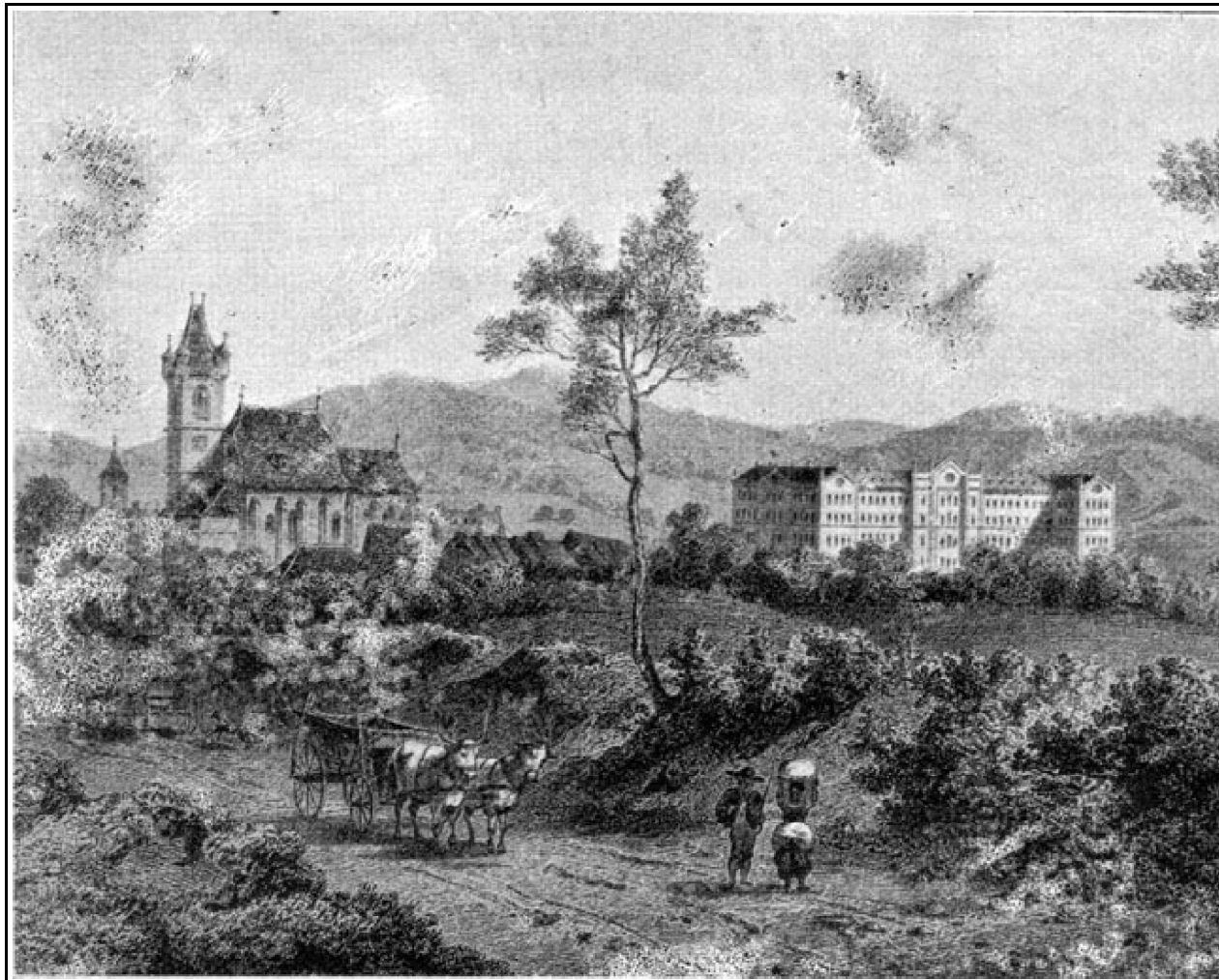
welche das Füllhorn des Glücks über Eisenstadts
edle Bewohner ausschütten.

Der Anfang ist, wenn Sie Ihre Huld mir schenken,
Das Ende ist dann gar nicht zu denken.

Eisenstadt, 1842.

A műsor meglepően szintes darabokat is mutat; régebbi darab alig szerepel, ellenben teljesen igazodik a bécsi külvárosok műsoraihoz, az akkoriban annyira kedvelt bohózati gyártói (Told, Hopp, Kaiser) alapos

helyet kaptak, viszont feltűnő, hogy a bécsi mesejáték nagymestere, Raimund is gyakran szerepelt, ami egyébként azért is meglepő, mert e darabokban sok a változás és a szereplők száma is nagy. A bécsi bohózat kiválósága, Nestroysem hiányzik a műsorból. Hogy azután Schiller [371](#)Tell Vilmosával mit kezdtek, arról a felsorolás nem szól. A kismartoni közönség bizonyára szívesen fogadta a merész próbálkozást is.

Kismarton. 1860. (Rohbock acélmetszete)

A felsorolás [4\(174\)](#) tehát ez: *Traum ein Leben*. (Calderon, spanyol klasszikus drámája). *Faschingsnacht*. (Bizonytalán Die verhängnisvolle Faschingsnacht, Nestroy bohózata). *Gleich und Ungleich*. (Mellékcíme Die Zwillinge, francia eredetiből fordított vígjáték). *Griseldis*. (Halm korabeli neves költő drámája). *Die schlimmen Frauen im Serail*. (Told bohózata). *Bekanntschaft im Paradiesgarten*. (Alcíme Die Entführung aus dem Himmel, die Verlobung im Elisium, énekes bohózat, Hopp). *Lumpacivagabundus*. (Nestroy nálunk is adott bohózata, magyarra Heltai Jenő fordította le az utolsó felújításkor). *Diamant des Geisterkönigs*. (Raimund mesejátéka). *Entführung aus dem Maskenball*. (Schick zenés bohózata). *Die beiden Galeerensclaven*. (Régebbi, francia eredetű rémdráma). *Wer wird Amtmann?* (Kaiser bohózata). *Wilhelm Teil*. (Négy felvonásra sűrítve). *Nagerl und Handschuh*. (Nestroy bohózata). *Vater der*

Debütantin. (Bayard vígjátéka). *Wastel.* (Told igen soká fennmaradt bécsi bohózata). *Napoleons Anfang, Glück und Ende.* (Úgy látszik, társulati tag fércműve). *Der Zigeuner in der Steinmetzwerkstatt.* (Kaiser bohózata). *Alpenkönig und Menschenfeind.* (Raimund mesejátéka). *Verschwender.* (Raimund legismertebb és még a magyar rádióban is felfrissített mesejátéka). *Bauer als Millionär.* (Raimundnak az előbbi mellett legismertebb mesejátéka). *Pelzpalatin und Kachelofen.* (Hopp énekes bohózata). *Doctor Faust's Hauskappchen.* (Hopp paródiája). *Adam Hascherl.* (Hopp bohózata). *Rataplan.* (Francia eredetű vaudeville, ahogy akkoriban a rövidebb operetteket hívták). *Talisman.* (Nestroy bohózata). *Der Hund des Aubry* (Sok megbotránkozást [372](#) okozó, de évtizedekig fennmaradó darab; a kutya szerepeltetése sokak szerint nem volt színpadra való. Franciából korának ismert újságírója, Castelli fordította németre).^{[5\(175\)](#)}

A füzetke ismertetése tán nem volt fölösleges; nemcsak Kismarton színházi életének érdekes dokumentuma, hanem bepillantást nyerhetünk a korabeli színgazgatók törekvéseibe is: egy kis engedmény a magasabb igények irányában, de főképpen irányzódás a bő bevételt jelentő alantasabb bohózatra felé, nemkülönben árulkodik a kis füzet az eléggé szégyenletes pénzhajszás egyes módozatáról is.

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hiller István: A 100 esztendő Országos Erdészeti Egyesület jubileumi ünnepségsorozata Sopronban

Hiller István: A 100 esztendő Országos Erdészeti Egyesület jubileumi ünnepségsorozata Sopronban

Nem mindennapos esemény színhelye volt városunk 1966 augusztusában. Az Országos Erdészeti Egyesület elnöksége augusztus 25–26–27-én az „erdész-fővárosban” tartotta az egyesület megalakulásának 100. évfordulója alkalmából jubileumi közgyűlését. Az eseményt hónapokig tartó szervezés előzte meg, ami érthető, hiszen a közgyűlésre több mint ezer vendég érkezett a városba. A rendezvények színhelye körül száznál is több gépkocsi elhelyezéséről kellett gondoskodnia a rendezőgárdának. Az Országos Erdészeti Egyesület soproni csoportja, a Tanulmányi Állami Erdőgazdaság, az Erdészeti és Faipari Egyetem, valamint az Erdészeti Tudományos Intézet Alpokaljai Kísérleti Állomásának dolgozói mindent megtettek annak érdekében, hogy a városba érkezők otthon érezzék magukat, valójában egy kicsit mindenki hazajött, hiszen a Magyarországon végzett erdőmérnökök közel fél évszázada Sopronban végzik tanulmányaikat. Ünnepi díszben fogadta a vendégeket az Egyetem, az Ady Endre Kultúrház, az Egyetemi Bors László KISZ Kultúrház, az egyetemi kollégiumok, a soproni szállodák és az összes erdészeti intézmény. Az előadások és ünnepélyek színhelyén eligazító táblák segítettek a tájékozódást, alkalmi postahivatal nyílt és működött, ahol erre az alkalomra a Magyar Posta különborítékot és pecsétet használt.

Augusztus 25-én 9 óra 30 perckor fanfárok hangja jelezte az Ady Endre Kultúrházban a centenáriumi közgyűlés kezdetét. Az elnökségben állami és társadalmi életünk számos kiválósága foglalt helyet. A megnyitó szavakat és az ünnepi megemlékezést Madas András, az Országos Erdészeti Egyesület elnöke tartotta. Ezután Földes László, a miniszter első helyettese, az Országos Erdészeti Főigazgatóság vezetője a kormány nevében felolvasta a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökének, Kállai Gyulának levelét, melyet a közgyűlésnek írt. A kormányelnök hangoztatta, hogy ez a nagymúltú egyesület méltán lehet büszke száz évre. Munkájának is köszönhető, hogy ma az ország 15,5%-a erdő, és hogy az erdészeti munka a modern technika alapján ipari munkává fejlődik. A kormány nevében ezért a hatalmas munkáért köszönetét és elismerését fejezte ki, majd kérte az erdészeket: segítsék a termelőszövetkezeteket, hogy

szakszerűen kezeljék a tulajdonukban lévő erdőket.

Sallay Ferenc, a Tanulmányi Állami Erdőgazdaság igazgatója, az Országos Erdészeti Egyesület helyi csoportja nevében köszöntötte az egyesületet, majd Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Finnország, Jugoszlávia, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió erdészeinek képviselői méltatták meleg baráti szavakkal a jubiláló egyesület tevékenységét és újabb sikereket kívántak az új száz esztendő hajnalán.

Az Országos Erdészeti Egyesület – hangoztatták a szónokok – az ország egyik legrégebbi műszaki társadalmi egyesülete ³⁷³és a világ egyik legrégebbi erdészeti egyesülete. Osztrovszky György akadémikus a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének elnöksége nevében köszöntötte az Országos Erdészeti Egyesületet, hangsúlyozva, hogy hazánkban a társadalmi egyesületek között csak a Magyarhoni Földtani Társulat öregebb, amely 1848-ban alakult. Osztrovszky György a kormány nevében magas állami kitüntetésekkel adta át több, az erdészet területén dolgozó szellemi és fizikai dolgozónak. Földes László, a miniszter első helyettese „Kiváló Dolgozó” kitüntetésekkel adta át.

Az ünnepi egyetemi tanácsülés elnöksége. Balról jobbra: Gál János rektorhelyettes, Káldy József dékán, Pankotai Gábor rektor, Winkler Oszkár dékán

Szerettel köszöntötte a jubiláló egyesületet a Jugoszláv Nyárfabizottság, az Országos Bányászati és Kohászati Egyesület, az Erdésztechnikusok, az Erdő- és Faipari Mérnökhallgatók, a Magyar Mykológusok, a Városi és Járási Pártbizottság, a Városi Tanács és a Hazafias Népfront képviselői is.

Ugyancsak az Ady Endre Kultúrházban került sor az Erdészeti és Faipari Egyetem ünnepi egyetemi tanácsülésére. Pankotai Gábor egyetemi tanár, rektor megnyitó beszéde után nagyjelentőségű eseményre került sor. Az Erdészeti és Faipari Egyetem, az ősi Alma Mater 158 éves történetében először

adományozott az egyetemi tanács külföldi tudósaknak Honoris Causa doktori címet. A magas kitüntetést az egyetem tanácsa Dimitrij Vasziljevics Vorobjov szovjet professzornak, az erdőtipológia kiváló tudósának nyújtotta át. A doktorrá avatás felemelő szertartása és az egyetem ajándékának átnyújtása után Vorobjov professzor meleg szavakkal köszönte meg kitüntetését, melyet – mint mondta – úgy tekint, mint a szovjet erdőszet eredményeinek, munkájának megbecsülését. Vorobjov professzor ezután a rektor meghívására az egyetemi tanács között foglalt helyet.

Ezután új egyetemi doktorok avatására, valamint *címzetes egyetemi tanár* és *címzetes egyetemi docens* címek adományozására került sor, majd 11 idős erdőmérnöknek átnyújtották az arany- és gyémántdiplomát. Többen közülük ma a baráti országokban élnek, a nagy eseményre azonban ők is eljöttek Sopronba.

Az ünnepi egyetemi tanácsülés bezárása 374 után Madas András megnyitotta a tudományos jubileumi ülésszakot. Az első előadást Földes László, a miniszter első helyettese tartotta „A magyar erdőgazdaság helyzete és jövő feladatai” címmel. A rövid, frappáns előadás minden mondatának súlya volt. Különös jelentőséget kölcsönzött az előadásnak az, hogy a magyar erdőszet vezetője ilyen nagy erdész közösség előtt először körvonalazta a magyar erdőszet feladatait az új gazdasági mechanizmusban. Az irányelveket, annak részleteit a hallgatóság igen nagy figyelemmel kísérte.

Szemerkelő esőben került sor az egyetemi botanikus kertben Bedő Albertnak, a magyar erdőszet egyik legkiemelkedőbb alakjának, a kiváló erdőszpolitikusnak és közgazdásznak, az Országos Erdőszeti Egyesület egyik szervezőjének és alapítójának szoboravatására. A legmagasabb erdőszeti kitüntetések, a Bedő Albert-díjak kiosztása után Pántos György tanszékvezető egyetemi tanár, az Erdőszeti és Faipari Egyetem rektorhelyettese az egyetem aulájában megnyitotta az Erdőszeti és Faipari Egyetem történeti-, vadászati-, és színes fotókiállítását. A történeti kiállítás túlmutat az erdőszeti jellegén, érdekes és igen értékes helytörténeti vonatkozásai is vannak, hiszen közel fél évszázadát mutatja be a soproni, ill. magyar erdőszeti felsőoktatásnak, ezért ezzel bővebben is foglalkozni kívánunk. A kiállítás megnyitását szorgos és gondos kutatómunka előzte meg.

A kiállítás 24 nagyalakú üvegezett tablón mutatja be a 200 éves erdőszeti szakoktatás történetének jelentősebb évszámait, az első okmányt az erdőszet tanításának elrendeléséről, Mák Domonkos előterjesztését önálló erdőszeti tanintézet felállítására, az erdőszeti tanintézet alapítólevelét, Dr. Wilckens Henrik Dávidnak, az első erdősztanár pályázati kérvényét, az erdőszeti tanintézet alapítását Selmechányán 1808-ban, a magyar tanítási nyelv bevezetését az Erdőszeti Akadémián, az Erdőszeti Akadémia 1872. évi új szervezetét, az Akadémia hallgatóinak részvételét a Vörös Hadseregben, az erdőmérnökképzést az első és a második ötéves terv idején, az Erdőtelepítés- és Fásítástani Tanszék, az Erdőműveléstani Tanszék, az Erdőszeti géptani Tanszék, az Erdőhasználati Tanszék, az Erdővédelemtani Tanszék, az Erdőrendezéstani Tanszék, a Termőhelyismerettani Tanszék, a Szállítástani Tanszék, az Erdőszeti üzemtani Tanszék, a Fatechnológiai Tanszék, a Faipari Mérnöki Kar kialakulását és a legrégebb erdőszeti tudományos munkákat.

Több kiállítási tárlóban kerültek bemutatásra az Erdőszeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtárának könyvtáraságai, többek között Tabernaemontanus 1588-ban megjelent kétkötetes „New Kreuterbuch”-ja, Carlovitznak könyve a vadon termő fák termesztéséről, az 1565-ből származó, II. Miksa-féle erdőrendtartás, az 1770-es, Mária Terézia-féle erdőrendtartás és a kéziratos, ún. Máramarosi rendtartás.

Külön kis kiállítás mutatja be a magyar erdőszet kimagasló egyéniségének, Kaán Károlynak munkásságát, személyét, emléktárgyait, irodalmi munkásságát és a róla írt megemlékezéseket.

Külön tárló mutatja be az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtárának kiadványait, a Könyvtár irodalmi munkásságát. Több tárlóban helyezték el a régi erdész-tanárok irodalmi hagyatékát, nagynevű professzorok könyveit és tanulmányait.

Nagyszerűen szemlélteti több tárló az Erdészeti és Faipari Egyetemen folyó oktató, kutató és irodalmi munkásságot. Az oktatók, professzorok és tudományos dolgozók jegyzetei, könyveinek kiállítása bizonyítja az Egyetem magas tudományos felkészültségét. Az elhelyezett vendégkönyv hűen tükrözi a kiállítás nagy látogatottságát és sikerét.

Igen nagy látogatottságnak örvendett a vadászati kiállítás és a páratlan válogatású trófeagyűjtemény is. Lenyűgözően szépek a Központi Fotolaboratórium színes, nagyalakú fényképei, melyek erdészeti növényeket, azok részeit mutatják be hiteles tökéletességgel.

Az ünnepségsorozat első napját a Városi Tanács VB elnökének fogadása és a Fenyves Szálló helyiségeiben megtartott ismerkedési est zárta be.

Augusztus 26-án a Jubileumi Tudományos Ülésszakon öt szekcióban folyt az Egyetemen a következő előadások:

Majer Antal: Korszerű erdőművelési irányzatok.

Keresztesi Béla: Az akáctermesztés jövő irányai Magyarországon.

375D. V. Vorobjov: Az éghajlatnak erdőtipológiai alapon történő osztályozása.

Babos Imre: Nyárfajta megválasztási kísérletek 5 éves eredményei.

Heinrich Lindner: A nyárfatermesztés helyzete és fejlődése az NDK-ban.

Vida László: Nyárfatermesztés gazdaságossága a Tisza és Maros hullámterében.

Borsos Zoltán: Célállományok megválasztásának kérdései, különös tekintettel a tölgyesekre.

Járó Zoltán: A lucfenyő termesztésének lehetőségei hazánkban.

Kopeczky Ferenc: Nyárfajta gyűjteményeink első eredményeinek kiértékelése.

Birck Oszkár: A bükkösök állományszerkezeti kérdései.

Gál János: A mezővédő fásítások szerepe és jelentősége.

Szőnyi László: Vízyűjtő rendszerek, talajvédelmi fásítások.

Hibbey Albert: A hullámtéri véderdő telepítése.

Szeghalmi Ferenc: Erdőtelepítés és fásítás az állami gazdaságokban.

Fekete Gyula: Közérdekű erdőtelepítések és fásítások eddigi eredményei, célkitűzései.

Sitkey János: Az erdőhasználat jelenlegi helyzete és távlati lehetőségei.

Rakonczay Zoltán: A korszerű fahasználat megszervezésének irányelvei.

Zygmunt Patalas: Az erdőhasználat jelenlegi helyzete és lehetőségei a jövőben.

Lengyel Pál: Hazai fafajok cellulóz papíripari felhasználásának lehetőségei.

Lukács István: Erdei melléktermelés és feldolgozás fejlesztése.

Szász Tibor: A fahasználati munkák szervezése.

Bründl Lajos: A fonófűz és fonottáru termelés fejlesztése.

Történelmi kiállítás a 100 éves jubileum alkalmából

Igmándy Zoltán: Faanyagvédelem az erdőgazdaságban.

Palócz József: A munkaerőhelyzet és a gépesítés összefüggései, a jövő feladatai.

Schmal Ferenc: A hosszúfás anyagmozgatásról.

Radó Gábor: A faanyagrakodás gépesítése.

Kalle Putkisto: A fa gépi kérgezése.

Káldy József: Kísérletek a kérgezés hazai gépekkel való megoldására.

Danszky István: Az erdőművelési munkák gépesítése.

Szepesi László: Állásfoglalás az erdőgazdasági rakodók ügyében.

Bogár István: Az erdőgazdaság építése tevékenység szerepe és jelentősége a műszaki fejlesztési munkákban.

376 Cornides György: Az erdőfeltárás-tervezés továbbfejlesztése.

Herpai Imre: Erdőgazdasági utak és a közúti szállító járművek viszonya.

Jáhn Ferenc: Korszerű közelítési módszerek alkalmazásának lehetőségei.

Andor József: MÁV feladóállomási rakodások koncentrálásának jelentősége.

Fritsch Antal: A közhasznú szállítások különleges kérdései és azok befolyása az erdőgazdasági üzemi szállításokra.

Ernyei László: Néhány gondolat erdészeti településeinkről.

Barcsay László: Erdőgazdasági gépjavítóüzemek és műhelyek időszerű tervezési kérdései.

Ecsedy Sándor: Házilag építkezések indokoltsága a magyar erdőgazdálkodásban.

Haják Gyula: Az erdőgazdaságok kezelésében lévő épületek – építmények fenntartásának időszerű kérdései.

Halász Aladár: Erdészeti gazdaságpolitikánk kérdései.

Heinz Krendelsberger: Az osztrák erdőgazdasági politikai időszerű kérdései.

Nagy László: Erdőművelési adatok lyukkártyás feldolgozásának tapasztalatai és lehetőségei.

Varsányi Imre: A választéktervezés programozása.

Farkas Vilmos: Az anyagmozgatás programozása.

Márkus László: A faállomány kitermelési értékének meghatározása.

Speer Norbert: A faanyag készletgazdálkodása.

Király László: Erdőrendezésünk fejlesztésének iránya.

Németh Ferenc: Az erdészeti térképkészítés fejlődésének iránya.

Bencze Tibor: Légifénykép értelmezés az erdőrendezésben.

Szepesi András: A termőhelyfeltárás erdőrendezési vonatkozásai.

Tóth B. Miklós: Az erdészeti adatok gépi feldolgozása.

Madas László: Koncentrált fakitermelés, bővített újratermelés.

Bánhegyi József: Az ehető gombák értéke és jelentősége.

Benedek Attila – Gyurkó Pál: Erdei gombák termesztése.

Kalmár Zoltán: A biztonságos gomba fogyasztás fokozása ellenőrző hálózattal és ismeretterjesztéssel.

Schusztér Viktor: Az étkezési gomba népgazdasági, belkereskedelmi és export jelentősége.

Dános Béla: A gombák hatóanyagai és azok gyógyászati jelentősége.

Kiss László: A hazai szabadföldi mikorriza oltások eredményei.

A nap eseményei közé tartozott még, hogy a szervezőbizottság a hölgyvendégek számára külön „női programot” szervezett. Délután az érdeklődők számára autóbussz kirándulást szerveztek Nagycenkre és Fertődre. A Fertődi kastély zenetermében hangversenyt rendeztek, melyen a Fertődi Haydn-Kórus és a Győri Filharmonikusok Zenekara működött közre.

Augusztus 27-én a vendégek tanulmányúton vettek részt a Tanulmányi Állami Erdőgazdaság területén. Megtekintették a hidegvízzölgyi szálalóerdőt, a Kovács-árok erdőrészleteit, vörösfenyő kísérleti területeket vizsgáltak és még számos szakmai érdekességet figyeltek meg.

Meg kell még röviden emlékeznünk arról, hogy az Országos Erdészeti Egyesület a jubileumi ünnepségekre igen szép kivitelezésű és gazdag tartalmú kiadványokkal kedveskedett a látogatóknak. Több mint 80 oldalas összefoglaló jelent meg a jubileumi közgyűlés szakmai ülészakájának előadásairól, közel hatvan oldalas kiadvány került kiadásra fényképekkel és mellékletekkel „A Sopronban működő erdészeti intézmények rövid ismertetője” címmel. Ebben az Erdészeti és Faipari Egyetemet Igmándy Zoltán, az Erdészeti Technikumot Tuskó László, az Erdészeti Tudományos Intézet Alpokaljai Kísérleti Állomását Márkus László, a Tanulmányi Állami Erdőgazdaságot pedig Kossow József ismerteti. Ugyancsak az Országos Erdészeti Egyesület közgyűlési kiadványaként jelent meg a „Tanulmányút” című vázrajzokkal, ábrákkal és fényképpel ellátott igen izléeses összefoglaló tanulmány a tanulmányút erdőrészleteiről Majer Antal és Tuskó László szerkesztésében, illetve összeállításában. Önálló kiadvány jelent meg az Erdészeti Tudományos Intézet Alpokaljai Kísérleti Állomásáról, valamint külön térkép Sopron járási jogú városról, amelyen külön jelmagyarázó tünteti fel az erdészeti intézményeket, valamint a rendezvények helyeit.

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / G. S.: A soproni képzőművészeti élet újabb alakulása

377 G. S.: A soproni képzőművészeti élet újabb alakulása

A soproni képzőművészek az 1897-ben alapított Képzőművészeti Kör 1948-ban történt megszűnése után a Megyei Képzőművészeti Munkacsoport elnevezésű szervezetbe tömörültek, amelynek Győr lett a székhelye. A soproni képzőművészek nagy száma, valamint a Győrtől való távolság lehetővé tette, hogy Sopronban 1955 folyamán önálló városi Képzőművészeti Munkacsoport alakuljon. Így tehát a megye területén két önálló csoport működött, kiállításait évente külön-külön rendezték. A közös csoport vezetője Alexovics László szobrász, az önállósult városi csoporté kezdetben Ágoston Ernő, majd halála után 1957-től a csoport megszűnéséig Gáspárdy Sándor rajztanár volt.

A Munkacsoport a régi Képzőművészeti Kör tagjaiból és a városban letelepedett képzőművészekből, rajztanárokból alakult, a tagok száma 24 volt, közöttük 5 szobrász. 1964-ben országsszerte feloszlottak a megyei munkacsoportok. Központi határozattal a vidéki képzőművészeti élet vezetését és irányítását négy nagykiterjedésű földrajzi területre központosították. Ennek egyikéhez – Székesfehérvár székhellyel – tartozik Győr-Sopron megye; kívülé még Vas, Fejér, Komárom és Veszprém megyék. E szervezethez a területen élő és Képzőművészeti Alap-tagsággal rendelkező festők, szobrászok tartoznak. A megalakulás esztendejében 56-an voltak, Sopronból kilencen: Sz. Egyed Emma, Gáspárdy Sándor, Giczy János, Mende Gusztávné, Mühl Aladár, Rázó József, Steiner Antal, (meghalt 1966-ban), Storno Gábor és Szakál Ernő.

A Területi Szervezet a képzőművészeti színvonal fejlesztése és a megfelelő szint biztosítása érdekében alakult. Tagjainak számát évenként bővíti, a felvételt kérők munkásságát előzőleg megbírálv. A tagság minden év nyarán Székesfehérvárott mutatja be alkotásait. 1964-ben és 1965-ben Egyed Emma szobrokkal, Gáspárdy Sándor és Giczy János festményekkel szerepelt. A megye területén dolgozó képzőművészek és írók részére a Megyei és Győri Városi Tanács, a megyei KISZ-Bizottság és a Kisalföld szerkesztősége közösen évenként felszabadulási képzőművészeti pályázatot hirdet. Első ízben 1964. augusztus 20-án került kiosztásra a rendelkezésre álló 25 000 Ft. Sopron város képzőművészei közül 1964-ben a festészeti első díjat Giczy János, a szobrászat első díját Egyed Emma kapta.

Sopron Város Tanácsa a megyei tanács anyagi segítségével a városi képzőművészek számára Művészkлубot adott át 1965 májusában: az újjáalakított műemlékház, a Caesar-ház első emeletén két helyiségben. Feladata, hogy a képzőművészeknek, íróknak, zenészeknek otthont nyújtson és az abban rendezett viták, előadások, szakmai bemutatók fejlesszék képzőművészetünk festői szemléletét. Az első szakmai bemutatót Giczy János tartotta, majd ezt követően ugyanabban az évben Gáspárdy Sándor, később pedig Rázó József és végül Szarka Árpád.

Képzőművészeink a megye határain kívül országos szinten is bemutatták munkáikat az 1964/65. években. Így Egyed Emma, Renner Kálmán és Szakál Ernő, mindhárman szobrászok. Egyed Emma és Renner Kálmán plakettjeit bemutatták a felszabadulásunk 20. évfordulójának tiszteletére rendezett X. Magyar képzőművészeti kiállításon (Budapest, 1965), az előbbi művét az állam megvásárolta. Renner Kálmán a két évenként rendezett miskolci országos kiállításokon is szerepelt kilenc éremmel (1962, 1964). Alkotásainak több darabját őrzi a varsói Chopin- és Nemzeti Múzeum, a weimari Liszt-, a bécsi Állami- és a kismartoni Haydn Múzeum, valamint a budapesti Bartók-Archívum (1964. és 1965. szerzemények). Szakál Ernő neve mint a műemlékszobrok restaurátora országos híré. Munkásságához fűződik többek között a visegrádi vár vörös márványkútjának helyreállítása, amelyre vonatkozó részletes tanulmány a Művészettörténeti Értesítőben jelent meg. Képzőművészeink kiállítási anyagának elemzését a Művészet c. lap 1962. 12. és az 1964. évfolyam 4. száma részletesen, a kiállítókat külön-külön értékelve közli.

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hegyi Ferenc: Ítéletidő 1789-ben Sopron környékén

378 Hegyi Ferenc: Ítéletidő 1789-ben Sopron környékén

Az utóbbi két évben, 1965-ben és 1966-ban sok esőzésben és áradásban volt részünk országsszerte, a SSz.-ben Boronkai Pál az 1965-i évfolyam 339. lapjától kezdve fel is sorolta az évszázadokon át számon tartott soproni árvizeket. Nem lesz érdektelen megemlékezni egy olyanról, amelyet nem említenek a helyi

krónikák, mint po. Petz Dániel. Forrása, a Magyar Kurir 1789-es évfolyama egy soproni könyvtárban sincs meg, így kerülhette el kutatóink figyelmét. Magunk a keszthelyi múzeum könyvtárában bukkantunk rá. A korabeli magyar újságok kedélyeskedő hangján számol be környékünk nagy bajáról:

„Sopron 7-dik Szept. Jó napot a könyvekig tentás M. Kurirnak! Nálunk – valamint más részeiben is Magyar Hazánknak ezen kedvetlen és iz nélkül való Ujság vagyon. Augusztusnak 23-dikán meglesvén bennünket a Szélveszes veszedelmes esső, egész 2 óráig, egyaránt fogta magát, amellyel edgyütt, jött, és ezt követte kár megbetsülhetetlen. A tavaszi Kepéket még a mezőn lepvén, a zab tsak nem mind ki-kelt, sőt a már tsürbe takartatott őszi szalmás-gabonák sem maradhattak veszedelem nélkül, mivel némelly laposabb helyen fekvő pajtákba-is bétékintvén a meg-tódult viz (annyira hogy egy-két kéve sorig-is vízben uszott a fedél alá rakattatott kevés jószág is) a Magyar Pástétomnak (itt Sopron és Vas Vármegyékben szaladosnak,¹⁽¹⁷⁶⁾ Komárom és alább fekvő Vármegyékben Kötesnek nevezik) bőv magját hagyta. A Magyar Asszonyokat edgyenként földön futókká tette, mivel a már igen sok vesződségbe került áztatóban levő kenderjeiket és lenjeiket a meg-áradott viz fészkeiből ki mozdítván, szállás tserére kényszerítette. – Mivel egy ház nintsen, melyben ezen időnek valamely nyomdoka szemben nem tünne; a többek között így jár egy gavallér – H. F. a konyhán lévő erős kő kéményjével, hogy annak egy darab boltozatját az esső le-döntvén, a szakátsnétől tsak nem el-ugrattá a Lelket; az ebédet pedig kis és nagy fazekastul agyon meg agyon verte éppen akkor, a midőn már asztalt kellett volna teríteni: – nem de nem bosszuság már ez?

A Sarjukat rész-szerint eltakarta, rész-szerint pedig elrontotta a viz, úgy hogy vagy azért kell a marhának elveszni, hogy nem eheti, vagy azért, hogy eszik belőle.

Méltós. Gr. Jankovits volt Prézes Urnak éppen, akkor tevék egy hétig és 3 napokig halva feküdt tetemit a maga jószágán Csepreg Mező-Város határjában lévő volt Remete-Templomi Kriptájába (minek-utánna az ezen kriptában eddig feküdt Remete hamvait onnan ki-vevén másuvá eltemették volna, a Méltós. Grófnak még életében tett rendelése szerint)²⁽¹⁷⁷⁾ és midőn ezen zenebonás idő bé-köszöntöt, t. i. Aug. 23-dikán dél után 3 óra tájban, mely idő miatt a Solennitásra egybegyűlni óhajtott fő Méltóságok s Uri-rendek közzül sokan kéntelenítettének kimaradni.”

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

379 MEGEMLÉKEZÉSEK

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Faller Jenő: Esztó Péter 1885–1965

Faller Jenő: Esztó Péter 1885–1965

Tizenhét évi nehéz üzemi munka után 1925. szept. 1-én került Sopronba, az akkori Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola Bányaműveléstani Tanszékének adjunktusaként. A tanszék vezető tanárának, Szoboszlay Kornélnak súlyos betegsége miatt azonban már 1929 óta önállóan adta elő a bányaművelés tudományának

minden ágazatát, s így a Főiskolának 1934-ben Műegyetemmel történt egyesítése után, 1944-ben egyetemi nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. Mint ilyen folytatta oktató munkáját 1959-ig, amikor a soproni Bányamérnöki Kar Miskolcra helyezésével kapcsolatban nyugdíjba ment. Azóta is városunkban élt s folytatta munkáját Köztársaság-utcai lakásában, csendes visszavonultságban, bölcsen, szerényen, mint amilyen egész élete volt, melyről a következőket jegyezhetjük föl.

1885. márc. 8-án született az egykori Torontál-megyei Seultour községben. A nagyikikindai állami gimnáziumban végzett középiskolai tanulmányai után, 1904-ben [380a](#) selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskolán iratkozott be bányamérnökhallgatónak, hol mint állami ösztöndíjas 1908-ban végzett s szerzett négy évvel később, 1912-ben kitüntetéssel oklevelet.

Mérnöki munkásságát a Salgótarjáni Kőszénbánya R. T. zsilvölgyi bányáinál kezdte, majd az első világháború után, 1921-től 1925-ig a Bánvölgyi Szénbánya R. T. Borsod megyei bánfalvi bányáinál folytatta. Innét nevezték ki – mint mondtam – 1925-ben Sopronba a Bányamérnöki Főiskolára, a későbbi egyetemre, hol 35 éven át tanárkodott s indította útjára a szaktudással gazdagon fölvértett bányamérnökök hosszú sorát, kik ma is legjelesebb mozgatói hazai bányászatunknak.

Esztó Péter ugyanis kitűnő felkészültségű, nagy tudású bányatechnikus volt, kinek többek közt közetnyomási, törésszögmélete ma is megdöntetlen és helytálló, mint ahogy a bányavizek betörése ellen a bányaműveletekben visszahagyott, úgynevezett vízvédelmi pillérek méretezését a gyakorlatban ma is az úgynevezett Esztó-Vendel-féle képlettel számítják.

E tisztán bányaművelési problémák mellett sokat foglalkozott bányamérési kérdésekkel is, s így jelentek

meg Dr. Tárczy Hornoch Antal professzorral közösen írt publikációi, a háromszögelési alapvonalak számításával kapcsolatos behajlás és nyúlás okozta korrekciókról. Legbehatóbban foglalkozott mégis a bányák szellőztetésének tudományával s a bányaklíma kérdéseivel. Ezirányú munkássága eredményeként jelentette meg 1953-ban a „Bányaszellőztetés” című, kitűnő munkáját, mely ma is alapja a bányaszellőztetés egyetemi oktatásának. Végül teljesen újat és maradandót alkotott a bányagazdaság- és bányabecsléstani tudományok oktatása terén, ahogy azt, sajnos, csak kéziratban ránkmaradt jegyzeteiből tudjuk.

A bányászat terén végzett s mondottakban nagyon röviden felsorolt kitűnő tudományos s több más gyakorlati munkásságát kormányzatunk már 1952-ben Kossuth-díjjal jutalmazta s azzal egyidőben a Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága a műszaki tudományok doktorává minősítette. 1953-ban a Felsőoktatás Kiváló Dolgozója lett, 1959-ben pedig kormányzatunk a Munka Érdemrenddel, majd a Szocialista Munkáért Érdeméremmel tüntette ki, s 1962-ben a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemen aranydiplomát nyert.

De Esztó Péter nemcsak mint tudós, de mint ismert munkásmozgalmi múlttal rendelkező demokratikus, szocialista humanista gondolkozású ember is ismert volt, ki Sopron közéletében 1950 óta mint városi tanácstag is több éven át hasznosan tevékenykedett.

Mindezekon túlmenően Esztó Péter mindenekelőtt kitűnő, hallgatói által tisztelt, szeretett és nagyrabecsült tanár és nevelő volt, kinek derűs, nemesen érző emberi szívét egykori tanítványai és barátai sosem felejtik el. Ez mutatkozott meg 1965. ápr. 28-án Budapesten, a Farkasréti temetőben lefolyt temetésén is, hol sírjánál családtagjain kívül az egész magyar bányásztársadalom hajtotta meg fejét őszinte tisztelettel s kívánt utolsó „Jó szerencsét” a nagy tudósnak és embernek!

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Krammer Jenő: Bedy Rezső* 1889–1966

381 Krammer Jenő: Bedy Rezső*(178) 1889–1966

Ez év áprilisában 77 éves korában hunyt el Sopronban. Városának mindvégig hűséges fia volt, aki ugyan életének hosszú évtizedeit Soprontól távol töltötte, az érsekújvári gimnáziumban működve, de ott is és mindig Sopron értékeit és szépségeit hirdette, úgyhogy az egyik neves szlovákiai magyar költővé lett tanítványa, Bábi Tibor utólag meg is énekelte nagyhatású magyar irodalomtanárának Sopron iránti hűségét:

*Olykor elmerengett, sóhajtott nagyot:
„Ó, Urbs fidelissima!”
Mint mély orgonahang zehdült a hangja,
mint ájtató mély ima.
Sopron, – drága város, hűséges város
szülte, hogy tanár legyen...
és magyar nyelvet úgy tanított, hogy a
holt lélek is feldalolt.*

(Bábi Tibor: Vándormadár c. verskötetéből, 88. o. Csehszlovákiai Szépirodalmi Kiadó, 1965.). E néhány sorban benne található élete foglalata: igazi tanár volt, aki önzetlen szívvel, lelkesen plántálta át tanítványai százaiba, ha nem ezreibe, amit tudott, amit szépnek, értékesnek, igaznak tartott.

Pedig tudósívelésű pályának indult az övé 1889. június 20-án született Sopronban, kisiparos szülőktől mint a család 13. gyermeke. Az egyetemet Budapesten végezte az 1907–1912. években, majd állami ösztöndíjjal egy éven át Lipcsében és Berlinben folytatott egyetemi tanulmányokat. Filozófiai doktorátust szerzett. Értekezése soproni nyelvészeti témát dolgozott fel, a hienc-nyelvjárás hangtanát. Az ún. újgrammatikus iskola akkor uralkodó felfogása szerint tárgyalja a soproni német parasztnyelvjárás leíró és történeti hangtanát. Mollay Károly szakavatott véleménye e munkájáról így hangzik: „Ma is érdekes (az értekezés) példatára, hiszen a nyelvjárás 382több mint félévszázados állapotát rögzíti, még hozzá a nyelvjárást gyermekkorától kezdve beszélő, fonetikailag képzett kutató átírásában. Ha végső következtetése, ti. hogy a soproni nyelvjárás észak-bajor, nem is helyes (mert közép-bajor), leírása és a közölt nyelvjárási szöveg a soproni nyelvjáráskutatásnak első, tudományos igényű műve” (A soproni hienc-nyelvjárás hangtana. Sopron, 1912, 8°. 60 lap.).

Nem kétséges, hogy Bedy Rezső ilyen tudományos indulással komoly és értékes tudósi pályát járhatott volna be, de miután 1913-ban megválasztották az érsekújvári áll. segélyezett községi gimnázium tanárjává,

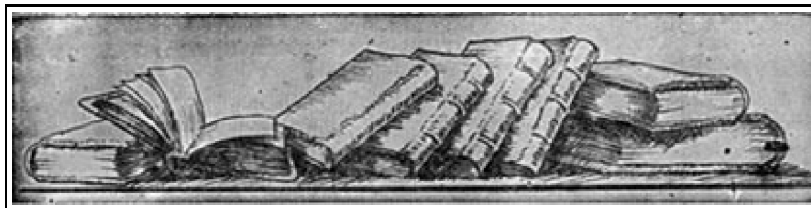
csakhamar kitört a világháború, majd annak végén a város Csehszlovákiához került, a demokratikus felfogású Bedy Rezső pedig úgy érezte, hogy helyén kell maradnia. Hivatásává lett tehát, hogy két évtizeden át a csehszlovákiai magyar ifjúságnak tanítsa az anyanyelvét és annak irodalmát. Hogy ezt milyen sikerrel tette, arról volt tanítványainak sok-sok évjárata, köztük az idézett költő is tanúskodik. De nagyon becsülték és szerették cseh és szlovák tanártársai is.

Amikor azután Érsekújvár átmenetileg megint Magyarországhoz került, a demokratikus érzelmű, humanista Bedy Rezső a Horthy-rendszerrel semmiképpen sem tudott egyetérteni. Emberbaráti érzései, demokratikus felfogása és németellenessége végül is a nyilasok kezére juttatták, akik 1944 őszén először Érsekújvárt börtönözték be, majd a komáromi csillagbörtön kazamatáiba hurcolták el. Innen egy volt tanítványa segítségével szabadult s baráti figyelmeztetésre Érsekújvárról – mindenét hátrahagyva – szülővárosába távozott.

A felszabadulás Bedy Rezsőt megint szülővárosában találta, itt működött még néhány évig. Mint nyugdíjast is beosztották még. 1962-ben, doktori vizsgájának 50. évfordulóján a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara aranydiplomával tüntette ki. Ez alkalommal megegyeszer megjelent az egyetem aulájában s meghatódva vette át a kitüntetést, majd élvezte a tiszteletére összegyűlt több mint hatvan volt tanítványának ünneplését.

Sopron 1890-ben. Kőrajz

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Deme Zoltán: Halász Gábor élete és munkássága. Szolnok, 1966. Szolnok Megyei Verseggy Könyvtár. Soks. 25 p.

Deme Zoltán: Halász Gábor élete és munkássága. Szolnok, 1966. Szolnok Megyei Verseggy Könyvtár. Soks. 25 p.

Sajnálatos tény, hogy ez a nagyszerű irodalmár és ember már csak egykori ismerősei emlékeiben él, az olvasóközönség elfelejtette vagy meg sem ismerte, és könyvkiadásunk is mindössze egy kötetten áldozott emlékének. Ezek a sorok vezetnek be Deme Zoltánnak a szolnoki Verseggy Ferenc Gimnázium III. osztályos tanulójának sokszorosított kis tanulmányát, melyet Halász Gáborról, a tragikus sorsú kritikusról és irodalomtörténészről írt.

És hadd álljon itt még egy idézet, amit Halász Gábor írt le: „Csak szenvedéllyel és rokonérzéssel lehet az idegen valóságba rejtőző lelkébe behatolni”. Deme Zoltán csakugyan szenvedéllyel és rokonérzéssel hatolt bele egy számára már idegen valóságba. Ebbe a szörnyű idegen valóságba – amely Halász Gábort 1945-ben Balfon alig negyvennégy éves korában talán éhhalálra, talán golyó általi vagy még rosszabb halálra ítélte, nem tudni pontosan – nagy előtanulmány és nagy levelezés útján került, szerencsére csak képzeletben, a fiatal szerző. Áttanulmányozta Halász Gábor valamennyi nyomtatásban megjelent írását és a Halász Gáborral foglalkozó teljes irodalmat, személyesen kért életrajzi felvilágosítást Kozocsa Sándortól, Komlós Aladártól, Keresztury Dezsőtől, Kolozsvári Grandpierre Emiltől, Weöres Sándortól, Halász Gábor egykori menyasszonyától, írásban kért és kapott támogatást többek között Illés Endrétől, Csatkai Endrétől és a Magyar Tudományos Akadémiai Irodalomtörténeti Intézetétől. Már egymagában ez a munka is tiszteletre méltó, ha azonban elolvassuk a tanulmányt, arra a megállapításra jutunk, hogy Deme Zoltán nevével még találkozni fogunk a jövőben is.

A tanulmány végigkíséri Halász Gábor életútját. Bemutatja Óbudától Párizsig, pályakezdését, munkáját, a babitsi hatástól a Nyugatig való eljutását, érlelődését a Nyugaton, disputáját Babitscsal, „értelmezését”, mint a realizmus szószólóját, egy pillanatra – mások visszaemlékezései alapján – felvillantja a munkatábor borzalmaival és találja halálának körülményeit. Nagyon érdekes a Halász Gábor emlékek közlése, a róla szóló emlékezések és értékelések ugyancsak közelebb hozzák az olvasóhoz az érdemtelenül csaknem elfelejtett irodalomtörténészt.

A városunk közelében elpusztult Halász Gábor megérdemelné, hogy Sopron igényes irodalomszerető közönsége e kis tanulmány alapján is megismerkedjék rövid, de igen értékes kritikai és irodalomtörténeti munkásságával, sajnos ezt a nagyon alacsony példányszám aligha teszi lehetségessé.

Deme Zoltánnak – néhol talán aránytalan, de feltétlenül dicséretre méltó – munkája, jó stílusa, ügyes mondatfűzése, mindenekelőtt azonban hézagpótló tartalma alapján megérdemelte a Szolnok Megyei Verseghy Könyvtár igazgatóságának jóindulatú, kezdeményező vállalkozását: a munka kiadását.

Hiller István

1966. XX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Hiller István: Adatok a Soproni Nyári Egyetem történetéből A TIT Győr-Sopron megyei szervezetének kiadása. Sopron. 1966. pp. 83.

**384 Hiller István: Adatok a Soproni Nyári Egyetem történetéből
A TIT Győr-Sopron megyei szervezetének kiadása. Sopron. 1966. pp. 83.**

Időszerű, hasznos és érdekes füzetet jelentetett meg a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Győr-Sopron megyei szervezete, amikor kiadta *Hiller István* adatgyűjtését „a Soproni Nyári Egyetem történetéből”.

Időszerű a kiadvány azért, mert a Nyári Egyetem harmadik sorozatának immár második éve zárult le idén Sopronban, igen szép sikerrel, és remélhető, hogy ez a hagyományokra támaszkodó kulturális kezdeményezés évről évre gyümölcsözőbben bontakozik ki városunk falai és az egyetem védőszárnyai alatt.

Hasznos a könyvecske a tekintetben, hogy a *jelen* érdeklődők és a Nyári Egyetem résztvevői előtt felvillantja az ismeretterjesztés eme formájának történeti előzményeit és a *jövő* történetírása számára összegyűjti azokat az adatokat, amelyek később esetleg már nem volnának hozzáférhetők. Ebben a vonatkozásban a címet túlságosan is szerénynek tartjuk. A szerző ugyan nem ad szintézist és keveset értékel – erre a lektorok jelentékeny rövidítésre irányuló kérelmei következtében nem is volt módja –, mégis többet végez, mint csupán adatszolgáltatást.

Érdekes viszont a mű azért, mert még a járatosabb olvasó előtt is sok ismeretlen részletről kapunk felvilágosítást, így megtudjuk, hogy nyári egyetemek létrehozása az angol University Extension-ra nyúlik vissza és soproni megvalósulását *Heimler Károlynak*, „a város idegenforgalmi érdekei egyik legjelentősebb és legönzетlenebb képviselőjének, a Soproni Szemle alapítójának” köszönheti, aki az eszmét 1928-ban vetette fel. A Soproni Nyári Egyetem 1937-ben indult meg először és a sok ismerős név között tallózva, *Romwalter Alfred* (1890–1954) és *Bokor Rezső* (1898–1959) nevét, mint a rendezvények első időszakának igazgatóit, emeljük ki. A kiadvány tételesen 524 előadás címét és szerzőjét idézi, amelyből mind az 1937-től 1944-ig terjedő első sorozat, mind a rövid életű, 1948-ban megrendezésre kerülő második sorozat, mind az 1965-től elindult harmadik sorozat kaleidoszkópszerű keresztmetszetéről tájékozódhatunk. Mindennek statisztikai értékelése (p. 59–63) és a bevezetést képező fejezetek a Nyári Egyetem gondolatának első hirdetőiről, a mozgalom világméretű elterjedéséről (p. 9–15), a Nyári Egyetem soproni megszületésének körülményeiről és célkitűzéseiről (p. 21–27.), annak tárgyi, személyi és anyagi feltételeiről (p. 28–30) teljessé és kerekdeddé teszik a képet.

Azt a kellemes érzést, amelyet a munka az olvasóra gyakorol, a kiadvány szép illusztrációi, ízléses tipizálása és *Belloni Ákos* modern címlapja még csak fokozza. Nem lehet eléggé hangsúlyozni az egyes

fejezetek részletes, nem elnagyolt, lényegre épülő német nyelvű összefoglalásait sem. Utóbbiak külföldi vendégeink számára is minden bizonnyal keresetté teszik e kis könyvet, mint ahogyan a szép soproniensákat kedvelők könyvespolcán sem kell a munkának szerénykednie.

Csapody István

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Franz Liszt's Briefe an die Fürstin Sayn-Wittgenstein, I–IV herausgegeben von La Mara, 1902 Breitkopf und Hartel. IV. köt. 368. l.

2 (Megjegyzés - Popup)

Ribot Th.: La psychologie des sentiments. 14. kiad. Paris. 1936. 183 és köv. 11.

3 (Megjegyzés - Popup)

Hankiss János: Liszt Ferenc válogatott írásai. Zeneműkiadó. Budapest. 1959. 24. l.

4 (Megjegyzés - Popup)

Correspondence de Liszt et de Madame d'Agoult, I–II. publiée par Daniel Olivier, Grasset, Paris. I. köt. 82. l.

5 (Megjegyzés - Popup)

Hankiss i. m. 35. l.

6 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 659–660. l.

7 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 444. l.

8 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 826–827. l.

9 (Megjegyzés - Popup)

Raabe P. Liszt's Leben u. Schaffen II. köt. 129. l.

10 (Megjegyzés - Popup)

Uo. II. köt. 36. l.

11 (Megjegyzés - Popup)

Hankiss i. m. 440. l.

12 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

13 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 757. l.

14 (Megjegyzés - Popup)

Gesammelte Schriften von Franz Liszt, Volksausgabe in vier Bänden, 1910. Breitkopf und Härtel, Leipzig. 46–47. l.

15 (Megjegyzés - Popup)

Uo. IV. köt. 193. l.

16 (Megjegyzés - Popup)

Uo. IV. köt. 199. l.

17 (Megjegyzés - Popup)

Hankiss i. m. 802. l.

18 (Megjegyzés - Popup)

Franz Liszt's Essays und Reisebriefe eines Baccalaureus der Tonkunst, in das Deutsche übertragen von L. Ramann, Ges. Schriften II. 1881. Breitkopf und Härtel, Leipzig. Über zukünftige Kirchenmusik.

19 (Megjegyzés - Popup)

Hankiss i. m. 67. l.

20 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 323. l.

21 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 323. l.

22 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 323 és köv. 11.

23 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 330. l.

24 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 547. l.

25 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 328. l.

26 (Megjegyzés - Popup)

Franz Liszt' s Essays und Reisebriefe... Über Volksausgaben bedeutender Werke.

27 (Megjegyzés - Popup)

Hankiss i. m. 427. l.

28 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Csatai E. említi A vörös ökör, az arany réce és társaik c. cikkében. Sopronvármegye 1923. aug. 3.

29 (Megjegyzés - Popup)

Az idegenforgalomra és történetére vonatkozó megállapításokat és adatokat l. Markos Béla: Idegenforgalmi alapfogalmak (Idfi ismeretek I.) Bp. 1965. és Kolacsek András: Az idf. történeti előzményei és fejlődése (Idfi ism. II.) Bp. 1965. sokszorosított tanulmányában. A fogalom meghatározása: „Az idegenforgalom olyan békés célú, önkéntes, rendszeres és tömeges utazási forgalom, amelynek résztvevői mint fogyasztók és szolgáltatások igénybevevői, átmenetileg tartózkodnak a meglátogatott helyen.” Az aktív sportolókon belül a természetjárók a szállásigény nélküli kiránduló forgalom kategóriájába tartoznak, s ha 24 órán belül helyet változtattak, mostanáig nyilvántartásba se vették őket. A látogatókra Markos i. m.-ben csak annyit jegyez meg, hogy forgalmuk az adottságoktól és az évadtól nagyrészt független, egy részük magánosoknál vendég, és nálunk viszonylag sokan vannak.

30 (Megjegyzés - Popup)

Csatai: Idegenek a régi Sopronról. Levéltöredékek, régi útinaplók 1487–1841. S. 1938.

31 (Megjegyzés - Popup)

Csatai: Amikor Sopron még vendéglátó volt. Svm. 1924. aug. 1. és A balfi fürdő múltja. Svm. 1924. ápr. 30.

32 (Megjegyzés - Popup)

Sopron 1847. évi történetére vonatkozó irodalom: Csatai: Az első tudósgyűlés Sopronban Svm. 1922. szept. 28. (Idézetek a Geiger krónikából), Az első tudósgyűlés Sopronban Svm. 1929. aug. 29. és a legrészletesebb: A soproni idegenforgalom első teherpróbája. Svm. 1939. jan. 22. Geiger: Chronik oder Merkwürdige Begebenheiten älterer und neuerer Zeiten stb. (Kézirat). Perkovátz–Kubinszky: Széchenyi István és a Sopron–Bécsújhelyi vasut építése. SSz. XI. Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története (Sopron és környéke műemlékei II. kiad.) stb.

33 (Megjegyzés - Popup)

Vörös Károly: Füred és vendégei 1838 egy nyári hetében. Veszprém. 1965. Az idézet Bártfay László itt közölt korabeli naplórészletéből való.

34 (Megjegyzés - Popup)

A fertőrákosi vízről írt könyvvel Csatkai foglalkozik Fürdőznek a régi soproniak c. cikksorozatának 3. részében (Új Svm. 1942. júl. 11. Ebben és a 4. részben (Új Svm. 1942. júl. 18.) Nagyhőflány, Lajtapordány, Sérc, Keresztúr és Kabold vizeiről és fürdőiről ír.

35 (Megjegyzés - Popup)

Geiger i. m. 589. o.

36 (Megjegyzés - Popup)

Joseph Seiger: Andeutungen zu einigen Ausflügen im Viertel unter dem Wienerwalde und seinen nächsten Umgebungen. Wien 1828. 18. o.

37 (Megjegyzés - Popup)

Wimmer: Das Ödenburger Komitat im Königreich Ungarn Kreis jenseits der Donau. Wien 1840.

38 (Megjegyzés - Popup)

A gesztenyefáról I. Geiger-krónika 515. o. A turistákkal való találkozásról és az eső utáni kilátásról I. Zadجلي Slachta Etelka naplója 1838–1842. (Sajtó alá r. és j. ell. Csatkai E.) SSz. 1943. 34–35. o. ill. 74–75 o. Ez a szemléletmód Weimarból és Jénából került hozzánk. Az első, akinek soproni tájleírásaiban a wertheri melankólia helyet kap, az a Bredeczky, aki éppen azokban az években járt a jénai egyetemre, mikor ott Schiller tanított. Nyilván ismerte Goethe műveit. A városból a természetbe menekülés mai formájáról Markos Béla: Idfi politika és gyakorlata c. 1966-ban meg. tanulm.-ban ír egy svájci szociológust idézve: a vándorkedv a mindennapi munkakörnyezetből való szabadulás vágya.

39 (Megjegyzés - Popup)

Zum Gedächtnisse des weil. Herrn Ferdinand Braun. Sopron 1878.

40 (Megjegyzés - Popup)

Zábrák: A soproni evang. lyceumi ifjúság „Deákkúti vármegye” egyesületének története. S. 1873. c. művéből és a tanácsjegyzőkönyvekből vett idézetek.

41 (Megjegyzés - Popup)

L. az Országos centenáris dalostalálkozó Sopron 1863–1963. c. műsorfüzet tanulmányát (Csatkai Endre), és a tanácsjkt.

42 (Megjegyzés - Popup)

Flandorffer mint kereskedő a legnagyobb alakja a városnak a múlt század közepén. Az említetteken kívül a vasútépítés terén is kiemelkedő érdemei vannak. Csatkai Endre tanulmányában (A Soproni Városszépítő Egyesület Évkönyve 1869–1929. c. kötetben) megállapítja – és ezzel megegyező Fabó Károly és Fábján Lajos szíves közlése is –, hogy a Városszépítő Egyesület létrehozása elsősorban az ő érdeme. A kiszáradt Fertő medrébe tett kirándulásról 1865. okt. 1-én felvett jkv. Braunt és Flandorffert említi a nagyszámú társaság vezetőjeként. Braunnak a Fertő partján szülője volt, s ott sokszor jöttek össze már 1865 előtt is

azok, akikkel később az egyesület vezetőségében találkozunk.

43 (Megjegyzés - Popup)

1869-ben láttamozta alapszabályaikat a belügyminiszter.

44 (Megjegyzés - Popup)

SÁL XXV. 20056. A levélben javítás van: a Karlshöhe szó helyett eredetileg Karlsruhe állt. Bizonyára a német városnévvel vonható párhuzam miatt húzta ki Romwalter.

45 (Megjegyzés - Popup)

Évekig külön rovata van az újságnak Für unsere Waldwege und Aussichtsthürme címmel. Muck András 1875-ben került Sopronba. Az első soproni kilátóhoz, a vashegyihez még aligha lehetett köze, de később mint erdőgondnok és a Városszépítők, majd a DTE tagja sokat tett a környékért. 1925-ben halt meg.

46 (Megjegyzés - Popup)

Zügn Nándor: Hogyan lehetne és kell Sopront fürdő- és nyaralóvárossá fejleszteni? Svm. 1928. jún. 10. Az Erdei Szálló Részvénytársulat 1890-ben alakult. A Városligeti Vendéglő és Szálló 1916-ig volt a birtokában, akkor Benkő Géza vette meg és üdülővé alakította át. Ma gyermekszanatórium.

47 (Megjegyzés - Popup)

Hirdetés a Diem-féle kalauz első kiadásában.

48 (Megjegyzés - Popup)

Diem: Illustrierter Führer durch Oedenburg und seine Umgebungen. Handbuch für Touristen, Geschäfts und Vergnügungs-Reisende. S. 1886. Az útjelző térkép a Brenneri út – Erzsébet kert – Deák tér vonaltól délre levő erdőségeket ábrázolja, de a domborzati viszonyokat nem jelöli. Készítésének ideje 1885–1886, talán Muck András rajzolta. A szerzőkérdésben l. Oe. Ztg. 1886. május 19.

49 (Megjegyzés - Popup)

XXV. 24895/II. SÁL. A polgármester 1891. augusztus 19-i felterjesztéséből.

50 (Megjegyzés - Popup)

A Sopron c. újság 49. számában a javaslat, 51. sz.-ban a válasz.

51 (Megjegyzés - Popup)

Frank Ferenc és társai azt írják a belügyminiszterhez intézett folyamodásukban, hogy egy vendéglő kedvéért nem jön ide senki, a kaszinó vendéglő bérlői is sorra buknak, eddig már tíz, mert a vagyonos polgárok nem szokták a vendéglőket látogatni, a kevésbé vagyonosok pedig nem a szállókat keresik fel. Inkább a Balfi u. kivilágítására és csatornázására költenék azt a tömérdek pénzt. Valami igazságuk azért lehetett, mert Schambach már 1896. január 28-án Makóra menekült vagyona roncsaival...

52 (Megjegyzés - Popup)

Érdekes a szálló elnevezésének története. A hivatalos iratokban általában Szarvas, vagy Arany Szarvas, csak a hirdetésekben Pannónia. A Sopron c. lap 1892. szept. 8-i számában A soproni hotel neve c. cikkben olvasható: „A tervező a tervrajz homlokzatára ezt az ékes nevet cselekedte: Hotel Pannónia!” A Dixi álnevű cikkírónak ez nem tetszik, s bár úgy tudja, hogy a betűket már megrendelték (a megrendelő levél megvan a városi iratanyagban), kéri a törvényhatósági bizottság tagjait, hogy javasoljanak valami mást. Ötletei azonban a szerkesztőnek sem tetszenek, nem is ér el vele semmit.

53 (Megjegyzés - Popup)

Thirring: S. und die ungarischen Alpen. S. 1912., u. a.: S. és környékének kis kalauza S. 1913. A többi 1921. után.

54 (Megjegyzés - Popup)

A Sopron-ban olvasható tudósítás a savanyúkúti hangversenyről 1892. aug. 2-án, az aug. 23-i számban pedig egy 13-áról keltezett írás Balfról, ahol a cikkíró harmadmagával volt vendég 9 napig. Fabó Károly szíves közlése szerint (1966. VIII. 27.) később volt egy olyan időszak a fürdő életében, mikor sokan látogatták Sopronból is, messzebből is. A város ugyanis eladta dr. Wosinsky lengyel származású orvosnak, aki – amíg élt –, felvirágoztatta.

55 (Megjegyzés - Popup)

Th. biz. tagok fellebbezése a Pannónia szálló eladásáról szóló hat. ellen. 1918. okt. 14. Ebben az iratban a szálló 67 vendégszobájáról beszélnek.

56 (Megjegyzés - Popup)

A DTE emlékkönyvében írják le a Magyar Turista Szövetség első vándorgyűlését, melyet Thirring Gusztáv elnökkel az élen 1918. szeptember végén tartottak, s amelyen 70 budapesti tagon kívül az ÖTK bécsi központjának 80 tagja is részt vett. Szept. 29-én este vacsoráztak a városligeti vendéglőben.

57 (Megjegyzés - Popup)

Meg kívánjuk jegyezni, hogy a szabad királyi városok, mint amilyen Sopron is volt, a magyar udvari kamara felügyelete alatt állottak, de ez a felügyelet Mária Terézia 1770-es erdőrendtartásáig nem jelentette a városok erdészetének általános érvényű kormányzati irányítását (12: p. 24).

58 (Megjegyzés - Popup)

A nyolc úrbéres község Ágfalva, Balf, Bánfalva, Fertőmeggyes, Harka, Kelénpatak, Kópháza és Lépesfalva volt.

59 (Megjegyzés - Popup)

Pór Antal: Trencsényi Csák Máté 1260–1321 (Magyar Történeti Életrajzok), Bp., 1888., 82–83.

60 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 23.

61 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, II. kötet, Bp., MTA, 1901., 144–157. Családfájukat l. uo. 146. és Wertner Mór: A Güssingiek, Századok, XXIX. 152–153.

62 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky János: Sopron vármegye története, I. kötet, Bp., 1938., 346.

63 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi János: i. m. I. kötet, Bp., MTA, 1900., 291.

64 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 317–332. Családfájukat l. uo. 296.

65 (Megjegyzés - Popup)

L. Kristó Gyula Stephanus Bohemus című, a Historické Štúdie-ben sajtó alatt lévő tanulmányát.

66 (Megjegyzés - Popup)

Ezt mindenekelőtt az bizonyítja, hogy Csák nembeli Máté (a későbbi hírhedt oligarcha, Trencsényi Csák Máté nagybátyja) 1283-ban kelt végrendeletében Nyitra megyei falvakat (Jech = Jác, Nympty = Nemcsic, Periese = Prasic, Thopulchan = Tapolcsány) örökít el. Wenzel Gusztáv: Árpádkori Új Okmánytár (továbbiakban: ÁÚO), IX. kötet, 360–361. A helynevek azonosítására l. Tagányi Károly: Nyitramegye helyneveinek magyarázata, Nyitramegyei Közlöny, VIII., 5. szám 2. old., 19. szám 2. old., 33. szám 1. old., 40. szám 2. old.

67 (Megjegyzés - Popup)

Trencsényi Csák Máté 1307-ben Komáromot örökölt birtokaként említi. Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, tom. VIII. vol. 1., Budae, 1832., 238–239.

68 (Megjegyzés - Popup)

A rendkívül gazdag anyagból szinte találomra kiválasztott példák analógiát nyújtanak Sopron megyére nézve: Csák nembeli Péter 1273-ban királyi adományként szerezte meg a Nyitra megyei Szenic (Scynche) birtokot [ÁÚO IV. 23–27., l. Szentpétery Imre–Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, II. kötet 2–3. füzet, Bp., Akadémiai Kiadó, 1961. (továbbiakban: Kr. j.), 2364. szám], azonban hamarosan Kőszegi János kezére került, majd 1274. december 31-én IV. László király ismét Csák Péter kezére adta Szenicet (Scynce). L. ÁÚO IV. 37–39. Kr. j. 2569. szám. A hely azonosítására l. Botka Tivadar: Trencsényi Csák Máté és kortársai (Értekezések a történeti tudományok köréből, III. kötet IV. szám), Bp., 1873., 56.; Tagányi Károly: i. m. VIII., 38. szám 2. old.; Tagányi Károly: Szolgagyőr, Századok, XVI. 319.; Fügedi Erich: Nyitra megye betelepülése, Századok, LXXII. 497.

Egy 1287. évi oklevél arról tudósít, hogy Apor vajda Kőszegi Henrik fiainak segítségével elfoglalta

Pozsony várát, ezért a király Henrik fiaitól elvette Pozsony megyei Modor (Modur) nevű prédiúmkat (ÁÚO XII. 451–453. Kr. j. 3420. szám). L. Wertner Mór: A Csukárdiak, Századok, XXVII. 213.; Wertner Mór: A Güssingiek, Századok, XXIX. 57. Modor később Trencséni Csák Máté uralma alá jutott. L. Darina Lehotská: Dejiny Modry 1158–1958, Bratislava, 1961., 18.

Az 1290-es évek elején Trencséni Csák Máté vette vissza Kőszegi Miklós nádortól Pozsony várát (ÁÚO V. 96–97.).

1275-ben Kőszegi Péter került a veszprémi püspöki székbe, Csák Péter hamarosan elfoglalta és feldúlta Veszprémet. L. Pór Antal: i. m. 25.

69 (Megjegyzés - Popup)

A soproni főispánok listáját Wertner Mór (Az Árpádkori megyei tisztviselők, Történelmi Tár, 1897., 678–679.) állította össze, az általa adott időpontokat a Kr. j. 2554., 2562., 2650., 2659., 2710., 2711., 2762., 3013. számú oklevelei alapján javítottuk. Wertner (uo. 679.) megemlékezik Csák Péternek 1288 végén betöltött nádori és soproni ispáni pozíciójáról. Ez az – egyébként sok más helyen is felhasznált – adat Czech János [III. (= IV.) László király alatti nádorok, Új Magyar Múzeum, második folyam: 1851–1852., I. kötet. 211. old. 2. jegyz.] forráshivatkozás nélkül, kivonatosan közölt oklevelére megy vissza, mindenképpen téves, hiszen Csák Péter 1284 után már nem volt az élők sorában. L. Hazai Okmánytár (továbbiakban: HO) VII, 192.

Belitzky (i. m. I. 537.) szerint a soproni főispánság együtt járt a nádori méltósággal, de eme megállapítása kétségtelenül téves, hiszen – csak az általunk közölt listát figyelembe véve – a fentebbi kimutatásban az 1., 2., 9. és 10. számnál közölt főispán a megadott időben egyáltalán nem viselt nádorságot, a 6. számnál szereplő Csák Máté pedig csak 1278. június 19. után volt nádor. Ilyenformán nincs tehát akadálya annak, hogy adatainkból következtetést vonjunk le.

70 (Megjegyzés - Popup)

Világosan utal erre Botka Tivadar (i. m. 13.): „Henriek egy szép napon... visszatértek Magyarországba..., Henrik ismét a bánságba ült, János fia pedig Sopron megye főispánságával... jutalmaztatott.”

71 (Megjegyzés - Popup)

Nyilván ezzel magyarázható, hogy IV. László király a soproni cíviseknek adott kiváltság ügyében éppen Kőszegi Miklós soproni ispánnal tanácskozott. G. Fejér: Codex diplomaticus..., V. 2. 376. Kr. j. 2762. szám, Csák Máté soproni tevékenységéről a későbbiekben még szót ejtünk.

72 (Megjegyzés - Popup)

A szerviensekkel kapcsolatban I. Szekfü Gyula: Serviensek és familiarisok (Értekezések a történeti tudományok köréből, XXIII. kötet 3. szám), Bp., MTA, 1912., 25–46.

73 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky János: i. m. I. 379. Az Oslokra I. Pór Antal: Az Osl-nemzetség története a XIII. és XIV. században, Turul, VIII. (továbbiakban: Pór: Osl) 153–200.; Karácsonyi János: i. m. II. 401–419.; Belitzky

János: i. m. I. 380–399. Az Osl-nem családfáját Pór Antal (Osl, 200–201. oldalánál melléklet) és Karácsonyi János (i. m. II. 400–401. oldalánál melléklet, 409., 410., 412., 414.) vázolta fel.

74 (Megjegyzés - Popup)

Ifjabb Kubinyi Ferenc: Árpádkori oklevelek 1095–1301 (Magyar Történelmi Emlékek, I. kötet), Pest, 1867., 100–101. Igaz, Kubinyi (uo. 101.) 1277-re teszi keltét, de Csák Máté tisztségei 1278-ra mutatnak.

75 (Megjegyzés - Popup)

Ezt – indoklás nélkül – már Pór (Osl, 163.) is megállapította.

76 (Megjegyzés - Popup)

ÁÚO IX. 267–268. (Vö. Kr. j. 2925. szám.) Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig, Bp., MTA, 1902., 110–111.

77 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky János: i. m. I. 360–361.

78 (Megjegyzés - Popup)

ÁÚO IX. 223–225. Kr. j. 3005. szám.

79 (Megjegyzés - Popup)

L. Pór: Osl, 161.; Sóvári Soós Elemér: Az 1278. évi morvamezei (dürnkruti) csata, Hadtörténelmi Közlemények, III. 476.; Mollay Károly: Névtudomány és várostörténet. Dágtól Ágfalváig (1195–1416.), SSz. XV. 121.

80 (Megjegyzés - Popup)

„Az illető magánosnak, kinek jogköre alatt, személyétől függésben vannak a serviensek és hasonlók, egyszerűen *dominus*, *úr* a neve...” Szekfü Gyula: i. m. 28.

81 (Megjegyzés - Popup)

HO V. 63–64. L. még ÁÚO IX. 223–225.; Mollay Károly: i. m. 121.

82 (Megjegyzés - Popup)

Különösen akkor feltűnő e sebtében eszközölt adományozás, ha tudjuk, hogy éppen Péter várnagy birtokairól jegyzi meg 1279 végén IV. László király, hogy azok – korábbi birtokosa kivégzése után – királyi kézre jutottak (ÁÚO IX. 223.), s e javadalmakból adományozza Dág birtokot az Osl nembeli Péter fia: Dénesnek. Csák Máté tehát nem várta meg, míg a kivégzett Péter javai királyi rendelkezés alá jutnak.

83 (Megjegyzés - Popup)

ÁÚO XII. 288–289. Kr. j. 3068. szám. A megadományozottak a Csák-nem Trencsényi-ágához tartoztak, Márk testvére volt Péternek és Máténak. L. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... I. 296. Márk fia:

István később csatlakozott Trencsényi Csák Máténak III. András elleni pártütéséhez. L. uo. I. 328.

84 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky János: i. m. I. 518.

85 (Megjegyzés - Popup)

ÁÚO IX. 312–313.

86 (Megjegyzés - Popup)

Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, II. kötet, Bp., MTA, 1893., 493–494.

87 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 494.

88 (Megjegyzés - Popup)

ÁÚO IV. 274.

89 (Megjegyzés - Popup)

Uo. IV. 275.

90 (Megjegyzés - Popup)

Széplakra I. Házi Jenő: Még egyszer Schlippergasse, SSz. XI. 97.

91 (Megjegyzés - Popup)

L. Pór: Osl, 174.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 407.

92 (Megjegyzés - Popup)

HO VI. 323–325. Kr. j. 3458. szám.

93 (Megjegyzés - Popup)

L. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 408.

94 (Megjegyzés - Popup)

Pauler Gyula: i. m. II. 494.

95 (Megjegyzés - Popup)

ÁÚO IX. 428.

96 (Megjegyzés - Popup)

Így értékeli az adatot Pór Antal (Osl, 161–162. és 174. old. 1. jegyz.), valamint Karácsonyi János (A magyar nemzetségek... II. 407.) is.

97 (Megjegyzés - Popup)

Pór: Osl, 163.

98 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár, I. kötet, 1156–1411, Sopron, 1889. (továbbiakban: Sopr. Oklt. I.), 61. L. még Belitzky János: i. m. I. 542–544.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 404.

99 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Imre: Anjoukori Okmánytár, I. kötet, Bp., 1878. (továbbiakban: AO I.), 110.

100 (Megjegyzés - Popup)

L. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 413.; Belitzky János: i. m. I. 548.

101 (Megjegyzés - Popup)

AO I. 484.

102 (Megjegyzés - Popup)

Némileg más a helyzet Sopron várossal. A Kőszegiek már Sopron megyei előretörésük elején, az 1280-as években kísérletet tettek a város feletti uralom elnyerésére. Erre utal, hogy IV. László király 1284. évi (vagy az ezt közvetlenül megelőző évek egyikében keletkezett) oklevele szerint (HO II. 16–17. Kr. j. 3280. szám) Fülöp mester fia: István mester, soproni polgár fogságot szenvedett el a Henrik-fiak részéről. L. Házi Jenő: A városi kancellária kialakulása Sopronban, SSz. X. 205. Néhány évtizeddel később a király ellen lázadó Kőszegi Gergely fia: András a királyhoz hű István (azonos az 1280-as évek elején szereplő soproni polgárral!) fia: Konrád soproni városbírónak tetemes anyagi kárt okozott (HO II. 28–30.). L. Házi Jenő: Turnhofer Tamás ősei, SSz. XVII. 264. E két adat arra mutat, hogy Sopron városát nem sikerült a Kőszegieknek teljesen hatalmuk alá vonniok. Ez egyszersmind arra is élesen rávilágít, hogy a városok polgárai következetesebb oligarchaellenes politikát folytattak, mint a nemesek, korántsem lazították meg annyira a királyhoz fűződő jó kapcsolataikat, mint pl. az Oslok. De – a magyar városiasodás 14. század eleji igen szerény fokának ismeretében – a megye történetére az Oslok (tehát a nemesek) és nem Sopron városa (azaz nem a polgárok) állásfoglalása volt nagyobb hatással.

103 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky János: i. m. I. 548.

104 (Megjegyzés - Popup)

Sopr. Oklt. I. 76.

105 (Megjegyzés - Popup)

L. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 408.

106 (Megjegyzés - Popup)

Holub József: Zala megye története a középkorban, I. kötet, Pécs, 1929., 455. old. 6. jegyz.

107 (Megjegyzés - Popup)

AO I. 335.

108 (Megjegyzés - Popup)

L. Pór: Osl, 186.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 408.; Belitzky János: i. m. I. 560.

109 (Megjegyzés - Popup)

Jiří Rys: Matouš Čák Trenčanský, Věstník královské české společnosti nauk, Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, ročník 1927., I. 19.

110 (Megjegyzés - Popup)

Dobroslava Menclová: Hrad Bratislava (klny. a Bratislava című folyóirat IX. évfolyamából), Bratislava, 1936., 12.

111 (Megjegyzés - Popup)

L. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... I. 320., 321.

112 (Megjegyzés - Popup)

Pór Antal: Trencsényi Csák Máté..., 28–29.

113 (Megjegyzés - Popup)

Az Oslok története tökéletesen igazolja Elekes Lajos (A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig, Kossuth, 1964., 108., 109.) hipotézisét, miszerint „a familiaritás, széles körű és folyamatosan tartó terjedése ellenére, nem hajtotta olyan szilárdan és egyértelműen a kisebb birtokosokat a nagyurak szolgálatába, mint a vazallusság klasszikus formája.” Ebből következően „a magyarországi köznemesség jó része... nagyúri familiárisként is megővta kapcsolatát a királlyal.”

114 (Megjegyzés - Popup)

Sopr. Oklt. I. 85.

115 (Megjegyzés - Popup)

Ez a szerviens-kérdés fontosságának egyik nyitja! Amikor fentebb bárhol az Oslok bárki mellé állásáról is szóltunk, akkor nyilván nem szabad kizárólagosan csak az Osl-nemzetség inkriminált tagjaira gondolnunk. Az Oslok (jóllehet huzamos időn keresztül szerviensek, a Csákok, illetve – később – a Kőszegiek familiárisai voltak) maguk is rendelkeztek familiával, azaz szerviensekkel, s az Oslok mint szeniorok pártállásában bekövetkezett bármiféle változás hatással volt familiájukra is, az Oslokat követték

szervienseik.

116 (Megjegyzés - Popup)

Holub József: i. m. I. 456.

117 (Megjegyzés - Popup)

AO I. 626–628.

118 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 409.

119 (Megjegyzés - Popup)

Botka Tivadar: Trencsényi Chák Máté nádor halálának éve és napja, Századok, VI. 190–193.

120 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 38. Egyébként a Gutkeled nembeli Amadé fia: Miklós is a Kőszegiek famíliáját elhagyva csatlakozott a királyhoz. AO II. 69.

121 (Megjegyzés - Popup)

Engels: A német parasztháború. II. melléklet: A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára, 49–51. szám), Bp., Szikra, 1949., 147.

122 (Megjegyzés - Popup)

Az első kiadásban 13–35., a második kiadásban 13–38. lap.

123 (Megjegyzés - Popup)

Radnóti idézett munkája, 24. lap.

124 (Megjegyzés - Popup)

Arch. Értesítő. 1962. 47–67. lap. Holl Imre–Nováki Gyula–Póczy Klára: Városfalmaradványok a soproni Fabricius-ház alatt.

125 (Megjegyzés - Popup)

Holl Imre, Kiss Ákos, Nagy Emese, Nováki Gyula, Pamer Nóra, Póczy Klára ásatásai.

126 (Megjegyzés - Popup)

A volt líceumi anyakönyv szerint Petrik János Jakab 1814. július 25-én született.

127 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyei: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1905. Hornyánszky Viktor. X kötet, 1048. p.

128 (Megjegyzés - Popup)

Petrik János Jakab mintegy 200 prédikációjának kézírata dédunokájának, Petri Dezső okleveles mérnök tulajdonában van. Petri Dezső Budapesten él és szívesen bocsájtaná ezeket a kéziratokat – amelyek bizonyára helytörténeti tanulmányozás céljából sem érdektelenek – megfelelő levéltár, ill. könyvtár rendelkezésére.

129 (Megjegyzés - Popup)

Így p. o. Köhalmi Béla is azt írja, hogy a gimnázium elvégzése után a könyvkereskedői pályát választotta. Lásd Magyar bibliográfusok és könyvtárosok. Petrik Géza (1845–1925). A Könyvtáros. 1956. évf. 185. p.

130 (Megjegyzés - Popup)

Az idézet forrása: „Magyar Könyvészet 1901–1910.” Az 1901–1910. években megjelent magyar könyvek, folyóiratok, atlaszok és térképek összeállítása. A tudományos folyóiratok repertóriumával szerkesztette Petrik Géza. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete. Első kötet. A–K. Bp. 1917. Magyar Könyvkereskedők Egyesülete. Számozatlan oldal. Az idézetben tükröződő érzése sajnos valóra vált, munkáját a halál megszakította, a második kötetből már csak két füzet jelenhetett meg, és 1918-ban Péter Béla címszónál megszakad.

131 (Megjegyzés - Popup)

Petrik Ilona emlékezett így. 1960-ban halt meg Sopronban.

132 (Megjegyzés - Popup)

Petri Dezső szíves közlése. Legújabb irodalmi lexikonunk halála napját tévesen, egy nap eltéréssel adja meg. Lásd: Magyar Irodalmi Lexikon. Második kötet. L–R. Bp. 1965, Akad. K. 500. p.

133 (Megjegyzés - Popup)

A Petrik család soproni sírboltjában, az evangélikus temetőben (69- és 70-es parcellaszám alatt) a család következő tagjai nyugszanak. A feliratot szó szerint közöljük: Josef Petrik Geb. 22 Sept. 1812 Gest. 21 März 1894. Amalie Petrik Geb. Krueg Geb. 1 Nov. 1892 Gest. 28 Jän. 1900, Heinrich Petrik 1842–1917, Petrik Lujza 1855–1947, Petrik Emma 1876–1945, Ilona Petrik 1878–1960.

134 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyei i. m. 1048. p.

135 (Megjegyzés - Popup)

Az érdemjegyek elnevezéséről már volt szó. A következőkben az elnevezések teljes latin és magyar szövegét adjuk: kitűnő – eminens, dicséretes (d) – pr. classis cum eminentia, kielégítő (kiel). – primae classis, alig kielégítő (alig kiel.) – pr. classis ex ultimis, elégtelen – secundae classis (innen a ma is használatos „szekunda”, „beszekundázott” kifejezés a diáknyelvben).

136 (Megjegyzés - Popup)

Lásd bővebben Csatkai Endre: A soproni ipar állása az 1847-es iparkiallítás idején. In: A soproni ipar 100 éve. 1847–1948, Sopron, 1948, Röttig-Romwalter ny. 17. p.

137 (Megjegyzés - Popup)

Ifjabb Petrik Józsefre vonatkozóan iskolai anyakönyvekben adatokat nem lehetett fellelteni. Mindenesetre volt olyan időszak, amikor az evangélikus líceum évkönyvei négy Petrik nevet is szerepeltettek. Petrik János Jakab mint tanár, hitszónok és igazgató szerepel ebben az időszakban, fiai, Géza, Lajos és Gyula pedig mint diákok. Petrik Gyula – a legidősebb fiú – az 1861–62-es tanév végén érettségizett a volt evangélikus líceumban.

138 (Megjegyzés - Popup)

Ezeket az adatokat Csatkai Endre volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

139 (Megjegyzés - Popup)

Ezeket az adatokat Csatkai Endre volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

140 (Megjegyzés - Popup)

Ezeket az adatokat Csatkai Endre volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

141 (Megjegyzés - Popup)

Ezeket az adatokat Csatkai Endre volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

142 (Megjegyzés - Popup)

Ezeket az adatokat Csatkai Endre volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

143 (Megjegyzés - Popup)

SÁL Soproni Állami Levéltár.

144 (Megjegyzés - Popup)

Részlet a szerző Nagycenk gazdasági néprajza című kéziratos monográfiájából, melyet a József Attila Tudományegyetem Néprajzi Intézetében védett meg.

145 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár, 1156–1653. I–II. k. Sopron, 1889–1891. I. 615.

146 (Megjegyzés - Popup)

Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története. Többnyire eredeti adatok alapján. Budapest, 1887. 105. „Az Ikvaj Malmokk rendi... 6. Nagy-Cenki Mal. az Ur eő Ngha Mal. feölső 3-dos, az Mol. itelire fel keöböl Gab. jár minden héten. 7. Ugyan 2-ik Nagy-Cenki Mai. 3-dos, az Mol. itelire fel keöböl Gab. jár. 8. Dávid-Cenki Mai. 3-dos...” (Kiscenk neve akkor Dávid-Cenk volt.) A céh 12 „esküttje” közt szerepel, mint a molnármesterek választottja Miklos Mester „Nadasdy Pál Vronk eő Naga Nagy-Czenky molnaria”.

147 (Megjegyzés - Popup)

A mosóház maradványai ma is láthatók, most lakóház.

148 (Megjegyzés - Popup)

Bonifikáció elsősorban az erdőben és réten volt (jóvátétel).

149 (Megjegyzés - Popup)

Erre vonatkozó régebbi adatokat közöl Hetyéssy István: Egy Sopron megyei gazda küzdelme 1623-ban címen. SSz. 1961. 4. 366–369.

150 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: A sabbathalis végnapjaiból. SSz, 1956. 171–174. Varga Gyula: A sabbathalis (szombatnapi vám) előfordulása Kismarján. U. ott. 388–389. Adatokat közölnek a szombatnapi papi vámról.

151 (Megjegyzés - Popup)

Sopron vármegye szabályrendeletei és egyéb közkötelező szabályainak gyűjteménye. Kiadta Dr. Baditz Zoltán Sopron-vármegye főjegyzője. Hivatalos kiadás, 1895. Soproni Levéltár 167. sz. (B. Gy. 1880.).

152 (Megjegyzés - Popup)

OL Kamarai lt. Missiles.

153 (Megjegyzés - Popup)

OL Kamarai lt. Petrőczy cs. lt. 3. fasc.

154 (Megjegyzés - Popup)

OL uo. Missiles.

155 (Megjegyzés - Popup)

Pauler id. mű 390, 401, 411.

156 (Megjegyzés - Popup)

OL Kamarai lt. Petrőczy cs. lt. 3. fasc.

157 (Megjegyzés - Popup)

Pauler id. mű 390, 401, 411.

158 (Megjegyzés - Popup)

OL Kamarai lt. Petrőczy cs. lt. 3. fasc.

159 (Megjegyzés - Popup)

Keczer Ambrus naplója. Közli: Tasnádi Nagy Gyula MHH II. o. Írók XXXIII. köt. Bp. 1894, 398, 404, – Jenei Ferenc: Petkó Zsigmond. Itk. 1963, 593.

160 (Megjegyzés - Popup)

OL Kamarai lt. Petrőczy cs. lt. 3 fasc.

161 (Megjegyzés - Popup)

OL uo.

162 (Megjegyzés - Popup)

OL Kamarai lt. Missiles.

163 (Megjegyzés - Popup)

Házy: Sopron sz. kir. város története II/2, 288. Dr. Csatkai Endre: Soproni ötvösök 9.

164 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Városi Levéltár (a továbbiakban Svl) Lad. I. Fasc. 1. N 1.

165 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly szíves közlése szerint a házak sorrendjében készült adójegyzék alapján a mostani ún. Kossow-házról van szó (Beloianisz tér 4). Segítségéért e helyen is hálás köszönetet mondok.

166 (Megjegyzés - Popup)

Svl Lad. I. Fasc. III. N 103.

167 (Megjegyzés - Popup)

Svl Lad. I. Fasc. II. N 49.

168 (Megjegyzés - Popup)

Svl Lad. I. Fasc. I. N 9.

169 (Megjegyzés - Popup)

Svl Lad. I. Fasc. I. N 8 és Lad. I. Fasc. IV. N 127. – a tanácsi határozat az utóbbi iraton olvasható.

170 (Megjegyzés - Popup)

Svl Lad. I. Fasc. II. N 50. Évszám nélkül.

171 (Megjegyzés - Popup)

Burgenländische Heimatblätter. 1936. 1. füzet. Csatkai: Die fürstlich Esterházyischen Druckerei in

Eisenstadt.

172 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1962. 349. lap.

173 (Megjegyzés - Popup)

Wimböck O. F. Almanach des Theaters in Eisenstadt. 1845. Sopron, Kulcsár. 8. lap. 1844. október 13-tól december 26-ig sorolja fel az előadott darabokat. Hankiss-Berczelliné: Színházi zsebkönyvek bibliográfiája. 1961. 190. lap. A könyv 1138 efféle füzetecskét sorol fel, ezt az 1842-es kismartonit azonban nem ismeri. Colas sűgótól említ egy varasdit 1847-ből.

174 (Megjegyzés - Popup)

A darabok szerzőinek meghatározásában Kádár Jolán: A pest-budai német színesztet története 1812–1847 című könyve és Csatkai Endre közlései voltak segítségemre.

175 (Megjegyzés - Popup)

Az egy Napóleon-darabon kívül nem szerepel olyan színpadi termék, amelyet nem adtak volna a magyar fővárosban.

176 (Megjegyzés - Popup)

Szaladosnak nevezi a nép a lábon álló gabonát, ha elázik; ennek sikértartalma kicsi, ezért a belőle örölt liszt főzésre sem nagyon alkalmas: nyúlós és lágý. (Karácsony Kálmánné, múzeumi alkalmazott szíves közlése). CZF V. 1007. lap szerint: Kicsíráztatott gabonák levéből és lisztből készített édes sütemény, mint a római katolikusoknál divatozó böjti eledel. Nem a szalad szóból származik (ahogy a nép hiszi), hanem szláv eredetű, édest jelent ott.

177 (Megjegyzés - Popup)

A Jankovich családnak Sopronban is volt palotája, ma Lenin körút 67, Füredi ház. A csepregi remetelaknak már 1693-ban van nyoma. Az 1757-ben elhalt remete, tán az, akinek síri nyugalmát a földesúri szeszély 1789-ben megzavarta. Asztalos munkában töltötte napjait a kápolna gondozása mellett (Csatkai: Régi soproni házak, régi soproni családok. Sopron. 1936. 62. lap).

178 (Megjegyzés - Popup)

Több okmányban, disszertációja címlapján is neve így olvasható: *Bedi*, ő azonban mindig y-nal írta, és így áll mindvégig az érsekújvári gimnázium évkönyveiben is.